

MINISTERUL EDUCAȚIEI, CULTURII ȘI CERCETĂRII
INSTITUTUL DE ISTORIE

REVISTA

DE

ISTORIE
A MOLDOVEI

Nr. **3-4** (119-120)
iulie-decembrie
2019

Chișinău, 2019

FONDATOR: Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei.
Revista de Istorie a Moldovei apare din 1990.

REDAȚIA:

Gheorghe COJOCARU, dr. hab. conf. univ. (*redactor-șef*)
Nicolae ENCIU, dr. hab. conf. univ. (*redactor-șef-adjunct*)
Constantin UNGUREANU, dr. hab., conf. univ. (*secretar responsabil*)

Redactor: Ion NEGREI
Tehnoredactare: Editura LEXON-PRIM

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Nicolae CHICUȘ, dr. conf. univ.
Gheorghe CLIVETI, dr. prof. univ. (România)
Ovidiu CRISTEA, dr. prof. univ. (România)
Demir DRAGNEV, dr. hab. prof. univ., membru coresp. al AȘM
Academician Andrei EȘANU, dr. hab. prof. univ.
Ion ȘIȘCANU, dr. hab. prof. univ.
Gheorghe NEGRU, dr. conf. univ.
Stella GHERVAS, dr. prof. univ. (Franța)
Victor IȘCENKO, dr. conf. univ. (Rusia)
Paolo MALANIMA, dr. prof. univ. (Italia)
Academician Ioan-Aurel POP, dr. prof. univ. (România)
Igor ȘAROV, dr. conf. univ.
Anatol ȚĂRANU, dr. conf. univ.
Ion VARTA, dr. conf. univ.

- ☐ Autorii poartă responsabilitatea pentru conținutul articolelor publicate.
- ☐ Opiniile autorilor nu reflectă neapărat opinia Colegiului de redacție.

SUMAR

STUDII

Ion CHIRTOAGĂ, ÎNTĂRIREA OTOMANILOR LA GURILE DUNĂRII ȘI PE CURSUL INFERIOR AL NISTRULUI (1484-1590)	5
Constantin UNGUREANU, LOCUITORII ȚINUTULUI ORHEI, ÎN ANUL 1820	28
Octavian ȚÎCU, BASARABIA ÎNTRE CELE DOUĂ UNIRI: INSTITUIREA ADMINISTRAȚIEI ROMÂNEȘTI ÎN BASARABIA ȘI DIFICULTĂȚILE REÎNTREGIRII (27 MARTIE-27 NOIEMBRIE 1918)	58
Mihai ȚURCANU, ATITUDINEA S.U.A. FAȚĂ DE PROBLEMA BASARABIEI LA ULTIMA ETAPĂ A PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL ȘI ÎN TIMPUL CONFERINȚEI DE PACE DE LA PARIS (1917-1920) PARTEA III	75
Natalia MAFTEUȚĂ, ACTIVITATEA INSTITUTULUI PEDAGOGIC DIN TIRASPOL ÎN ANII 1930-1940	86
Ion ȘIȘCANU, PACTUL MOLOTOV-RIBBENTROP ȘI A PATRA ÎMPĂRȚIRE A POLONIEI	96
Elena NEGRU, BĂTĂLIA PENTRU LIMBĂ ȘI ALFABET DIN RSSM ÎN ANUL 1989	114
A. СТЫКАЛИН, ПЕРЕМЕНЫ 1989 Г. В ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЕ И ПЕРЕСМОТР «ДОКТРИНЫ БРЕЖНЕВА»	136

ISTORIE LOCALĂ

Vasile IUCAL, PETREȘȚII LA PRUT: LEGENDĂ, NUME, PRIMA MENȚIUNE DOCUMENTARĂ	148
--	-----

RECENZII

MARIA DANILOV, CARTE ȘI CENZURĂ ÎN BASARABIA (1812-1917), EDITURA: EPIGRAF, 2018, (TIPOGR. BONS OFFICES), 400 P.	160
Valentin TOMULEȚ	

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

MANIFESTARE ȘTIINȚIFICĂ CARE REFLECTĂ REFUGIUL REGELUI SUEDEZ CAROL AL XII-LEA (1709-1714) ÎN IMPERIUL OTOMAN	167
Cristina GHERASIM CONFERINȚA ȘTIINȚIFICĂ „PACTUL MOLOTOV-RIBBENTROP – VERDE PENTRU DECLANȘAREA CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL”	170
Cristina GHERASIM AL XII-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE STUDII SUD-EST EUROPENE	173
Andrei PROHIN	

CONTENTS

STUDIES

Ion CHIRTOAGĂ, STRENGTHENING OF THE OTTOMANS AT THE MOUTHS OF THE DANUBE AND THE LOWER COURSE OF THE DNIESTER (1484-1590)	5
Constantin UNGUREANU, THE INHABITANTS OF ORHEI LAND IN 1820	28
Octavian ȚÎCU, BESSARABIA BETWEEN THE TWO UNIONS: THE ESTABLISHMENT OF THE ROMANIAN ADMINISTRATION IN BESSARABIA AND THE DIFFICULTIES OF REUNIFICATION (MARCH 27-NOVEMBER 27, 1918)	58
Mihai ȚURCANU, U.S. ATTITUDE ON THE PROBLEM OF BESSARABIA AT THE LAST STAGE OF WORLD WAR I AND DURING THE PARIS PEACE CONFERENCE (1917-1920) PART III	75
Natalia MAFTEUȚĂ, THE ACTIVITY OF THE PEDAGOGICAL INSTITUTE FROM TIRASPOL IN 1930-1940	86
Ion ȘIȘCANU, THE MOLOTOV-RIBBENTROP PACT AND THE FOURTH DIVISION OF POLAND	96
Elena NEGRU, THE BATTLE FOR LANGUAGE AND ALPHABET IN THE RSSM IN 1989	114
A. СТЫКАЛИН, THE 1989 CHANGES IN EASTERN EUROPE AND THE REVISION OF THE "BREZHNEV DOCTRINE"	136

LOCAL HISTORY

Vasile IUCAL, PETREȘȚII LA PRUT: LEGEND, NAME, FIRST DOCUMENTARY MENTION	148
--	-----

REVIEWS

MARIA DANILOV, BOOK AND CENSORSHIP IN BESSARABIA (1812-1917), PUBLISHER: EPIGRAF, 2018, (BONS OFFICES TYPOGR.), 400 P.	160
Valentin TOMULEȚ	

SCIENTIFIC LIFE

SCIENTIFIC MANIFESTATION REFLECTING THE REFUGE OF THE SWEDISH KING KARL XII (1709-1714) IN THE OTTOMAN EMPIRE	167
Cristina GHERASIM SCIENTIFIC CONFERENCE „THE MOLOTOV-RIBBENTROP PACT – GREEN FOR THE START OF THE SECOND WORLD WAR”	170
Cristina GHERASIM XII INTERNATIONAL CONGRESS OF SOUTHEAST EUROPEAN STUDIES	173
Andrei PROHIN	

STUDII

Ion Chirtoagă*

ÎNTĂRIREA OTOMANILOR LA GURILE DUNĂRII ȘI PE CURSUL INFERIOR AL NISTRULUI (1484-1590)

During the period between 1484 and 1590 the Ottoman Porte occupied Chilia, Cetatea Albă (1484) and Tighina (1538), establishing in them Turkish garrisons, while in their subordinate *kadiate* – paramilitary formations made of Turks and several dozen Tartar families brought from the Balkans. The territories between Chilia and the Cetatea Albă *kadiates* on the Black Sea coast, and that situated near the Dniester (between Cetatea Albă and Tighina constituencies) continued to be under the authority of the Moldavian authorities, but their surface was reducing. In 1512, Selim I's *vakuf* was created on the lower courses of Kogylnic and Sarata Rivers, and around 1585 the northern border of Cetatea Albă constituency near Palanca Ianâk Hisar was transferred to the north of the Purcari village. However, the plain south of Codri, later named Bugeac, continued to be under the authority of the Land of Moldavia.

Keywords: Moldavia, Bessarabia, Bugeac, Ottoman Empire, constituency, fortress, Danube, Black Sea.

În sec. XV-XVI Poarta a promovat o politică de transformare a Mării Negre într-un lac intern al Imperiului Otoman, anexând și unele teritorii din spațiul nord-pontic, de o importanță strategică deosebită. Printre acestea au fost și unele locuri importante de la gurile Dunării și de pe cursul inferior al Nistrului, care aparțineau Țării Moldovei.

Procesul de acaparare a teritoriului Țării Moldovei de către Poartă în perioada menționată și-a găsit o reflectare succintă în mai multe lucrări referitoare la trecutul Țării Moldovei, în particular, și la istoria românilor, în general¹. Am abordat și noi această chestiune în lucrările referitoare la sud-estul Țării Moldovei sub administrația turco-tătară. În pofida acestui fapt, unele erori apărute anterior

* **Ion Chirtoagă**, doctor habilitat în istorie, cercetător științific principal, Institutul de Istorie.

¹ În acest sens a se vedea *Istoria României*, Vol. II, Ed. Ac. RPR, București, 1962, p. 648.

în istoriografie trec în continuare dintr-o lucrare în alta. Spre exemplu, afirmația greșită potrivit căreia câmpia de la sud de Codri ar fi fost dată tătarilor (nogailor) în a doua treime a sec. al XVI-lea continuă să persiste². O atare repetare a greșelii menționate se întâlnește și în monografia lui I. Țurcanu³, autorul preluând de la D. Cantemir opinia că în 1568 au fost aduși în câmpia Bugeacului tătari. Aceasta și alte precizări referitoare la politica de întărire a otomanilor la gurile Dunării și pe cursul inferior al Nistrului vor fi efectuate în cele ce urmează.

În 1484, sultanul Baiazid al II-lea cu o armată mare și, cu susținerea unei flote de 100 corăbii a atacat mai întâi Chilia, apoi Cetatea Albă și punând mâinile pe aceste fortificații importante ale Țării Moldovei, a instalat în ele câte o garnizoană militară de circa 400 de ostași. În 1486 a fost încheiată pacea moldo-otomană și au fost stabilite hotarele circumscripțiilor Chilia și Cetatea Albă, care deveneau kadiate (plase) în componența sangeakului (ținutul) Silistra. Conform relatărilor lui Mustafa, kadiul din Aidos, hotarul circumscripției Cetatea Albă a fost stabilit puțin mai la nord de Cetatea lui Iurghici (numită ulterior în documentele turcești Palanca Ianâk Hisar), iar la apus – pe cursul râului Alcalia. Hotarele circumscripției Chilia au fost stabilite pe frontiere naturale: lacurile Ialpus (la vest), Sasâc (est) și Valul lui Traian de Jos (nord)⁴.

Hotarele menționate au fost stabilite în urma consultării cu reprezentanții populației locale. Conform raportului lui Mustafa, la delimitarea teritorială au participat „700-800 oameni destoinici” numiți de Ștefan cel Mare. Pe teren au fost „întrebați creștinii bătrâni de acolo”. „Creștinii din Moldova” au indicat hotarele circumscripției. Referitor la hotarele circumscripției Chilia, „creștinii bătrâni” au menționat unele informații, care sunt importante și pentru precizarea anumitor detalii referitoare la perioada când Chilia nu se afla în componența Țării Moldovei. Martorii ar fi indicat mai întâi hotarul circumscripției „când o ținea Ungaria”. Apoi ei au indicat hotarul circumscripției (atenție!) „când o stăpânea Țara Românească”⁵ (sublinierea noastră). Această informație este importantă, deoarece constituie o indicare directă a stăpânirii circumscripției Chilia de către Țara Românească, mai numită în documentele poloneze și Țara Basarabilor pentru a o deosebi de cea de la est de Carpați, cunoscută la ei ca Volohia, adică Țara Românească (atenție, de la est de Carpați!) Același lucru se manifestă și în documentele rusești, în care Moldova este numită Volohia până în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

La aceasta se mai adaugă și faptul, că și după cucerirea Chilie în 1484, în apropierea ei continuau să activeze întreprinzători din Țara Românească și Tran-

² M. Guboglu a emis opinia potrivit căreia câmpia de la sud de Codri numită ulterior Bugeac a fost ocupată de otomani în 1538 (M. Guboglu, *Inscripția sultanului Suleyman Magnificul în urma expediției în Moldova (1538)*, în *Revista de Istorie*, 1956, nr. 2-3, p. 112, 119).

³ Țurcanu I., *În căutarea originii numelui Basarabia*, Ed. Labirint, Chișinău, 2010, p. 18-19.

⁴ *Documente privind istoria României. 1455-1774*, Întoc. de M. A. Mehmet, Vol. I. București, 1976, p. 10-11; Maxim M., *Țările Române și Imperiul Otoman (1400-1600)*, în *Istoria Românilor*. Vol. IV, Ed. Enciclopedică, București, 2001, p. 531-532.

⁵ *Ibidem*.

silvania. Printre aceștia se evidențiază Petruț din Brăila⁶, oraș care până la campania lui Suleyman I în Moldova din 1538 se afla în componența Țării Românești.

În legătură cu această informație apare o întrebare – la ce perioadă se referă relatarea menționată: la perioada de la hotarul secolelor XIV-XV, când a domnit Mircea cel Bătrân ori la cea a anilor 1448-1465? Șt. Andreescu consideră că această informație se referă la perioada de până la 1426, când Alexandru cel Bun ar fi luat-o cu forța de la Țara Românească⁷. Noi considerăm că această informație se referă, în primul rând, la perioada anilor 1448-1465. Însă ea indirect confirmă, că atât Țara Românească cât și Transilvania (în documentul citat - Ungaria) în perioade scurte de timp ar fi putut să susțină cu detașamente militare securitatea externă a Chilie și în perioade de până la 1403 (ori ceva mai târziu dar înainte de 1412), când ar fi intrat în componența Țării Moldovei. Nu trebuie de uitat nici faptul că pentru Țara Românească, delta Dunării era importantă în vederea ieșirii libere în Marea Neagră. Pentru a asigura trecerea liberă pe Dunăre spre mare, domnii munteni erau nevoiți să lupte cu insistență.

Între circumscripțiile Chilia și Cetatea Albă se găsea o bucată de pământ, care a trecut în mâinile otomanilor treptat. Cu consimțământul Porții, aici se aflau unele formațiuni paramilitare, în primul rând, ale nomazilor, care în perioadele de tensiune la frontierele de nord ale Imperiului Otoman, completau garnizoanele de la Chilia și Cetatea Albă. Ciocnirile acestor formațiuni cu inamicii Porții erau de scurtă durată, dar foarte efective. Conform relatărilor cronicarilor turci, după luptele moldo-otomane pentru Chilia și Cetatea Albă, Baiazid al II-lea a lăsat în împrejurimile cetăților menționate un detașament destul de mare de tătari. Cronicarul turc Menakib-i scrie că sultanul „lăsă acolo oaste tătarească împreună cu hanul lor numit Murtaza, pentru ca aceștia ca unii ce hălăduiră între aceste două cetăți, să le păzească și să împiedice apropierea ghiaurilor”⁸, adică a creștinilor moldoveni. Despre apariția lui Murtaza în teritoriul dintre Chilia și Cetatea Albă menționează și cronicarul turc Orudj bin Abil: „Aici a venit un bei tătarească din vilaietul Deșt (câmpia de la Nistru și până dincolo de Volga, aici Hoarda de Aur – n.n.), căruia i se supunea Murtaza-han”⁹.

Acest Murtaza era fiul lui Ahmed și fratele lui Seid-Ahmed, hani ai Hoardei de Aur. Aflându-se de câțiva ani în Crimeea¹⁰, Murtaza participase la campania lui Baiazid pentru cucerirea cetăților moldovenești menționate și din porunca sultanului a rămas în regiune, cauzând populației locale mari prejudicii. Însă tătarii aduceau importante pierderi și populației aflate sub autoritatea otoma-

⁶ Fekete L., *Die schyaaqat-schrift in der turkischen finanzverwaltung*, Budapest, 1955, s. 139-145

⁷ Andreescu Șt., *Din istoria Mării Negre (Genovezii, românii și tătarii în spațiul pontic în secolele XIV-XVII)*, București, 2001, p. 37.

⁸ *Cronici turcești despre Țările Române (Extrase)*, Vol. I (Sec. XV-mijlocul sec. al XVII. Volum întocmit de M. Guboglu și M. Mehmet), Ed. Academiei, București, 1966, p. 137.

⁹ *Ibidem*, p. 63.

¹⁰ Смирнов В. Д., *Крымское ханство под верховенством Османской Порты до начала XVIII века*, СПб., 1887, с. 283-284.

nilor, cauzând prejudicii și visteriei sultanului. Spre exemplu, cronicarul turc Menakib-i consemna: „Acești tătari, în răstimp de 3 sau 4 ani cât au petrecut aici, în această țară, au pustiit-o și au jefuit-o în așa măsură, încât a devenit aproape de nelocuit. În cele din urmă, când nu mai găsiră nimic de prădat, cerură sultanului Baiazid învoirea pentru a se întoarce în țara lor. O obținură și plecaseră după ce pustiiră cu desăvârșire această țară”¹¹. Apoi, „plecând de acolo, s-a întors în vilaietul său”¹².

După cum se menționează în literatura de specialitate¹³, Murtaza nu s-a dus în Crimeea din cauza unor neînțelegeri dintre el și hanul de aici, Mengli Ghirai. Murtaza, împreună cu grupul său de tătari a plecat în hanatul de la est de râul Volga, fiind o rămășiță a Hoardei de Aur. Tătarii de pe Volga erau necesari la gurile Dunării în condițiile când se tensionau relațiile dintre Imperiul Otoman, pe de o parte, și Moldova și Polonia, pe de altă parte. După ce în 1486 a fost încheiată pacea moldo-otomană, iar peste câțiva ani s-au ameliorat și relațiile polono-otomane, prezența tătarilor la gurile Dunării devenise nedorită, deoarece ei prejudiciau interesele economice și de politică externă ale Porții.

În pofida acestor mărturii explicite, că tătarii lui Murtaza au revenit în estul european, I. Țurcanu¹⁴ cu referire la unele cronici poloneze, apărute cu mult mai târziu după consumarea evenimentelor, susține că în sud-estul spațiului carpato-nistrean, la hotarul secolelor XV-XVI ar fi continuat să se afle un grup de tătari. Se mai invocă și relatarea călătorului sas din Transilvania Georg Reichersdorffer, secretar și consilier al lui Ferdinand I de Habsburg, care a fost prin 1527 și 1535 în Moldova: „Tătarii, care locuiesc în Moldova, au cinci sute de gospodării, ei sunt deopotrivă legați pe credința lor de voievod și siliți a porni în expediții războinice cu trupele lor instruite chiar și împotriva tătarilor din afară”¹⁵.

Judecând obiectiv conținutul citatului, constatăm faptul că relatările călătorului sas nu se referă la teritoriul administrat de otomani, ci la cel aflat sub autoritatea domnului Moldovei, fiind obligați să participe la campaniile militare chiar și împotriva consângenilor din Crimeea. Desigur, s-ar putea admite că pe teritoriul rămas sub autoritatea domnului Moldovei să se fi aflat un atare grup de tătari, dar pentru aceasta se cer unele confirmări bazate pe documente interne independente. Însă dacă admitem că aceste 500 de familii de tătari sunt dintre foștii supuși ai fratelui hanului Hoardei de Aur, apoi, în primul rând, apar anumite nedumeriri: cum au reușit tătarii veniți pe teritoriul de la vest de Nistru să-și facă gospodării, adică să devină sedentari într-un timp record de câțiva ani, pe când cei din Crimeea, care se aflau de un secol pe același teritoriu, au devenit semised-

¹¹ *Ibidem*, p. 137.

¹² *Ibidem*.

¹³ Berindei M., Veinstein G., *L'Empire Ottomane et le Paix Roumaines (1544-1545)*, Paris-Cambridge, 1987, p. 90.

¹⁴ Țurcanu I., *Descrierea Basarabiei*, Chișinău, 2011, p. 46.

¹⁵ *Călători străini despre Țările Române*, Vol. I. Îngr. de M. Holban. București, 1968, p. 48.

entari abia spre mijlocul secolului al XVI-lea, adică cu câteva decenii mai târziu. Prin urmare, afirmația lui G. Reichersdorffer conține mai multe ambiguități, care necesită o anumită prudență în utilizarea ei ca sursă istorică la elucidarea unor chestiuni nu prea clare.

În al doilea rând, presupunerea lui I. Țurcanu că acești tătari nu s-ar fi aflat sub autoritatea domnului Moldovei, ci în apropierea Cetății Albe sub administrația otomană, iarăși necesită o explicație de ce autorul s-a admis o atare inadvertență și dacă aceasta este unica în relatarea călătorului menționat.

În istoriografie, uneori, apar informații scurte despre tătarii belgorodeni, numiți de I. Țurcanu fără nici un temei și tătari basarabeni¹⁶, formulă care pentru secolele XV-XVI n-a fost utilizată nici în literatura istorică de până acum, nici în sursele documentare. Acest termen de belgorodeni a apărut într-un anumit context istoric și se referă la alt teritoriu decât spațiul dintre Prut și Nistru.

După încheierea păcii cu Moldova din 1486, turcii și tătarii din Crimeea au început să facă presiuni asupra Poloniei și Lituaniei, insistând ca acele două țări unite sub sceptrul unui rege să recunoască încorporarea Chilie și Cetății Albe, a altor locuri importante nord-pontice în componența Imperiului Otoman. În 1487 forțe tătare și otomane au atacat Polonia, cauzându-i mari pierderi materiale și umane¹⁷. Hanul Crimeii Mengli Ghirai cerea polonezilor și lituanienilor să-i facă unele cedări teritoriale în apropierea Niprului pentru a construi la gura lui o cetate¹⁸, care i-ar fi permis să controleze efectiv trecerea peste râu de o importanță militară și economică deosebită. Kazimir al IV-lea, care era dispus să lupte cu turcii și tătarii, a respins această cerere agresivă din partea hanului. Însă nefiind susținut de nobilime, care periodic se convoca în dietă pentru a soluționa diferite chestiuni de politică internă și externă a statului, regele a fost nevoit să poarte tratative în vederea încheierii unei păci onorabile cu otomanii¹⁹. În 1488 este trimis la Constantinopol solul Firley cu misiunea de a cere Porții să restituie Chilia și Cetatea Albă Țării Moldovei, căreia trebuia să-i aparțină pe drept. Însă cererea Poloniei de a readuce aceste cetăți pe cale diplomatică în hotarele Moldovei n-a avut sorți de izbândă și la 23 martie 1489 tratativele s-au soldat cu încheierea păcii polono-otomane. Se pare că începutul tratatelor polono-otomane din 1488 au coincis cu plecarea tătarilor de la gurile Dunării, așa cum au menționat cronicarii turci amintiți mai sus.

În legătură cu acest eveniment, relațiile moldo-polone s-au răcit simțitor. S-a produs o apropiere a Moldovei de Ungaria, Rusia, Imperiul Otoman și Crimeea. A reapărut conflictul moldo-polon în chestiunea Pocuției. Se profila o nouă corelație de forțe, care încuraja activitatea turco-tătară pe litoralul nord-pontic.

¹⁶ Țurcanu I., *Descrierea Basarabiei*, p. 46.

¹⁷ Berindei M., Veinstein G., *L'Empire Ottomane et les Paix Roumaines*, p. 90.

¹⁸ *Османская империя и страны Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы в XV-XVI вв.*, М., 1984, с. 90.

¹⁹ *Сборник Русского Исторического Общества*, (Сб. РИО), Том 41. СПб., 1884, с. 114.

În mai 1491, hanul din Crimeea îl informa pe Ivan al III-lea, că sultanul Baiazid a pregătit 70 mii de ostași, care se îndreptau spre Cetatea Albă. Desigur, numărul turcilor a fost exagerat de han pentru a provoca Moscova împotriva polonezilor și lituanienilor. Principele Romadanovski îi comunica marelui cneaz, că spre Cetatea Albă sultanul trimisese în ajutorul hanului Mengli Ghirai 40 mii de călăreți²⁰. Deși și această cifră este exagerată, totuși forțele turco-tătare, concentrate pe litoralul nord-pontic, care periodic atacau Polonia, constituiau un pericol deloc neglijabil pentru statul menționat. Însă până în prezent nu sunt depistate informații credibile despre prezența unor tătari belgorodeni în spațiul nord-pontic. În curând a fost prelungită pacea polono-otomană pentru o nouă perioadă de trei ani.

În atare condiții favorabile, Mengli Ghirai a început să-și concentreze forțele pe cursul inferior al Niprului. În scrisoarea sa din 27 iunie 1492 el îi comunica marelui cneaz Ivan al III-lea: „Este pe teritoriul regelui (polon - n.n.), mai jos de Tavani, pe partea cealaltă (dreaptă - n.n.) a Niprului o cetățuie, mai jos de Nipru (la gura lui - n.n.); și eu acum m-am dus cu toți oamenii (mei - n.n.) să fac o cetate... Voi face-o (cetatea - n.n.) și voi fi mai aproape de neprietenul meu (regele polon - n.n.), cauzându-i neplăceri”²¹. S-ar părea că anume atunci s-a început construirea cetății și orașului de la gura Niprului, numit ulterior Oceacov. În unele surse istorice poloneze și ruse această cetate este numită Belgorod, spre deosebire de Akkerman de la gura Nistrului. În scrisoarea lui Mengli Ghirai din 1494 adresată marelui cneaz se sublinia: „Acum... trecând Nipru lângă Belgorod (ruinele unei cetăți vechi - n.n.) mai aproape (de câmpul - n.n.) de luptă fac o cetate”²².

Aproape de expirarea termenului de trei ani a tratatului polono-otoman de pace, turcii și tătarii și-au reluat politica lor antipolonă. Într-o scrisoare a hanului către marele cneaz din 1494 este consemnat că cca 2000 de tătari din Crimeea în frunte cu Mamâșek și ulanul (oglan - tăt. fecior) lui Tevekel încă vara trecută (1493) au plecat în dreapta Niprului, și iarna, atacând ținutul Lituaniei, au luat mulți oameni în prizonierat și i-au vândut la Cetatea Albă. În 1494, după prelungirea păcii încă pentru trei ani, sultanul a poruncit hanului să oprească năvălirile tătarilor în Polonia. Mengli Ghirai, la rândul său, a trimis poruncă lui Mamâșek, Tevekel și cazacilor (nomazilor), care se aflau în câmpia de la vest de Nipru și Bug: „Acolo vouă vi-i interzis să locuiți și acum, după ce ați jefuit ținutul Lituaniei, veniți la mine”²³ în Crimeea. În 1496, la Chios se vehicula ideea că polonezii, susținuți de unguri, ar fi izgonit pe turci (probabil, tătari) din Lerică²⁴. Probabil, aici este vorba de cetatea nou construită la gura Niprului de tătari cu ajutorul

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*, p. 210.

²² *Ibidem*, p. 149.

²³ *Ibidem*, p. 209.

²⁴ Diaconescu Em., *România din răsărit. Transnistria*, Iași, 1992, p. 61.

turcilor, deși nu există nici un indiciu că polonezii ar fi putut să cucerească vreo fortificație turcească ori tătărească în anul menționat. Polonezii, dacă au avut vre-un succes pe litoralului nord-pontic, aceasta se datorează faptului că, potrivit tratatului reînnoit, tătarii nomazi erau obligați să revină în Crimeea.

În noua situație mai favorabilă, regele Poloniei a chemat în orașul Levoci un „Congres” al Iagelonilor (capetele încoronate din Polonia, Lituania și Ungaria din familia princiară Iagello), la care s-a discutat și problema înlocuirii lui Ștefan cel Mare cu un reprezentant al familiei lor și reîntoarcerea Cetății Albe în componența Moldovei²⁵. Propunerile cu privire la Moldova n-au fost acceptate, deoarece Alexandru, marele duce al Lituaniei, n-a participat la întrunire, iar Vladislav, regele Ungariei, a fost împotriva înlocuirii lui Ștefan cel Mare, care îi adusese omagiu de vasalitate²⁶. Totuși, Ioan Albert, regele Poloniei, a organizat o campanie, chipurile, pentru a-i alunga pe turci de la Chilia și Cetatea Albă. De fapt, el intenționa de unul singur să traspună în viață ceea ce s-a discutat la Levoci – înlocuirea lui Ștefan cel Mare. Trecând frontiera, armata poloneză a asediat Suceava. Din diferite motive frații regelui, Alexandru și Vladislav, n-au susținut această aventură. Ultimul a mediat între Ioan Albert și Ștefan cel Mare pentru retragerea armatei poloneze de pe teritoriul Moldovei. La întoarcere, armata regelui, neîndeplinind întocmai condițiile armistițiului, a suferit un șir de înfrângeri din partea moldovenilor, inclusiv cea de la Codrul Cosminului²⁷.

Se știe că la bătălia de la Codrul Cosminului au participat 600 de turci, probabil veniți din Dobrogea, unde erau și mulți tătari. În acest context, se pare că turcii menționați, care au participat la bătălia de la Codrul Cosminului ar fi servit ca sursă de inspirație pentru G. Reichersdorffer să afirme că sub autoritatea domnului Moldovei se aflau 500 de tătari care nu se supuneau hanului din Crimeea, afirmație neconfirmată de nici un document credibil.

În anul următor luptele s-au desfășurat pe teritoriul Poloniei și, mai ales, a Lituaniei. În ele s-au implicat și tătarii din Crimeea. Unele amănunte în această privință conține scrisoarea lui Ioan al III-lea către solul său pe lângă Alexandru. La învinuirea lui Alexandru, adusă lui Ștefan cel Mare, că el ar fi ocupat „orașul Breslavl” adică teritoriul din stânga Nistrului populat de românii moldoveni, marele principe al Moscovei a explicat că locuitorii lui singuri și-au exprimat dorința de a se transfera cu traiul în Moldova. Pentru a-i susține pe acești locuitori, domnul a trimis pe oamenii săi, iar locuitorii „Breslavului” le-au ieșit în întâmpinare. În acest timp, asupra lor au năvălit tătarii și pe mulți i-au făcut prizonieri. Văzând cum tătarii se poartă cu consăngenii lor, moldovenii i-au atacat pe nomazi, au eliberat prizonierii, aceștia exprimându-și dorința de a se transfera

²⁵ Berindei M., Veinstein G., *L'Empire Ottoman et les Paix Roumaines*, p. 90.

²⁶ *Очерки внешнеполитической деятельности Молдавского княжества (последняя треть XIV-начало XIX в.)*, Кишинев, 1987, с. 89.

²⁷ *Istoria României*, Vol. II, București 1962, p. 543-545.

cu traiul în Moldova²⁸. În 1499, prin mijlocirea lui Vladislav a fost încheiată pacea moldo-polonă, relațiile dintre cele două țări creștine revenind la normalitate.

Față de diferite neamuri tătarăști, care pe rând, s-au desprins din Hoarda de Aur, Poarta promova o politică abilă. Aici se cere de amintit, în primul rând, de cel condus de Seid-Ahmed, ultimul han al Hoardei de Aur. În 1501, confruntându-se cu mârzacii nogai de pe litoralul de est al râului Volga, l-au rugat pe Baiazid „să i se permită să ducă o viață nomadă peste Nistru, în câmpia de la Cetatea Albă”²⁹, unde câțiva ani anterior se aflase fratele său Murtaza. Însă Seid-Ahmed și alți hani ai Hoardei de Aur multă vreme se aflase în conflict cu Mengli Ghirai, vasal al sultanului și suveranul „turc nu i-a permis lui Seid-Ahmed să ducă o viață nomadă în câmpia ceea”³⁰. Hanul din Crimeea urmărea atent activitatea lui Seid-Ahmed, cu atât mai mult că în 1502 se răspândise vestea că turcii intenționau să-i transfere pe tătarii de pe Volga între Chilia și Cetatea Albă³¹, pentru a-i utiliza contra Țării Moldovei, care în 1499-1501 aderase la coaliția antiotomană formată din Polonia și Ungaria³². În anii 1502-1503 situația internațională din estul Europei se schimbă radical. La începutul lunii iunie 1502, în apropierea râului Sula, Seid-Ahmed a fost bătut crunt de Mengli Ghirai. În urma acestei înfrângeri, Hoarda de Aur a încetat să mai existe. În iarna anilor 1502-1503, Polonia și Ungaria încheie pace cu Imperiul Otoman și, în așa mod, deja ultimul nu mai avea nevoie de forțe suplimentare la gurile Dunării, reluându-și politica sa tradițională față de tătarii de pe Volga. În toamna anului 1502, Seid-Ahmed împreună cu frații săi au venit „de la Nogai (adică, de pe malul de est al râului Volga, unde se afla Hoarda Nogailor recent formată în urma destrămării Hoardei de Aur – n.n.) la Kiev, iar de acolo s-a dus la Cetatea Albă, iar de la Cetatea Albă intenționa să plece la sultanul Baiazid... (Însă) de la Cetatea Albă au fost izgoniți”³³.

Cu alte cuvinte, când pericolul moldo-polonez, care amenința Imperiul Otoman, nu mai exista, iarăși s-a declanșat conflictul dintre Seid-Ahmed și Mengli Ghirai, sultanul Baiazid, care era de partea vasalului său, hanul din Crimeea, a dat ordin ca oastea de la Cetatea Albă să-i izgonească de la frontiera Imperiului Otoman pe tătarii veniți de la Volga. Întorcându-se înapoi, oastea lui Seid-Ahmed, slăbită de loviturile otomanilor și de drumul îndelungat pe care îl parcursese de la Volga până la Nistru și înapoi, a fost zdrobită de feciorii hanului din Crimeea, care se aflau în apropierea Oeacovului. Seid-Ahmed cu apropiații săi au fugit călări în Lituania, iar supușii lui au nimerit în prizonierat la feciorii lui Meng-

²⁸ Базилевич К.В., *Внешняя политика Русского централизованного государства во второй половине XV в.*, М., 1950, с. 370.

²⁹ Сб. РИО. Том 41, с. 354.

³⁰ *Ibidem*, p. 357.

³¹ Уляницкий В. Л., *Материалы по истории взаимных отношений России, Польши, Молдавии, Валахии и Турции в XIV-XVI вв.*, М. 1987, с. 195.

³² Гонца Г. В., *Молдавия и Османская агрессия в последней четверти XV - первой трети XVI в.*, Кишинев, 1984, с. 47-48.

³³ Сб. РИО. Том 41, с. 316.

li Ghirai. În așa mod, lupta îndelungată a hanului din Crimeea cu Hoarda de Aur, mai întâi pentru independență, iar apoi pentru întâietatea în lumea tătară, a luat sfârșit. Din această luptă biruitor a ieșit vasalul Porții Hanatul din Crimeea. Numărul tătarilor, supuși hanului din Crimeea, s-a mărit considerabil pe seama celor veniți de pe Volga. Conform sursei citate, „pe acești (oameni - n.n.) ai lui Seid-Ahmed, prinzându-i, i-am adus cu noi”³⁴, adică în Crimeea. Însă nu sunt mențiuni documentare care ar indica faptul că după 1488 ar fi venit vreun grup de tătari din estul Europei, care ar fi completat substanțial forțele armate ale otomanilor de la Chilia și Cetatea Albă.

Deja în timpul confruntărilor din 1497-1499, tătarii au încercat să se întărească în spațiul dintre Bug și Tiligul, construind pe malul de est al acestui râu cetatea Iabu, menționată pe harta turcească a lui Ilias³⁵. În legătură cu lupta lui Selim și Ahmed, fiii lui Baiazid pentru tron, hanul Mengli Ghirai și-a extins dominația sa în stânga Nistrului, completând pe cea otomană de la Cetatea Albă. În vara anului 1511, Selim a plecat în Balcani, dar a suferit înfrângere și s-a returnat în Crimeea. Însă în septembrie 1511, ienicerii au trecut de partea lui Selim și acesta a devenit sultan³⁶. În ianuarie 1512, în drum spre Istanbul, Selim a făcut un popas la Cetatea Albă, unde a emis documente importante pentru spațiul dintre Dunăre și Bug. La 25 ianuarie, el a întărit, în folosul Moldovei, arenda unor locuri de pescuit de pe malul stâng al Dunării³⁷. Tot atunci, la gura Săratei a apărut o fundațiune religioasă musulmană, cunoscută ulterior ca „vakuful lui Selim”³⁸. Și aici apare întrebarea – nu cumva Selim I a dat domnului Moldovei sursele menționate de venit din vestul kadiatului Chilia pentru ca să se întărească la trecerile importante de la gurile Cogâlnicului și Săratei, care rămăsese după 1486 sub autoritatea Sucevei? Acest schimb era mai favorabil pentru Imperiul Otoman decât pentru Moldova, deoarece un vakuf odată creat, nu putea fi anulat de donator, pe când oarendă era valabilă doar pe timpul sultanului care a emis firmanul respectiv, urmând ca noul potentat de la Istanbul să confirme ori să anuleze actul menționat din 1512, precum a procedat Suleyman în 1538. În așa mod s-a început întărirea turcilor în spațiul dintre kadiatul Chilia și kadiatul Cetatea Albă, care din 1486 continua să se afle sub autoritatea domnului Moldovei și a pârcălabului de Lăpușna din teritoriu.

Tot în 1512, Selim a dat tătarilor o parte a rentei, percepute pe litoralul pontic din stânga Nistrului, drept dovadă servind o scrisoare a lui Suleyman I către regele polon din 1542, în care se menționează că „din acest ținut (din stânga

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ Абрахамович З., *Старая турецкая карта Украины с планом взрыва днепровских порогов и атака турецкого флота на Киев*, în *Восточные источники по истории народов Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы*, Том II. М., 1969, с. 80, 84, 90.

³⁶ Gemil T., *România și otomanii în secolele XIV-XVI*, București, 1991, p. 159-160.

³⁷ Beldiceanu N., *La Moldavie ottomane à la fin du XV siècle et au debut du XVI siècle*, în *Revue des études islamiques*, 1969, nr. 2, p. 264-266.

³⁸ *Catalogul documentelor turcești*, Vol. II. București, 1965, p. 52.

Nistrului – n.n.) tătarii încasau de 30 de ani dări...”³⁹. Hotarul de nord al acestei fâșii care constituia o prelungire a celui de pe malul drept al râului, de lângă satul Orac ori Davudja de lângă Palanca, în stânga Nistrului trecea de la satul Orac din Moldova până la lacul Tiligul⁴⁰. La stabilirea arbitrară a hotarului pe un teritoriu, asupra căruia aveau pretenții lituanienii și polonezii, turcii și tătarii n-au întâmpinat mari dificultăți. În această perioadă, statul polono-lituanian purta un război istovitor cu Moscova (1512-1522) și conta pe un ajutor din partea Crimeii și Imperiului Otoman, sau, cel puțin, pe o neutralitate binevoitoare din partea acestora. Noul sultan Selim I, care se pregătea pentru a lupta cu Iranul, Siria și Egiptul, căuta să fie în relații bune cu ambele părți beligerante. Rolul „murdar” de ațâțător al celor două state unuia contra altuia și l-a asumat hanul din Crimeea. Încheind la 3 septembrie 1513 un tratat cu regele polonez Sigismund, Mengli Ghirai tot mai des jefuia sudul Rusiei. Însă în 1514, temându-se de o ieșire prematură a Rusiei din război, asociatul la domnie Muhamed Ghirai, chipurile, fără știrea tatălui său Mengli Ghirai, a încetat să mai atace Rusia, propunând marelui cneaz Vasili al III-lea să încheie o alianță contra lui Sigismund. Luptele au continuat, rușii au luat Smolenskul, iar tătarii l-au susținut pe Sigismund⁴¹. În atare condiții, polonezii și lituanienii treceau cu vederea ceea ce turcii și tătarii întreprindeau la sudul spațiului dintre Nistru și Bug.

După cum observăm, până în acest moment, n-a fost nici o mențiune despre „tătarii belgorodeni de pe ambele maluri ale Nistrului” precum afirmă I. Țurcanu⁴². Abia în condițiile războiului ruso-polon din 1512-1522, în apropierea Bugului apare un detașament de tătarii numiți „belgorodeni”. În 1515, marele cneaz Vasili al III-lea îi scria lui Korobkov, solul rus în Turcia despre intențiile lor de a ataca periferiile de sud ale Rusiei, iar în aprilie a anului următor I. Mamontov, solul rus în Crimeea, îi raporta marelui cneaz că „la Belgorod hanul a trimis pe Kizâl-Mamâș ca (belgorodeni – n.n.) să nu jefuiască pământurile Lituaniei”⁴³. Mai sus am precizat, în baza unui document contemporan evenimentelor, că în estul Europei, cu termenul Belgorod era desemnată cetatea antică în ruine de la gurile Bugului și Niprului. Devenind cunoscuți de 3-4 ani sub acest nume, tătarii belgorodeni, în funcție de relațiile Porții și hanului din Crimeea cu vecinii de la frontiera lor de nord, jefuiau regiunile periferice ale Rusiei, Lituaniei și ale altor state. Mărturii despre aceste atacuri pustiitoare conțin unele documente date cu anii 1518, 1519, 1524 și 1534⁴⁴. În 1518 tătarii întreprind un atac devastator în Moldova, reflectat în cronica lui Grigore Ureche: „În al doilea anu a domniei lui Ștefan vodă (aici e vorba de Ștefăniță – n.n.), în luna lui august ... ridică-

³⁹ *Ibidem*, p. 11.

⁴⁰ *Documente turcești privind istoria României*, Vol. I. București, 1976, p. 36.

⁴¹ *Османская империя...*, c. 156.

⁴² Țurcanu I., *Descrierea Basarabiei*, p. 46.

⁴³ *Сборник Русского Исторического общества*, Том 95. СПб., 1895, c. 129.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 502, 613.

tu-sau Albu sultan cu tătarii de Perecop (adică, din Crimeea – n.n.) cu multă oaste tătarească și au trecut Nistru, fără veste... și s-au apucat de pradă... Ștefan vodă i-au răzbit și mulți tătari au pieritu...”⁴⁵.

Scriind despre tătarii care nu aveau loc permanent de trai, numiți cazaci, istoricul Sârrocikovski menționa că „Belgorodul, ca și Azovul... ambele constituind niște cuiburi de tătari, cu aceleași năravuri de a ataca din stepă și de a jefui. Cazacii de la Azov și de la Belgorod erau oameni veniți, adică o adunătură din toate părțile”⁴⁶. Mai întâi trebuie de precizat faptul, că Belgorodul menționat în documentele rusești din perioada respectivă, utilizate de autor, nu este Cetatea Albă. În ele se are în vedere câmpia din apropierea trecerii de la gura Bugului, unde se aflau ruinele fostului oraș antic. Afară de aceasta, nu este cunoscut numărul tătarilor din apropierea gurilor Niprului și Bugului. Se mai întâmpla ca atacurile „belgorodenilor” să coincidă cu părăsirea temporară de către unele grupuri mari de tătari a Crimeii. În 1515, Muhamed Ghirai, care a trecut Nipru cu toate ulusurile (neamurile de mârzacii), ducea un mod nomad de viață în spațiul din dreapta râului. În 1517, hanul din Crimeea din nou trece peste Nipru cu hoarda, bazarul, feciorii și cu mârzacii și oamenii lor. În același an, prințul Ahmat cu hoarda sa cutreiera stepa de la gura Niprului, din apropierea Oceacovului. Hanul cu supușii săi au iernat în dreapta Niprului. Lângă Oceacov, tătarii din Crimeea s-au aflat și în anul 1523⁴⁷. În același an ei au întreprins un atac asupra Poloniei. Prin urmare, unii tătari părăseau Crimeea și se adunau lângă Oceacov, când era nevoie de a ataca Rusia, Lituania ori Polonia. Iar dacă grupuri mari de tătari veneau din Crimeea cu vitele la păscut în dreapta Niprului, se așteptau atacuri din partea lor asupra țărilor vecine.

După încheierea păcii cu Rusia (1522), Polonia și-a eliberat forțele pentru a lupta contra pericolului otoman, care după cucerirea Belgradului în 1521 devenea tot mai mare. În 1523, ea s-a adresat Moldovei și altor țări să lupte cu turcii și tătarii. În acest context, în 1523, conform relatărilor lui Grigore Ureche, „întorcându-se o seamă de oaste turcească de la Țara Leșească, din pradă, pe apa Prutului le-au ieșit Ștefan vodă înaintea la Tărăsăuți și din 4 mii de oameni, puțini au hălăduit la locurile sale”⁴⁸. În același an Crimeea a fost atacată de nogaii de pe Volga. În februarie 1524, această colaborare între nogaii de lângă Volga și lituanieni a continuat. În primăvara anului 1524, armata lituaniană în frunte cu Dașkevici și Ostrojskoi a ruinat Oceacovul și se pregăteau să treacă în Crimeea. Însă către începutul verii a aceluiși an, hanul Seadet Ghirai, reușind să se împace cu nogaii de lângă Volga, întreprinde o nouă campanie împotriva

⁴⁵ *Letopisețul Țării Moldovei*, Ed. Hiperion, Chișinău, 1990, p. 71.

⁴⁶ Сыроечковский В. Е., *Мухаммед Гирай и его время*, în *Ученые записки Московского Госуниверситета*, Вып. 61. Том II. М., 1981, с. 7-8.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 67-68.

⁴⁸ *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 72.

Lituaniei⁴⁹. În 1525, Polonia a încheiat pacea cu Suleyman, care în 1526, la Mohacs a zdrobit armata ungară, în luptă căzând și regele. Pentru coroana Sf. Ștefan s-a declanșat o luptă acerbă, care a condus la destrămarea regatului ungar. În iarna anilor 1526-1527 tătarii au atacat Podolia și Galiția⁵⁰.

În acest context se poate de observat că turcii atacați de Ștefăniță la Tărășăuți, cu certitudine, erau trupele sangeakului Silistra, iar Podolia fusese atacată de tătarii din Crimeea. Prin urmare, nu sunt dovezi directe că după încheierea păcii moldo-otomane din 1486 și începutul tratativelor polono-otomane din 1488, la Cetatea Albă s-ar fi aflat mase mari de tătari, numiți „belgorodeni”. După desființarea Hoardei de Aur în 1502, un grup mic de tătari, care intenționau să se așeze cu traiul lângă Cetatea Albă, fiind respins de autoritățile otomane locale, au fost preluați de hanul din Crimeea, de unde pe la 1515 au început să trăiască la gura Bugului. Acești tătari, numiți „belgorodeni”, împreună cu tătarii din Crimeea atacau țările vecine, în primul rând, Rusia. Ar fi straniu să presupunem că tătarii din Crimeea veneau la Cetatea Albă, în dreapta Nistrului să atace, spre exemplu, regiunea Riazani din Rusia. Era cu mult mai rațional ca aceasta s-o facă de pe malul stâng al Niprului sau din apropierea istmului Perekop. După încheierea păcii polono-ruse din 1522, în documentele timpului apar tot mai puține informații despre tătarii „belgorodeni”. Nomazii menționați încep să se numească tătari de la Oceacov, însă ei nu activau pe cont propriu, deoarece numărul lor era limitat.

După aceste evenimente, pozițiile Poloniei și ale Imperiului Otoman încep să se apropie. Ambele state susțineau la tronul Ungariei pe Ioan Zapolya. La începutul anului 1533, între cele două state a fost încheiată „pacea veșnică”, care le permitea să-și concentreze forțele pentru a-și realiza propriile interese: Imperiul Otoman - să îngenuncheze Ungaria, Polonia - să oprească ofensiva Moscovei pe teritoriul fostului stat kievean. În același an, sultanul otoman și regele polon s-au înțeles să-l înlocuiască pe domnul Moldovei Petru Rareș cu o persoană mai docilă. În 1538, turcii, tătarii și polonezii au atacat Moldova, silindu-l pe indezirabilul domn să părăsească țara. La tronul Moldovei a ajuns Ștefan, poreclit Lăcustă, un protejat al Porții.

În timpul campaniei din 1538, Poarta a rupt din trupul Moldovei un teritoriu impunător. O cronică anonimă turcească relatează, că la o ședință a marilor demnitari otomani „s-a hotărât ca țara (Moldovei – n.n.) să se întindă în lungime de la nord spre sud, iar în lățime de la răsărit spre apus, ajungând de la Prut la hotarul Chiliei, iar marginea ei să atingă Dunărea (la Reni – n.n.). Restul trebuie să fie adăugat la Imperiul Otoman”⁵¹. În legătură cu acest rapt teritorial cronicarul turc Ibrahim Pecevi, de asemenea, scrie: „În cea ce privește hotarul cetăților care

⁴⁹ Смирнов И. И., *Восточная политика Василия III*, în *Исторические записки АН СССР*, Том 27. М., 1948, с. 60.

⁵⁰ Gemil T., *România și otomani în secolele XIV-XV*, p. 176-177.

⁵¹ *Cronici turcești privind Țările Române*. (Extrase), Vol. I, p. 255.

este, de obicei, motiv de gâlceavă, s-a despărțit o porțiune de pământ din vilaie-tul întins al Moldovei și s-a stabilit o graniță precisă, începând din fața orașului Fălciu din partea Akkermanului de lângă apa (Prut, ori, mai degrabă, Cogâlnic – n.n.) și până la apa Nistru”⁵².

Situația noului domn era șubredă, el fiind contestat de Petru Rareș și mulți boieri. Cronicarul turc N. Matracci susține că după revenirea sultanului la Istanbul, Petru Rareș „și-a pus în gând să-l nimicească cu puterea sabiei pe voievodul Ștefan Lăcustă, fiind însoțit și de cei doi fii ai săi. Ștefan Lăcustă, la rândul său, a ieșit în întâmpinarea acestuia, nimicind cetele de blăstămați. Cetene (Ștefan Lăcustă – n.n.) a tăiat capul unui fiu de-al acestuia și l-a trimis la curtea fericirii”, adică la Istanbul. Nu se știe pe cât de exactă este această relatare, însă ea denotă despre atitudinea unor grupuri de oameni față de noul domn. Nu-l doreau pe domn nici boierii moldoveni, care l-au primit „ca pe un ȧigan sau arap”, numai să nu fie prădați de sultan. În curând s-au convins după acțiunile sale, că el era un adevărat turc, care ducea țara la pierzanie: „Am observat că a început puțin câte puțin a da împăratului (sultanului – n. n) pământul țării. Voia să-i dea toată coas-ta de la Dunăre până la munți, precum și Nistru tot, și, văzând aceasta, țara s-a deprins să-l cunoască și a văzut că domnul e mai cu priință turcilor decât nouă, creștinilor”⁵³. Deși Lăcustă n-a adus atâtea prejudicii țării Moldovei, totuși, cu certitudine, ele nu însemnau numai pierderea circumscripției Tighina. În această scrisoare nu este menționat Bugeacul, o câmpie aproape nelocuită, care pe atunci nu era necesară otomanilor și nici nu se numea așa. Aici este vorba de locurile de la Dunăre, adică de circumscripția Chilia luată de turci în 1484, și de „Nistru tot”, adică de o porțiune destul de mare de-a lungul râului, inclusiv de pe malul stâng al Băcului, câmpia de la sud de Codri, numită ulterior Bugeac, rămânând din punct de vedere juridic în componența ȧrii Moldovei.

Potrivit cronicii lui I. Pecevi, pe acest teritoriu, acaparat de otomani, se preconiza construirea a două cetăți puternice⁵⁴. Nasih Matracci precizează că „s-a dat poruncă să se construiască la răsărit de râul (Prut) două cetăți, Berudcin și Fălciu”⁵⁵. Prima cetate Berudcin pare să fie Tighina, numită de turci Bender, care a fost construită din piatră într-un termen foarte scurt. Inscripția lui Suleyman de pe unul din zidurile fortificației pretinde că aceasta s-ar fi petrecut în 945 al hegirei (30 mai 1538-18 mai 1539) „Anul 945 Hasan bei, întărind vadul, ajută pe beii de mare”⁵⁶. Călătorul turc Evlia Celebi de la mijlocul secolului al XVII-lea susține că ea a fost construită la rugămintea hanului⁵⁷, ceea ce pare că e adevărat, deoarece

⁵² *Ibidem*, p. 48.

⁵³ Iorga N., *Studii istorice...*, p. 188.

⁵⁴ *Cronici turcești privind ȧrile Române*. (Extrase), Vol. I, p. 480.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 231.

⁵⁶ Guboglu M., *Inscripția sultanului Suleyman Magnificul în urma expediției în Moldova (1538)*, în *Studii. Revista de istorie*, 1956, nr. 2-3, p. 119.

⁵⁷ *Călători străini despre ȧrile Române*, Vol. VI, București, 1876, p. 415.

pe la vadul de lângă vechea cetate moldovenească din lemn și pământ se putea trece mai ușor spre Iași și alte centre importante ale țării. Cea de a doua cetate e mai greu de identificat. Referitor la teritoriul Moldovei ocupat de otomani în 1538, unii istorici susțin că atunci a fost rupt din trupul țării și Bugeacul⁵⁸, fără a aduce vre-o probă credibilă.

În opinia noastră, cea de a doua cetate, care se preconiza să fie construită de către otomani, căreia i s-a dat nume bizare de „Fălcin”, „Cein”, „Colcein” ar fi putut să fie Orheiul Vechi. Se știe că, aproximativ cu două secole mai înainte de domnia lui Ștefan Lăcustă, în această cetate naturală, înconjurată din trei părți de Răut, se instalase musulmani din Hoarda de Aur. Din ultimul sfert al secolului al XIV-lea, făcând parte din componența Țării Moldovei, cetatea era condusă de un om al domnului, ulterior numit pârcălab. În prima jumătate a secolului al XVI-lea, administrația ținutului și-a transferat reședința în localitatea actuală Orhei, cu certitudine, din cauza otomanilor care își extinsesă autoritatea și pe malul de nord al râului Bâc. Localitatea veche a fost părăsită și de populația creștină. Datorită evenimentelor care s-au derulat ulterior, Orheiul Vechi n-a ajuns să fie un oraș otoman⁵⁹.

Peste doi ani după campania lui Suleyman, situația în Moldova devenea tot mai tensionată, apărând semne evidente de provocare a unor lupte armate. În 1540, la Istanbul a sosit Petru Rareș, turcii văzând în el un eventual înlocuitor al lui Ștefan Lăcustă, indezirabil din start pentru clasa politică a statului românesc de la est de Carpați. Spre finele aceluiași an, Ștefan Lăcustă este ucis de boierii moldoveni și înlocuit cu un alt domn ales dintre ei, cu portarul Sucevei Alexandru Cornea⁶⁰. Conform unei scrisori a lui Suleyman I către regele polon din martie – aprilie 1541, locuitorii Moldovei și ai celor din stânga Nistrului au atacat Tighina și Cetatea Albă⁶¹. Îngrijorat de situația de instabilitate internă, creată la hotarul de nord al Imperiului Otoman, sultanul a decis numirea repetată a lui Petru Rareș la tronul Moldovei.

Revenind în februarie 1541 în țară, Petru Rareș a reușit să întoarcă o parte din pământul acaparat de sultan împreună cu 35 de sate românești⁶². Ceea ce n-a

⁵⁸ Guboglu M., *op. cit.*, p. 112; Gemil T., *op. cit.*, p. 187. Mai mult, I. Țurcanu susține cu trimitere la D. Cantemir că în 1568 în câmpia de la sud de Codri ar fi fost aduse 30 familii de tătari. Mai făcând trimitere și la J. Thunmann, care afirma că atunci au fost aduși din Crimeea 30 mii de tătari, I. Țurcanu ajunge la concluzia eronată că o familie de nomazi ar fi numărat 1000 de corturi. (Țurcanu I. În căutarea originii numelui Basarabia, p. 18-19). Dacă am porni de la faptul că o familie simplă din evul mediu era formată din 5 persoane ar reieși că la mijlocul sec. al XVI-lea o familie de tătari număra 5 mii de suflete.

⁵⁹ Chirtoagă I., *Orhei*, în *Destin românesc*, 2006, nr. 1, p. 121-133.

⁶⁰ Letopisețul Țării Moldovei, p. 80.

⁶¹ Hurmuzaki E., *Documente privind istoria României*, Suplimentul II, Vol. I, București, 1893, p. 141-142.

⁶² Veliman V., *Noi precizări în legătură cu haraciul Moldovei la mijlocul secolului al XVI-lea*, în *Revista arhivelor*, 1984, nr. 2, p. 211.

putut Alexandru Cornea să facă cu forța armelor, a reușit Petru Rareș să realizeze cu ajutorul banilor. Într-o cronică rusă se relatează că la 8 septembrie 1542, țarul primind o solie din Moldova, ar fi aflat că „pentru 300 000 galbeni și tributul anual al sultanului i-a reîntors (lui Petru Rareș – n.n.) domnia cu două părți din Moldova, păstrându-și-o pe a treia”⁶³. Probabil, cea de a doua parte ar fi fost teritoriul luat de Suleyman și retrocedat, parțial, Moldovei în perioada dintre februarie 1541 și 8 septembrie 1542. În perioada menționată, Petru Rareș a solicitat regelui Poloniei Sigismund I să-i restituie un tezaur și să-i acorde un ajutor bănesc pentru achitarea tributului, care fusese sporit în schimbul retrocedării „aceste(i) Țări de Jos”⁶⁴, adică a unei părți a teritoriului copleșit de otomani în 1538. În această privință boierii moldoveni amintiți în firmanul lui Suleyman din 19 mai 1552 ar fi spus: „Haraciul nostru care era fixat în acea vreme era de 15 mii de florini pe an. Pentru ca amintitul hotar să fie iarăși alipit la vilaietul Moldovei am fost supuși la haraci, în total, 30 de mii florini pe an, urmând a da încă 15 mii florini”⁶⁵.

Însă în mâinile otomanilor se mai aflau Tighina și alte localități cu români moldoveni. Unele dintre ele se găseau în apropierea Cetății Albe. Din documentul vizat aflăm că la hotarul de nord al acestei circumscripții apăruse un litigiu în legătură cu câteva sate românești. Moldovenii invocau drept argument prevederile documentului de delimitare a hotarului din timpul lui Baiazid al II-lea (cu certitudine, cel din 1486). Autoritățile otomane insistau ca litigiul să fie rezolvat în baza unui document, probabil, întocmit la începutul celei de a doua domnii a lui Petru Rareș de către autoritățile otomane, care au comis atunci față de populația locală mari atrocități, fiind condamnate chiar și de sultan. Din localitățile menționate administrația Moldovei percepea impozit din cele mai vechi timpuri. Autoritățile otomane percepeau impozite de la fugarii din teritoriul hassului (proprietății) sultanului din circumscripția Cetatea Albă și din vakuful lui Selim I de la gura Săratei⁶⁶.

Unele conflicte apăreau în legătură cu hotarul circumscripției Tighina, numită ba sangeak (ținut), ba kadiat (plasă). Pentru a le aplană, la 22 martie 1568 sultanul Selim al II-lea a trimis lui Hasan, sangeakbeiu Cetății Albe, descrierea hotarului dintre sangeakul Tighina și teritoriul rămas sub autoritatea domnului Moldovei. După delimitarea efectuată de ceașul Feruh, hotarele treceau „de la valea Bâcului (unde se afla pe frontieră naturală limita de nord a circumscripției Tighina, pe linia ei vestică de demarcare – n.n.) până la moșia Vadul de la Geamăna (de pe Colinder, afluent al Bâcului – n.n.) până la moșia Cristea (?), de la pârăul Olarca (Larga, afluent al Botnei – n.n.), pe sub dealurile Scrihan (Valul lui Traian de Sus – n.n.) până la Botna (frontiera de sud a circumscripției Tighina

⁶³ Полное Собрание Русских Летописей, Том XXVIII М., 1965, с. 45, 143.

⁶⁴ Corfus I., *Documente privitoare la istoria românilor culese din arhivele polone (sec. al XVI-lea)*, București, 1971, p. 179-181.

⁶⁵ Veliman V., *op. cit.*, p. 211-212.

⁶⁶ *Ibidem*.

se întindea, mai ales pe malul stâng al Botnei, traversând hotarele unor moșii ale boierilor moldoveni – n.n.) până la izvorul Bavadj, de-a lungul Botnei, pe drumul care vine de la Akkerman până la dâmbul ce se află deasupra Fântânei pârcălabului... (peste Botna hotarul continua – n.n.) prin dosul (adică, pe la sudul – n.n.) Botnei, prin dosul Copancăi și până la lacul Cordina (Zagorna) apoi la Nistru”⁶⁷.

Prin urmare, hotarul circumscripțiilor Chilia și Cetatea Albă în linii mari au rămas cele stabilite la 1486, cu excepția hotarului de nord-est al Chilieii lângă care în 1512 ar fi apărut vakuful lui Selim I cu frontiere încă greu de precizat. La aceasta s-a adăugat circumscripția Tighina, aflată cu prioritate între cursurile inferioare ale râurilor Bâc și Botna. Între Palanca și Copanca, pe cursul inferior al Nistrului se afla un teritoriu cu sate populate de români moldoveni, aflate sub administrația pârcălabului de la Cioburciu. Nu se știe exact dacă după crearea vakufului lui Selim I și după restabilirea autorității sale în circumscripția de la Cioburciu Moldova a mai păstrat ceva din teritoriul dintre lacul Sasâc și râul Alcalia, rămas după 1486 în componența țării.

O problemă aparte o constituie numărul și componența etnică a populației aflate în teritoriul ocupat de otomani. Anterior, s-a menționat că la Chilia și Cetatea Albă au fost stabilite garnizoane militare, fiecare câte 400 de ostași ai armatei regulate. O garnizoană militară a fost stabilită și la Tighina. În afară de aceste garnizoane din cetăți pe parcursul dominației Porții, forțele militare otomane din regiune erau completate cu detașamente paramilitare, formate din turci și reprezentanții altor etnii. Printre aceștia, în primul rând, pot fi numiți azabii, adică infanteriști care erau utilizați la completarea garnizoanelor cetăților, a corăbiilor militare cu marinari și unități de desant. Azabii (turc. flăcăii – n.n.) practicau diferite ocupații economice. Unii dintre azabii plasați după 1484 la Chilia sunt menționați în calitate de crescători de oi în actul lui Selim I din 25 ianuarie 1512, dat lui Bogdan cel Orb pentru loialitatea manifestată de acesta în timpul luptei pentru putere dintre cei doi prinți otomani⁶⁸.

O altă formațiune paramilitară (iregulată) o constituiau akângii, adică unități de cavalerie care se întrețineau, de asemenea, singuri prin activități economice. Bucurându-se de anumite înlesniri fiscale, ei erau chemați să participe la campaniile militare în calitate de forțe auxiliare – cercetare, slăbirea inamicului prin jafuri ale populației locale, hărțuirea armatelor străine, aflate în ofensivă ori în retragere. Unități de akângii pe teritoriul Moldovei ocupat de otomani sunt menționate la mijlocul secolului al XVI-lea, în circumscripțiile Cetatea Albă și Tighina în număr de 228 ostași de acest gen de armată otomană⁶⁹. I. Țurcanu susține că hanul din Crimeea ar fi obținut permisiunea Înaltei Porți de a coloniza tătari în Basarabia îndată după 1486, că potrivit istoriografiei ruse și cronicilor

⁶⁷ *Catalogul documentelor turcești*, Vol. II, p. 48.

⁶⁸ Гонца Г. В., *Ук. соч.*, с. 61.

⁶⁹ Киртоагэ И. Г., *Три новых османских документа по истории Молдовы*, în *Buletinul AȘM*, Seria șt. Sociale, 1988, nr 3, p. 58-60.

poloneze, pe ambele maluri ale Nistrului ar fi fost tătari „belgorodeni” și chiar nogai⁷⁰. Din cele relatate mai sus rezultă că nu hanul a colonizat circumscriptiile Chilia și Cetatea Albă cu nomazi din Crimeea, ci Murtaza cu un grup de tătari de pe malul de est al râului Volga a rămas timp de 3-4 ani între cele două cetăți, după care a revenit în țara lor. De asemenea, și tătarii „belgorodeni” în documentele contemporane evenimentelor sunt menționați ca fiind la gura Bugului și nu a Nistrului, începând cu anul 1515 și se mențin o perioadă de vreun deceniu, după care ei sunt atestați în sursele scrise tot mai rar.

În ceea ce privește venirea nogailor la vest de cursul inferior al Nistrului, face să mai zăbovim puțin asupra acestei chestiuni. Însă nu înainte de a observa că, cel puțin, începând cu anii 30 ai secolului al XVI-lea, apar informații lapidare despre prezența unor tătari în circumscriptiile Chilia și Cetatea Albă, legate, mai ales, de evenimentele din 1538-1540. În 1539 sultanul a poruncit sangeacbeului de Cetatea Albă să nu permită tătarilor care locuiesc „lângă Akkerman și Chilia să treacă cu turmele lor în Polonia”⁷¹, adică în stânga Nistrului. Faptul că tătarii se aflau într-un teritoriu mic de „lângă Akkerman și Chilia” și nu în circumscriptiile ulterioare cu mult mai mari ca, spre exemplu, Tatarbunar și Bugeac, unde sunt menționați cu prioritate în documentele din secolele XVII-XVIII, constituie un indiciu elocvent că numărul acestora era foarte redus. Însă și mai redus era numărul lor până la 1538. Unii dintre aceștia preferau să treacă cu turmele în stânga Nistrului, „în Polonia”, precum se menționează în documentul respectiv. De ce? Nu cumva că erau presați de moldoveni? Nu cumva că moldovenii nu le permiteau să ocupe teritoriul din viitorul Bugeac, menționat de Cantemir și poate chiar pe cel aflat între lacul Sasâc și Alcalia și care, din punct de vedere juridic, se afla în componența țării și care ulterior a constituit circumscripția Tatarbunar?

Însă în stânga Nistrului turcii și tătarii atacau periferiile de sud ale Poloniei, iar ostașii acestei țări jefuiau pe ciobanii musulmani aflați în spațiul dintre Nistru și Bug, fapt menționat într-un document, adică într-o scrisoare adresată de sultan regelui polonez în septembrie 1538⁷². În octombrie 1540 Suleyman I a comunicat lui Sigismund că aflând de incursiunile unor tătari de la Cetatea Albă și de trecerea unor oameni din Chilia și Cetatea Albă pe teritoriul polonez, pricinuinđ astfel pagube, a ordonat să curme aceste nelegiuiri⁷³.

Pe fundalul acestor atacuri reciproce apăreau anumite disensiuni între tătarii, locuitori mai vechi de la Cetatea Albă și cei veniți în 1538. Într-un fel, atacurile polonezilor erau un răspuns la năvălirile tătarilor în Podolia și alte voievodate ale regatului. Aceasta ar reieși și din scrisoarea întocmită în anii 1546-1552 de doi tătari, Ali și Bosna Nasih, locuitori de la Cetatea Albă: „Acești tătari (veniți mai înainte - n.n.) ca și ceilalți musulmani, mai curând l-ar ajuta pe Pretwicz (staroste

⁷⁰ Țurcanu I., *Descrierea Basarabiei*, p. 46.

⁷¹ *Catalogul documentelor turcești*, Vol. II, p. 7.

⁷² *Ibidem*, p. 6.

⁷³ *Documente turcești privind istoria României*, Vol. I, p. 31-32.

polonez de Bar – n.n.) decât să facă parte tătarilor (noi veniți – n.n.), deoarece acești ghiauri provoacă discordie între sultan și regele polon. Notabilii turci din Akkerman vor să-l roage pe sultan să-i alunge de acolo pe tătari care au mai rămas că numai în felul acesta va domni pacea și liniștea între padișah și rege...”⁷⁴. Din cele relatate mai sus se vede că după 1538, la sudul spațiului dintre Prut și Nistru se aflau doar grupuri mici de tătari: unul format din tătari așezați aici la o dată anterioară, și altul, inițial mai numeros, constituit din tătari veniți recent. Nu se știe exact în ce măsură autoritățile otomane au luat în considerație doleanțele tătarilor de la Cetatea Albă. Cert e că uneori, grupuri de tătari de la Chilia și Cetatea Albă atacau țările vecine. La 1553 un detașament mic de vre-o 200 de tătari de la Chilia au efectuat o incursiune de o intensitate slabă în Transilvania⁷⁵.

Aici se cere de făcut încă o remarcă. Disensiunile dintre tătarii „vechi” și cei „noi” se pare că sunt legate de originea și locul lor în structurile paramilitare. Se pare că „tătarii vechi” erau veniți împreună cu membrii formațiunilor paramilitare otomane din Dobrogea, printre care sunt menționați la mijlocul secolului al XVI-lea ca akângii⁷⁶. Aceștia erau tătari sedentari ori semisedentari cu locuințe durabile, cu ocupații economice de la care puteau avea venituri suficiente pentru întreținerea familiilor lor. Tătarii „noi” veniți din câmpia nord-pontică în 1538 erau nomazi cu venituri modeste de la ocupațiile lor economice, pe care încercau să le completeze prin jafuri, mai ales, în Podolia și alte pământuri. Însă aceste acțiuni ale tătarilor „noi” erau urmate de atacuri de răspuns care afectau deja pe cei din circumscripțiile otomane, indiferent de apartenența etnică, ocupațiile economice și timpul când au venit aceștia în teritoriul respectiv. Iată de ce autoritățile otomane și populația locală, inclusiv cea turanică, nu vedeau cu ochi buni „șotiile” tătarilor și altor nomazi veniți din spațiul nord-pontic. Treptat, așa cum se menționează în acesta și în alte documente, cea mai mare parte a tătarilor a fost returnată în Crimeea. Cei rămași își modifică modul de viață, formând câteva sate tătărești în apropierea Cetății Albe.

I. Țurcanu susține că potrivit informației cronicilor poloneze, preluată de istoriografia rusă, nogaii ar fi fost semnalați în Basarabia încă de la începutul secolului al XVI-lea și chiar mai devreme⁷⁷. Noi nu ne propunem să descifrăm toate erorile din istoriografia străină, ci în baza informației documentelor contemporane evenimentelor, vom încerca să precizăm anumite detalii în legătură cu încercările nogailor de a se așeza cu traiul în spațiul dintre Prut și Nistru.

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, în estul Europei au avut loc unele evenimente, care au provocat anumite mișcări de populație. Unele dintre aceste mișcări de populație ajungeau și în spațiul dintre gurile Dunării și a Bugului. În 1552, țarul Ioan al IV-lea a cucerit Hanatul Cazan, iar în 1556 – pe cel cu centru

⁷⁴ *Catalogul documentelor turcești*, Vol. II, p. 11.

⁷⁵ Iorga N., *Studii istorice...*, p. 197.

⁷⁶ Киртоагэ И. Г., *Три новых османских документа по истории Молдовы*, с. 58-60.

⁷⁷ Țurcanu I., *Descrierea Basarabiei*, p. 46.

la Astrahan. În această perioadă, în Hoarda Nogailor se dau lupte între adepții și adversarii recunoașterii supremației Rusiei asupra acestei formațiuni de nomazi. În 1558, Ioan al IV-lea a încercat să cucerească litoralul baltic, unde se afla Ordinul Livonian, care și-a exprimat dorința să intre în componența statului polonez. Rusia s-a pomenit atrasă într-un război greu cu Polonia și Lituania, care de la Unia personală au trecut la cea de stat. Războiul s-a prelungit până în 1582, provocând unele treceri ale nogailor de pe malul stâng al râului Volga în Caucazul de Nord și pe litoralul nord-pontic. Către această perioadă, în Crimeea erau deja nogaii neamului Mansur (Mangât). În Caucazul de Nord s-a constituit Hoarda Mică a nogailor lui Kazâi, spre deosebire de cea Mare de pe malul stâng al râului Volga. Dar și din Hoarda cea Mare se transferau, provizoriu, unele neamuri de nogai, care trecând în supușenia hanului din Crimeea, uneori întreprindeau mai multe raiduri la periferiile de sud ale Rusiei, aflată în războiul menționat cu statul polonez.

Exodurile de populație era provocat și de calamitățile naturale. La finele anilor 50 ai secolului al XVI-lea, un grup de nogai de la est de Volga, unde bântuia seceta, au trecut pe teritoriul aflat sub autoritatea hanului din Crimeea. În iarna anilor 1558-1559 ei au participat la o campanie militară a tătarilor contra Rusiei⁷⁸. Însă de secetă fusese afectată și Crimeea. Din această cauză nogaii veniți și unii tătari de acolo s-au transferat la sudul spațiului dintre Prut și Nistru. Acest eveniment este descris succint și în firmanul sultanului din 3 aprilie 1560, adresat domnului Moldovei: „Foametea, care bântuie la tătarii nogai i-a silit să părăsească locurile (de trai de pe malul stâng al Volgăi - n.n.) și să meargă în Crimeea că, negăsind hrană, au ajuns la cetățile Chilia, Akkerman și Bender și chiar la granița Moldovei, unde pricinuiesc pagube de vite. Poruncește ca ceata tătarească să fie concentrată într-un singur punct”⁷⁹, pentru a fi întoarsă la locurile de trai.

Dimitrie Cantemir a scris că la 1568, Bugeacul li s-ar fi dat nogailor⁸⁰, afirmație repetată de J. Thunmann, care a datat-o greșit cu anul următor⁸¹. Dar această informație este precizată de un anonim unguresc, care dezvăluie caracterul temporar al venirii nogailor în regiune. În acel an noul domn al Moldovei, Bogdan Lăpușneanu, confruntându-se cu grave probleme interne, căuta susținere externă: „Văzând voievodul Bogdan că nobilii acestei țări trag unii încoace și alții încolo, a trimis după tătari în ajutor și au venit 11 000, care au ajuns până în pământul țării Moldovei..., unde este o câmpie foarte bogată”⁸². Îngrijorat de intențiile nogailor, tânărul domn a trimis forțele unite ale ținuturilor din estul

⁷⁸ Кушева Е.Н., *Народы Северного Кавказа и их связи с Россией*, Москва, 1963, с. 214.-215.

⁷⁹ *Catalogul documentelor turcești*, Vol. II, p. 27.

⁸⁰ Cantemir D., *Descrierea Moldovei*, p. 30.

⁸¹ Тунманн И., *Крымское ханство*, Симферополь, 1991, с. 55.

⁸² *Călători străini despre Țările Române*, Vol. II. București, 1970, p. 392-393. De notat că anonimul ungar, contemporan evenimentelor, nu relatează despre existența unei câmpii cu numele Bugeac, care ar fi fost dată nogailor.

Moldovei pentru a contracara intențiile agresive ale turanicilor și a păstra integritatea teritorială a țării: „Văzând voievodul Bogdan..., că aceștia vin să se așeze acolo, le-au pus în vedere să se întoarcă acasă. Locuitorii țării rânduiseră mai dinainte pentru apărarea ei niște teritorii (anume Iași, Lăpușna, Orhei, Soroca, Tigheci). Tătarii, trimițând 7 000 din ai lor pentru pustiirea țării, au pustiit 34 de sate, dar moldovenii, venind asupra lor, i-au înfrânt așa de rău..., încât... abia unul a fugit de acolo”⁸³. Moldovenii erau decizi să nu lase nici un nogai în teritoriul țării. „Atunci aflând că mai sunt și alți tătari rămași... soldații în acea țară i-au atacat și (acea) au fost așa de tare înfrânți, încât puțini dintre tătari s-au întors în ținuturile lor... Marele han ar fi zis că nu a avut în țara sa oameni mai destoinici la luptă ca aceia, care s-au prăpădit în acel loc”⁸⁴.

Conform celor menționate de anonimul ungar, în 1568 tătarii (nogaii) doar au încercat să se așeze cu traiul în câmpia din sudul spațiului dintre Prut și Nistru, care aparținea Moldovei și încă nu purta numele de Bugeac. Ținuturile din stânga Prutului au început să-și concentreze forțele militare pentru a înlătura pericolul din partea nomazilor. Printre aceștia puteau fi nogaii de pe malurile râului Volga, menționați de Cantemir, care în 1563 se stabilise la apus de fluviul Don și erau aliați cu tătarii di Crimeea. Prin urmare, în 1568 nogaii doar au încercat, cum s-a menționat anterior, să se așeze în Moldova, dar ei au fost alungați din țară.

Această campanie a nogailor în Moldova a avut loc pe fundalul războiului Rusiei pentru litoralul baltic. În luna mai 1562, când țarul a început să atace teritoriul aflat sub autoritatea Lituaniei, Devlet Ghirai, susținându-l pe Sigismund, a întreprins o campanie de jaf la periferiile statului rus, la care au participat fiii hanului, Muhamed și Aldi Ghirai, beii nogailor din Crimeea, Divei Mangât și Azi Şirin. În anul următor, forțele hanului din Crimeea au sporit pe seama nogailor, care se aflau în stânga râului Volga. În 1563 Hoarda Nogailor Mari s-a transferat în partea dreaptă a râului Don, care era sub autoritatea hanului Devlet Ghirai. În toamna anului 1564 hanul a întreprins o campanie nouă împotriva Rusiei, la care au participat tătarii din Crimeea, „belgorodenii” ș.a.⁸⁵. Sub presiunea forțelor unite tătaro-nogaice, țarul a început să facă unele cedări hanului din Crimeea. Începând cu anul 1570 Rusia plătește tribut anual hanului din Crimeea. Mulțumindu-se cu tributul primit de la țar, hanul nu mai întreprinde atacuri la periferiile de sud ale Rusiei, ceea ce i-a nemulțumit pe beii nogai, care aveau anumite venituri de la campaniile de jaf asupra țărilor vecine. În 1574 nogaii, veniți din dreapta Donului, au trecut pe teritoriul din stânga râului, care aparțineau Rusiei. Cu alte cuvinte, nogaii care în 1568 încercaseră să ocupe un teritoriu din sud-estul Moldovei, au revenit în stânga râului Volga.

⁸³ *Ibidem.*

⁸⁴ *Ibidem.*

⁸⁵ Новосельский А. А., *Борьба русского государства с татарами в первой половине XVII в.*, Москва, 1948, с. 28.

În anii 70-80 ai secolului al XVI-lea apar confruntări ale moldovenilor cu turcii și tătarii, care încercau să ocupe unele pământuri aflate sub autoritatea domnului țării. În 1570, 1571, 1573 au apărut neînțelegeri în legătură cu apartenența unor localități din apropierea râului Sărata, unde se afla vakuful lui Selim I, menționat și în firmanul lui Suleyman I din 19 mai 1552. La 25 februarie 1574 și la finele lunii martie 1583, au fost date porunci imperiale ca domnul „să cârmuiască vilaletul Moldovei în felul în care i-a fost dată fostului voievod Petre, în vremea răposatului Suleyman han”⁸⁶, adică acel teritoriu, pe care a început să-l administreze Petru Rareș, în a doua sa domnie (1541-1546). Deci, oficial, până în 1583 hotarul de nord și de nord-vest al circumscripției Cetatea Albă nu suferise mari schimbări, continuând să treacă puțin mai la nord de Palanca. Unele sate cum ar fi Purcarii de la nord de acest hotar continua să se afle în componența Țării Moldovei. Spre exemplu, la 11 aprilie 1560 satul Purcari, fiind în componența Moldovei, a fost dăruit de Alexandru Lăpușeanu mănăstirii Căpriană⁸⁷.

Uneori încercările moldovenilor de a-și recupera pământul străbun acaparat de otomani se soldau cu succese. În firmele sale din 26 și 27 septembrie 1574, sultanul comunica domnului Moldovei și beiului Tighinei despre retrocedarea unor sate ale țării acaparate anterior „în folosul hassurilor mele împărătești”⁸⁸. De obicei, turcii retrocedau moșiile nepopulate (tot din cauza împilărilor din partea turcilor și tătarilor). Însă uneori ei făceau restituiri considerabile. Spre exemplu, în firmanul din 22 martie 1568 se menționează că localitatea Copanca făcea parte din circumscripția Tighina, hotarul ei fiind trasat „prin dosul Botnei, prin dosul Copancăi”⁸⁹. Însă după 1574 această localitate era supusă domnului Moldovei, pe la 1581, fiind administrată de vătaful Bodea, comandantul forțelor armate din ținutul Lăpușna⁹⁰. Se poate crea impresia că pe la 1581 turcii și tătarii încă mai erau în stare să retrocedeze anumite pământuri ocupate de ei în perioada anterioară.

Anul 1574 nu întâmplător persistă în documentele turcești. În 1574 au avut loc confruntări militare sângeroase între Imperiul Otoman și Moldova, susținută de 1200 de cazaci zaporojeni. Deși moldovenii în frunte cu Ion vodă cel Viteaz au pierdut bătălia decisivă de la Cahul, urmașii marelui Ștefan au demonstrat cu brio că au resurse suficiente pentru ca și ei să poată face legea în teritoriu. Iată de ce Poarta încerca să aplaneze pe cale pașnică diferențele teritoriale, care apăreau între moldoveni și turanicii de la periferiile de nord ale Imperiului Otoman. Însă luptele armate din această zonă au demonstrat faptul că pe malurile Nistrului și la Dunărea de Jos otomanii aveau forțe insuficiente pentru a riposta viguros împotriva creștinilor. De aceasta s-au folosit cazacii zaporojeni, care au început să atace pozițiile otomanilor. În 1577, fiind implicați în luptele pentru putere din

⁸⁶ Veliman V., *op. cit.*, p. 206-207.

⁸⁷ *Moldova în epoca feudalismului*, Vol I, Chișinău, 1961, p. 75.

⁸⁸ Veliman V., *op. cit.*, p. 208.

⁸⁹ *Catalogul documentelor turcești*, Vol. II, p. 48.

⁹⁰ Sava A., *Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușnei*, București, 1937, p. XV.

Moldova, cazacii au atacat Cetatea Albă, Oceacovul și Crimeea⁹¹. În 1583, un detașament de 8000-9000 de cazaci au atacat Tighina, dând foc suburbiilor ei. Turcii au trimis în ajutorul garnizoanei de la Tighina 1000 de ieniceri și 500 de sipahii, însă ei fiind inferior, numeric, au fost înfrânți de către zaporojeni⁹².

În legătură cu presiunile menționate din partea cazacilor zaporojeni, Poarta a întreprins noi măsuri de întărire a forțelor sale în această regiune cu o instabilitate politică majoră. Mai întâi, se pare că a sporit numărul ostașilor din formațiunile paramilitare, aducându-se iuriuci din Balcani. În 1584, în circumscriptiile Chilia, Cetatea Albă și Tighina au fost înregistrate 16 vetre de iuriuci kogiagii (circa 500 de ostași). Majoritatea vetrelor au fost plasate la Cetatea Albă, pentru care au fost acaparate noi pământuri de la Moldova. Trecând cu vitele lor pe teritoriul țării și mai făcând unele semănături, acești turanici refuzau să efectueze plățile cuvenite dearendă. La 21 mai 1580 sultanul îl anunța pe domnul Moldovei că primise știri despre refuzul țăranilor din satul Adj Dan (probabil, o localitate mică de pe malul râului Agider din apropierea Nistrului) și din alte două sate învecinate, precum și al unor locuitori ai vilaietului Dobrogea de a achita taxele cuvenite pentru aratul pământului și pășunatul vitelor pe teritoriul țării⁹³. Cei veniți din Dobrogea erau numiți și ciutaci, adică dobrogeni. Se consideră că ei erau musulmani⁹⁴. Cronicarul Grigore Ureche menționează că ei locuiau și în stânga Nistrului, spunându-li-se turci ciutaci. În 1583 turcii ciutaci din stânga Nistrului au suferit din cauza cazacilor⁹⁵. În 1585 călătorul francez Françoys de Pavi a mers printr-un „sat Purcari, care despărțea țara sultanului de țara Moldovei”⁹⁶. Prin urmare, hotarul dintre Moldova și circumscripția Cetatea Albă de la Palanca deja se transferase la satul Purcari. Turanicii veniți recent din Dobrogea reușiră să acapareze un șir de moșii, aflate în apropierea circumscripției Cetatea Albă, unele dintre ele fiind populate de românii moldoveni. Însă în hotarele Țării Moldovei continua să se afle satele de la Nistru Cioburciu, Talmaz, Răscăieți, Leuntea, Copanca, Cârnațeni și, bineînțeles, câmpia de la sud de Codri dintre Valul lui Traian de Sus și Valul lui Traian de Jos, numită ulterior Bugeac. În caz contrar, pe unde administrația de la Suceava putea să-și exercite puterea în această circumscripție condusă de pârcălabul de la Cioburciu, de ce încasatorii moldoveni percepeau taxe de la turcii veniți din Dobrogea pentru loturile utilizate de ei din valea râului Adgider, care izvorăște mai la sud de Căușeni, sat aflat atunci, de asemenea, sub autoritatea domnului Moldovei.

⁹¹ Новосельский А. А., *Борьба русского государства с татарами в первой половине XVII в.*, Москва, 1948, c. 28.

⁹² Iorga N., *op. cit.*, p. 203.

⁹³ *Catalogul documentelor turcești*, p. 29.

⁹⁴ Mustafa A. M., *Aspecte din istoria Dobrogei sub administrația otomană în secolele XIV-XVII (mărturiile călătorului Evlia Celebi)*, în *Studii. Revista de istorie*, 1965, nr. 5, p. 115.

⁹⁵ *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 113.

⁹⁶ *Călători străini despre Țările Române*, Vol. III, București, 1971, p. 180.

În perioada cuprinsă între anii 1484 și 1590, Poarta otomană a rupt din trupul Țării Moldovei trei puncte strategice: Chilia, Cetatea Albă (1484) și Tighina (1538). În cetățile menționate au fost introduse garnizoane militare otomane (cu un număr de ostași de până la 400 de ostași). Localitățile menționate au devenit centre ale unor circumscripții (kadiate), locuite de români și formațiuni paramilitare de akıncii (akângii) și ürüci (iuriuci), completate cu etnici turci și câteva zeci de familii tătărești venite din Balcani. Între kadiatele Chilia și Cetatea Albă se afla un teritoriu, care aparținea Moldovei. Un alt teritoriu similar cu administrație moldovenească se afla între kadiatele Cetatea Albă și Tighina (cu excepția anilor 1538-1542). Însă otomanii încercau să rupă din trupul Țării Moldovei noi teritorii. În 1512 Selim I a creat un vakuf la trecerile de peste râurile Cogâlnic și Sărata. Către anul 1585 hotarul circumscripției Cetatea Albă de lângă Palanca Ianâc Hisar a fost transferat la nord de satul Purcari. Totuși în componența Țării Moldovei continua să se afle satele de la Nistru (Cioburciu, Talmaz, Răscăieți, Copanca, Cârnațeni, Leuntea), teritoriul dintre Valul lui Traian de Sus și Valul lui Traian de Jos, numit ulterior Bugeac. Prin urmare, e greșită ipoteza că în 1538 ori în 1568, otomanii ar fi ocupat Bugeacul.

Constantin Ungureanu*

LOCUITORII ȚINUTULUI ORHEI, ÎN ANUL 1820

During the years 1929-1931, the researcher Constantin N. Tomescu published 3 consistent studies on all the villages of Orhei county, with reference to the statistics from 1820. This statistic contains various valuable information of historical, ethno-demographic, social, economic nature about all the localities of this land, except for the city of Chisinau. In this study, this valuable statistic was analyzed and the ethnic structure of the population was established, at the level of villages, districts and as a whole, for the entire Orhei region. In 1820, Orhei land comprised 358 localities (5 fairs, 285 villages, 24 free settlements, 18 slums, 10 estates, 6 hermitages, 6 post offices, 3 mills and a haul). According to our calculations, in 1820, the localities in Orhei land were populated by 102,884 people, including 58,506 men and only 44,378 women. 87,699 (85.2%) Moldovans, 7,959 (7.7%) Ukrainians, 2,843 (2.8%) Gypsies, 2,530 (2.5%) Jews, 280 Russians and 80 Lipovans, 306 Armenians, 233 Serbs, 159 Greeks, 92 Bulgarians, 85 Poles, but also 618 persons of other social categories, for which ethnicity was not indicated, lived at that time in Orhei Land.

However, the data for women for 131 localities in 5 districts are incomplete, as only married women are mentioned. In fact, in 1820, the total population of Orhei land was approx. 111,900 people (58,506 men and 53,394 women). According to the ethnic structure, approx. 95,000 (84.9%) were Moldovans, approx. 9,000 (8%) – Ukrainians, approx. 3,000 (2.7%) – Gypsies, approx. 2,750 (2.5%) – Jews, the rest being from other ethnic groups (about 320 Russians with about 90 Lipovans, about 310 Armenians, about 290 Serbs, about 200 Greeks, about 130 Bulgarians, about 100 Poles) or social categories (about 710 people). Together with the city of Chisinau, which in 1818 had 10,966 inhabitants, Orhei land was inhabited at that time by approx. 122,870 people, of which approx. 80% Moldovans, 7.3% Ukrainians, 4.8% Jews, 2.7% Gypsies, 2.1% Bulgarians, 1% Russians with Lipovens, 0.5% Armenians, 0.4% Serbs, 0.3 % Greek etc.

Keywords: Bessarabia, Orhei region, districts, Malorussians (Ukrainian), Russians, Lipovans, Jews, Gypsies, Armenians, Greeks, Serbs, Bulgarians, Poles.

* **Constantin Ungureanu**, doctor habilitat în istorie, cercetător științific principal, Institutul de Istorie.

Locuitorii ținutului Orhei, la începutul sec. al XIX-lea

Anexarea teritoriului dintre Prut și Nistru de către Imperiul Rus, în anul 1812, a avut urmări deosebite pentru locuitorii Basarabiei. Mai bine de un secol, spațiul basarabean s-a aflat în componența Imperiului Rus, iar în această perioadă s-a modificat radical structura etnică și lingvistică a populației. În prima jumătate a sec. al XIX-lea, numărul locuitorilor Basarabiei a crescut rapid, atât datorită sporului natural, cât mai ales din cauza proceselor migraționiste masive și a colonizărilor organizate. În sudul Basarabiei (Bugeac) au fost fondate un număr mare de colonii cu imigranți transdunăreni, cu germani din Ducatul Varșoviei, cu țărani ruși și ucraineni din diferite gubernii ale Imperiului Rus. Concomitent, mai ales în partea de nord a Basarabiei au imigrat mulți ucraineni și evrei din guberniile vecine, cei mai mulți din Podolia. În consecință, deja la mijlocul sec. al XIX-lea, potrivit unor surse statistice, românii basarabeni constituiau doar ceva mai mult de jumătate din populația Basarabiei. Potrivit unei evidențe bisericești de la mijlocul sec. al XIX-lea, în Basarabia locuiau 841.523 locuitori, inclusiv 432.579 (51,4%) moldoveni, 179.335 (21,3%) ucraineni, 84.207 (10%) bulgari (inclusiv găgăuzi), 61.045 (7,25%) evrei, 36.049 (4,3%) ruși, 24.049 (2,9%) germani și 24.259 de alte etnii¹.

Partea centrală a Basarabiei era cea mai omogenă sub aspectul structurii etnice a populației. Majoritatea covârșitoare a populației ținuturilor Orhei și Chișinău era de etnie românească, doar un număr mic din locuitori fiind ucraineni, evrei sau țigani. La începutul sec. al XIX-lea exista doar ținutul Orhei, care cuprindea un teritoriu mare, până la hotarul cu ținuturile Bender, Hotărniceni și Codru. În urma reformei administrative din anul 1835, ținutul a fost divizat în două, în partea de sud fiind format ținutul Chișinău. În anul 1812, ținutul Orhei (împreună cu Chișinău) avea doar 70.735 de locuitori, dar deja în anul 1816, în acest spațiu trăiau 108.505 persoane. Către anul 1842, județul Chișinău avea 126.536, iar Orhei – 86.602 locuitori². Astfel, în decurs de doar 3 decenii, numărul locuitorilor din acest spațiu s-a triplat.

La începutul sec. al XIX-lea, migranți din stânga Nistrului, în principal ucraineni (maloruși) s-au așezat și în multe sate și târguri din ținutul Orhei, dar din cauza lipsei unor date statistice, este dificil de estimat numărul acestora. Este posibil ca, deja la începutul stăpânirii rusești, în unele sate din acest ținut să fi existat comunități mici de ucraineni. Numărul acestora a crescut mai ales în primele decenii după ocuparea Basarabiei. Catagrafia din anul 1817 oferă primele date statistice mai concrete despre structura socială și, parțial etnică, a populației Basarabiei. După această sursă, în ținutul Orhei (împreună cu Chișinău) se estima că locuiau 27.152 de familii, dintre care 1.232 de preoți, diaconi, cântăreți și paraclisieri, 84 postelnici, 1.694 familii de mazili și ruțași, 20.540 familii de

¹ В.М. Кабузан, Народонаселение Бессарабской области и левобережных районов Приднестровья, Кишинев: Штиинца 1974, с. 55.

² *Ibidem*, p. 37.

țărani, 2.105 familii în localitățile urbane (fără armeni și evrei), 1.268 familii de evrei și 229 familii de armeni. Numărul total al locuitorilor ținutului era de 134.565 de persoane, dintre care 68.691 de gen bărbătesc și 65.874 de gen feminin. Cei mai mulți locuitori ai ținutului erau țăărani (102.700 persoane), urmați de locuitori urbani, fără evrei și armeni (10.525), mazili și ruțași (8.470), evrei (6.340), cler bisericesc (4.965), armeni (1.145) și postelnici (420 persoane)³.

Orașul Chișinău, situat în partea centrală a Basarabiei, deja la începutul stăpânirii rusești avea o structură etnică diversă și se deosebea radical de localitățile rurale din zonă, populate aproape exclusiv de români basarabeni. Conform unui act, emis la 17 august 1817, orașul Chișinău avea 2.345 de familii, dintre care 677 de moldoveni, 671 de evrei, 503 de bulgari, 162 de armeni, 138 de ruși, 128 de sârbi, restul fiind familii de greci (33), țigani (12), ucraineni (11), polonezi (6) și germani (4). În anul 1818, Chișinăul avea 10.966 de locuitori, inclusiv 3.252 (29,7%) moldoveni, 3.204 (29,2%) evrei, 2.428 (22,1%) bulgari, 770 (7%) ruși, 363 (3,3%) armeni, 301 (2,7%) țigani, 220 (2%) sârbi, 146 greci, 72 germani și 210 fețe bisericești, a căror etnie nu era indicată⁴. Astfel, deja în primii ani de stăpânire rusească, moldovenii (românii) constituiau cca. 30% în orașul Chișinău, în capitala Basarabiei existând comunități importante de evrei, bulgari, ruși, armeni și de alte etnii. Totodată, numărul ucrainenilor din Chișinău era nesemnificativ, dar în ținut existau mai multe sate locuite de ucraineni.

Statistica rusească din anul 1820

Recent, istoricul Valentin Tomuleț a editat o monografie consistentă despre locuitorii ținutului Hotin, în prima jumătate a sec. al XIX-lea. În această lucrare este prezentată și analizată pe larg, o statistică a populației mai puțin cunoscută, valabilă pentru anul 1820. Această sursă documentară este valoroasă prin faptul că, pentru prima dată sunt expuse și date despre structura etnică a majorității satelor din ținutul Hotin. Statistica dată conține informații despre 145 de sate din 7 ocoale ale ținutului Hotin, dar nu sunt disponibile date pentru orașul Hotin, târgurile Briceni, Lipcani, Otaci și pentru 68 de sate din alte 3 ocoale ale ținutului⁵. După calculele lui Valentin Tomuleț, din totalul de 56.129 de persoane ai celor 145 de sate recensate, 25.834 (46%) erau țăărani moldoveni, 23.742 (42,3%) țăărani ucraineni, 1.101 evrei, 317 țigani, 48 armeni, 32 greci, dar și diferite categorii sociale (2.055 slujitori bisericești, 243 boieri, 631 mazili, 283 scutelnici, 43 ruțași, 23 călugări, 16 razeși), care în majoritate erau moldoveni și parțial ucraineni. În 6 sate au fost înregistrați 1.249 țăărani austrieci, iar în 3 sate – 245 țăărani turci⁶. În

³ L.T. Boga, *Populația Basarabiei (Etnografie și statistică)*. Extras din „Monografia Basarabiei”, Chișinău, 1926, p. 23.

⁴ Dinu Poștarencu, *Contribuții la istoria modernă a Basarabiei*, Chișinău 2009, p. 27.

⁵ Valentin Tomuleț, *Ținutul Hotin în surse statistice rusești din prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Chișinău: Lexon-Prim, 2017, p. 276-278.

⁶ *Ibidem*, p. 438.

realitate este vorba de supuși austrieci sau turci, dar care în mare majoritate erau țărani ucraineni și parțial, moldoveni.

Cercetând această statistică valoroasă despre populația ținutului Hotin, Valentin Tomuleț precizează că, la sfârșitul anilor '20 ai secolului trecut, statistica din 1820, dar pentru ținutul Orhei, a fost depistată, studiată și publicată de cercetătorul român Constantin N. Tomescu. Se face referință la un articol cu 99 de sate și alt articol cu 132 de sate din ținutul Orhei, publicate de Constantin Tomescu⁷. Căutând aceste materiale documentare, am constatat că, în decursul anilor 1929-1931, Constantin N. Tomescu a publicat 3 studii consistente despre toate satele ținutului Orhei, cu referire la statistica din anul 1820. Aceste studii conțin informații valoroase despre locuitorii a 358 de localități (târguri, sate, odăi, moșii, schituri, mori) din ținutul Orhei⁸.

Statistica respectivă cu referire la ținutul Orhei, conține diverse informații valoroase cu caracter istoric, etno-demografic, social, economic despre toate localitățile acestui ținut, cu excepția orașului Chișinău. Publicând aceste surse documentare, Constantin Tomescu a făcut următoarea precizare: „În anul trecut (1928 – n.n.) am început publicarea primei catagrafii, alcătuită în Basarabia sub stăpânirea străină, la 1817; au apărut ținuturile de sus: Hotin și Soroca; trebuia să le urmeze „Eșul”. Dar căutând ținutul acesta la Arhivele Statului din Chișinău, am dat peste alt ținut și din alt an, sub titlul „Statisticeasca știință a ținutului Orheiului. 1820 anul”, o condică în folio, cu 445 file, scrise pe ambele fețe. Știrile ce aduce această a două catagrafie, alcătuită după 3 ani de la cea dintâi, îs mai bogate însă, și prezintă un mai mare interes pentru științele istorice. Ținutul Orheiului la 1820 era foarte întins: avea 14 ocoale cu un total de 356 târguri, târgușoare, sate, săliști și odăi, aproape cît ținuturile Hotin și Soroca, care laolaltă aveau 361”⁹. Cu părere de rău, Constantin Tomescu nu precizează fondul, inventarul și dosarul, unde a fost depistat și se păstra această statistică de la 1820 pentru ținutul Orhei.

Statistica din 1820 a ținutului Orhei precizează pentru majoritatea localităților, cu câți ani în urmă s-au așezat locuitorii, ceea ce este important mai ales pentru satele de curând fondate. Datele despre locuitori sunt plasate după categorii sociale, gen și etnii. Informațiile pentru bărbați sunt mai diverse, evidențiindu-se numărul gospodărilor, adică capilor de familie, și a burlacilor (copii băieți, tineri și adulți necăsătoriți). Pentru partea feminină se indică doar numărul total (fete, neveste și văduve). Categoriile sociale sunt expuse în următoarea ordine:

⁷ *Ibidem*, p. 270.

⁸ Constantin N. Tomescu, *99 sate din Ținutul Orheiului la 1820*, în „Revista Societății Istorico-Arheologice Bisericești din Chișinău”, Chișinău, 1929, vol. XIX, p. 313-368; Idem. *132 sate din Ținutul Orheiului*, în „Revista Societății Istorico-Arheologice Bisericești din Chișinău”, Chișinău, 1930, vol. XX, p. 203-260; Idem. *Catagrafia Basarabiei la 1820. 127 sate din Ținutul Orheiului*, Chișinău: Tipografia Eparhială „Cartea Românească”, 1931, 58 p.

⁹ Constantin N. Tomescu, *99 sate din Ținutul Orheiului la 1820*, p. 315.

duhovnicești adică cler sau slujitori bisericești; boieri, boiernași sau dvoreni; mazili; ruptași; țărani, cu precizarea dacă erau moldoveni, maloruși ori de alte etnii. Separat sunt evidențiate grupurile etnice: greci, armeni, sârbi, leși, ruși, lipoveni, bulgari, țigani, evrei. În unele sate se întâlnesc și alte categorii, precum ofițeri sau soldați în rezervă, cazaci ori călărași, meșciani, fără a se preciza etnia acestora. La poște erau surugii, în unele odăi se întâlnesc argați. Pentru slujitorii bisericești sau nobili, dacă erau de alte etnii (ruși, maloruși, greci, armeni, sârbi), se făcea precizarea respectivă. Restul clerului, nobililor, la fel ca mazilii și ruptașii, evident erau de etnie română. Aceste informații foarte valoroase ne-au permis să stabilim, cu o anumită marjă de eroare, structura etnică a populației din fiecare localitate.

Urmează o altă categorie de informații despre starea economică a localității. Se indică existența bisericii, din ce material era construită și ce hram purta. Pentru diferite categorii sociale se preciza numărul de case / bordeie, eventual – beciuri, magazine, crâșme, mori în posesie, se indică numărul de animale (cai, vaci, boi, vite cornute mici, oi, rămători adică porci), se arată numărul de știubeie pentru albine, cu precizarea volumul producției de miere și ceară (în puduri și funturi). În majoritatea satelor se indică numele și prenumele persoanelor, care dispuneau prisăci cu albini. O altă informație interesantă este despre livezi și vii, numărul vedrelor de vin produse. La fiecare sat se precizează folosul estimativ de la locuitori pe an (în lei) și se indică distanța în verste până la cele mai apropiate localități. Toate aceste informații sunt foarte valoroase pentru aprecierea situației social-economice, a nivelului de trai și a îndeletnicirii locuitorilor din fiecare sat al ținutului Orhei.

În studiul de față ne propunem să analizăm această statistică valoroasă și să stabilim structura etnică a populației, la nivel de sate, ocoale și per ansamblu, pentru tot ținutul Orhei. Denumirea localităților vom prezenta în tabele conform cu studiile, publicate de Constantin Tomescu.

1. Ocolul Cogâlnicului

Acest ocol cuprindea 20 de localități de pe valea râului Cogâlnic, situate în zona târgului Hâncești și satului Lăpușna. După sursa dată, localitatea Hâncești a obținut statut de târg din anul 1815. În acest ocol erau 6 slobozii (Tulbureni, Dahnovici, Venenu, Negrii, Mereșeni și Fârlădeni), care au fost populate la începutul sec. al XIX-lea, în intervalul 1810-1816. Localitățile cu numărul cel mai mare de locuitori erau Lăpușna (1.703 persoane), târgul Hâncești (1.101), Ciuciuleni (796), Boghicieni (705), Drăgușeni (668), Pașcani (519), Bușeni (514). În 18 localități, populația era exclusiv de origine românească. În târgul Hâncești, majoritatea locuitorilor (803) erau moldoveni, dar existau și comunități importante de ucraineni (128), evrei (111) și armeni (54). Spăriețai era unicul sat din acest ocol cu populație majoritară de alte etnii. Din totalul de 159 persoane al acestui sat, 103 erau sârbi, 35 maloruși (ucraineni) și doar 21 moldoveni (a

se vedea tabelul nr.1/1 din anexă). Satul Spăriețai, situat pe apa Lăpușnei, la 5 verste de satul Lăpușna, a fost populat cu 16 ani înainte de elaborarea acestei statistici, adică în anul 1804¹⁰. Imigranții sârbi și ucraineni s-au așezat în acest sat la începutul sec. al XIX-lea, cel mai probabil în timpul războiului ruso-turc. Precizăm că acest sat era singurul din ținutul Orhei, locuit în majoritate de etnici sârbi.

În 1820, 20 de localități din ocolul Cogâlnicului erau locuite de 8.464 persoane (4.508 bărbați și 3.956 femei), dintre care 8.025 (94,8%) erau moldoveni, 163 ucraineni, 111 evrei, 103 sârbi, 54 armeni și 3 familii de ofițeri și soldați în rezervă (8 persoane), pentru care nu putem preciza apartenența etnică. Populația românească a acestui ocol era constituită în mare majoritate din țărani (3.967 bărbați și 3.520 femei), 451 erau din familiile clerului bisericesc (261 bărbați și 190 femei, inclusiv 40 călugări de la schitul Hâncu), 69 erau din familii de mazili, 13 din familii de ruțași, iar în Lăpușna erau două familii de boieri (3 bărbați, 2 femei)¹¹.

2. Ocolul Braniștii

Localitățile din acest ocol erau situate în zona de codru, în apropiere și la nord de satul Nisporeni. Ocolul dat cuprindea 21 de localități, inclusiv 18 sate, două slobozii (Mârzoaiei și Soltănești) și o câșlă (Custura), unde trăiau două familii (7 persoane) de țigani lăieși boierești. Cele mai populate sate din acest ocol erau Nisporeni (941 persoane), Vărzărești (880), Sălești (661), Milești (634), Boldurești (627). Cu excepția Câșlei Custura, toate satele din acest ocol erau locuite exclusiv sau în mare majoritate de populație românească. Cea mai importantă minoritate etnică din ocol erau țiganii, care locuiau în număr mai mare în satele Sălești (76) și Bolțun (69), în număr mai mic, în alte 4 sate. Țărani ucraineni trăiau în două sate: Iurcenii (18 familii – 85 persoane) și Șendrenii (o familie cu 7 persoane). În satele Iurcenii și Sălești trăiau 3 familii de negustori greci, formate din 12 persoane. Per ansamblu, ocolul Braniștii avea 6.771 locuitori (3.581 bărbați și 3.190 femei), dintre care 6.457 (95,4%) moldoveni, 210 țigani, 92 ucraineni și 12 greci (a se vedea tabelul nr. 1/2 din anexă).

În 1820, populația românească din ocolul Braniștii era formată din țărani (2.947 bărbați, 2.630 femei), 308 persoane erau din familiile fețelor bisericești (155 bărbați, 153 femei), 412 din familii de mazili (223 bărbați, 189 femei), 140 din familii de ruțași (75 bărbați, 65 femei) și 20 persoane (13 bărbați, 7 femei) aparțineau la 6 familii de boiernași din diferite sate. Cele mai multe persoane din familii de mazili trăiau în satele Milești (112), Ciutești (54), Iurcenii (53), Bălănești (52), Boldurești (50), Vărzărești (38)¹², în aceste sate locuiau și cei mai mulți ruțași. Totodată, în satele Pânășești și Găureni se preciza că erau câteva case cu mazili, dar nu s-a indicat numărul acestora¹³.

¹⁰ *Ibidem*, p. 327.

¹¹ Calculat după: Constantin N. Tomescu, *99 sate din Ținutul Orheiului la 1820*, p. 317-328.

¹² *Ibidem*, p. 328-338.

¹³ Constantin N. Tomescu, *99 sate din Ținutul Orheiului la 1820*, p. 336.

3. *Ocolul Botnii*

În acest ocol erau incluse 33 de localități de pe valea pârâielor Botna și Ișnovăț, inclusiv 27 sate, 3 delnițe (mori), moșia Goidana, odaia Revaca și schitul Suruceni, marea majoritate cuprinse în prezent în raionul Ialoveni. Satele cu numărul cel mai mare de locuitori erau Băcioi (1.004), Ialoveni (699), Văsieni (600), Sângera (580), Costești (549), Dănceni (459), Ulmu (440). Totodată, la 3 mori și pe moșia Goidana erau doar 1-2 familii. Toate satele din acest ocol erau locuite în mare majoritate de români. Aproape în toate satele trăiau câte 1-2 familii (de la 3 până la 9 persoane) de evrei. În satul Văsieni locuia o familie de dvoreni ruși (6 persoane) și 5 familii de șleahțici ruși (31 persoane), două familii de morari ruși (8 persoane) erau stabiliți la Delnița Gărlile. În două sate (Nimoreni și Băcioi) trăiau 18 țigani, iar la Răzeni și pe moșia Goidana locuiau 7 maloruși (ucraineni). În mai multe sate din acest ocol au fost înregistrate și 72 persoane din alte categorii sociale, dintre care 32 de meșcianini (6 familii) în satul Răzeni, 34 de cazaci sau călărași așezați din nou, în satele Băcioi, Sângera, Răzeni, Bardar și Rusești, iar la Costești era o familie de ofițer în rezervă (6 persoane). Aceste persoane probabil erau de diferite etnii, din care cauză i-am prezentat separat. În total, ocolul Botnii avea atunci 9.026 locuitori (4.837 bărbați și 4.189 femei), dintre care 8.763 (97,1%) moldoveni, 121 evrei, 45 ruși, 18 țigani, 7 ucraineni și 72 persoane de alte categorii sociale (a se vedea tabelul nr. 1/3 din anexă).

Marea majoritate a locuitorilor de etnie română o constituiau țăranii (7.418 persoane), urmați de membrii familiilor de cler (638), mazili (544), ruțași (144) și boiernași (19). Mazilii erau concentrați în satele Suruceni (95 persoane), Costești (83), Văsieni (62), Rusești (48), Dănceni (44), cei mai mulți ruțași au fost înregistrați în Dănceni (38), Răzeni (21), Costești (18), Suruceni (15)¹⁴. Câte 1-2 familii de boieri sau boiernași au fost consemnate în satele Suruceni, Ialoveni, Răzeni și Modvalu. În sursa dată se mai preciza că, în satele Văsieni, Mănăilești și Ulmu locuiau 10 meșteri rotari din neamul moldovenilor, iar roatele le vindeau la Chișinău (cele mari cu câte 35 lei perechea, cele mijlocii – cu 25 lei, cele mai mici – cu 12-15 lei)¹⁵.

4. *Ocolul Bucovățului*

Ocolul Bucovățului cuprindea 25 de localități de pe valea râului Bâc, din actualele raioane Strășeni și Călărași, dar și 3 sate (Muncești, Malina și Buiucani) integrate în prezent la orașul Chișinău. Sate de curând populate erau Chicera (din 1802), Slobozia Onești (din 1808), Poiana Malcoci (1812), Malina (1812) și Cartișa (din 1815), acestea având și numărul cel mai mic de locuitori (sub 100 de persoane). Cele mai mari sate din acest ocol, după numărul de locuitori, erau Cojușna (892), Lozova (831), Strășeni (830), Buiucani (800), Sadova (769), Trușeni (764), Durlăști (721), Căpriană (612), Gorăști (605), Vorniceni

¹⁴ Calculat după: Constantin N. Tomescu, *99 sate din Ținutul Orheiului la 1820*, p. 339-353.

¹⁵ Constantin N. Tomescu, *99 sate din Ținutul Orheiului la 1820*, p. 350.

(543 persoane). În 22 sate din acest ocol, populația dominantă era formată din moldoveni. Ucrainenii erau majoritari în satul Malina, Slobozia Onești și la Poiana Malcoci cu schitul Condrița. În toate aceste trei localități, locuitorii erau de curând așezați (în anii 1808-1812). Familii de ucraineni existau și în alte sate din acest ocol, dar peste tot erau în minoritate (până la 5%). În 7 sate din zona de codru trăiau 667 de ȡigani, dintre care 458 erau ȡigani lingurari (în 5 sate), 172 ȡigani robi ai mănăstirii Căpriană și 37 ȡigani robi în satul Curluceni. Ponderea locuitorilor ȡigani era mai însemnată în satele Buda (40%), Căpriană (28%), Gorăști (21,5%), Miclăușeni (19%) și Sadova (11,4%)¹⁶.

Aproape în toate satele din acest ocol trăiau câte 1-3 familii de evrei, în total 121 persoane, în satul Cartișa era 10 ruși din familii de dvoreni, iar la Malina locuiau 3 familii (10 persoane) de lipoveni. În 3 sate au fost atestați 28 de cazaci sau călărași, cei mai mulți în Durlești (19), pentru care nu se preciza apartenența etnică. Ocolul Bucovățului avea numărul cel mai mare de locuitori din ținutul Orhei (11.156 persoane, 5.941 bărbați și 5.215 femei). Moldovenii formau populația dominantă din acest ocol (9.928 – 89%), urmați de ȡigani (667 – 6%), ucraineni (392 – 3,5%), evrei (121), ruși cu lipoveni (20) și 28 de cazaci sau călărași (vedeți tabelul nr. 1/4 din anexă). În rândul moldovenilor, 8.630 erau din familii de țărani, 628 din familiile clerului, 464 din familii de mazili, 182 din familii de ruțași și 24 persoane din familiile de boieri și boiernași. Un număr mai mare de mazili trăiau în satele Cojușna (110 persoane), Durlești (94), Sadova (66), Trușeni (55), Lozova (43), cei mai mulți ruțași erau atestați în Cojușna (50), Buiucani (40), Trușeni (39), Durlești (31)¹⁷.

5. Ocolul Răutului de Jos

După sursa publicată de Constantin Tomescu, ocolul Răutului de Jos cuprindea 32 de localități de pe cursul inferior al râului Răut, din actualele raioane Orhei și Criuleni. În acest ocol era târgul Orhei, 16 sate, 5 slobozii, un schit și 9 odăi, adică grupuri de case izolate. Însă 8 odăi se aflau pe moșia Săliștii și aparțineau diferitor proprietari evrei, armeni sau greci. În aceste odăi trăiau doar 75 de argați ai acestor proprietari, toți de curând așezați, dintre care 66 maloruși și 9 moldoveni¹⁸. Toate aceste odăi le-am comasat la o singură localitate. Populația târgului Orhei era cea mai numeroasă și cea mai diversă sub aspect etnic, social și a îndeletniciei locuitorilor. În Orhei trăiau 2.023 de locuitori (998 bărbați și 1.025 femei), dintre care 962 moldoveni, 608 evrei, 246 armeni, 105 ucraineni, 40 ȡigani, 27 ruși cu lipoveni, 17 poloni, 11 greci, 7 soldați trecuți în rezervă. În Orhei au fost atestate 18 familii (85 pers.) de clerici, 3 fam. (19 pers.) de boieri și boiernași, 6 fam. (25) de mazili, 27 familii de breslași (11 greci, 10 lipoveni, 99 moldoveni), 132 familii (658 pers.) de țărani moldoveni, 15 familii (89) de țărani maloruși, 17 familii (67) călărași de târg, 36 familii de armeni (2 de preoți, 33 de

¹⁶ Calculat după: Constantin N. Tomescu, *99 sate din Ținutul Orheiului la 1820*, p. 339-353.

¹⁷ *Ibidem*, p. 354-368.

¹⁸ Constantin N. Tomescu, *Catagrafia Basarabiei la 1820. 127 sate din Ținutul Orheiului*, p. 13-14.

birnici), 156 familii de evrei, 4 familii (16 pers.) de surugii maloruși de la poștă, 3 fam. (17 pers.) de cazaci ruși etc¹⁹.

Sate cu un număr mare de locuitori erau Mășcăuți (837), Isacova (830), Hârtop (794), Izbiște (688), Păhărnicieni (502). Moldovenii erau majoritari în 13 sate, în două slobozii și în schitul Hirova. Marea majoritate a locuitorilor erau de etnie ucraineană în satele Ivancea, Brănești și Manna, în slobozii Pivnița, Râșca și Mitoc, în odaia Săliștii și în Cișmea. Țărani ucraineni erau prezenți în toate satele din acest ocol, iar cei mai mulți s-au stabilit în acest spațiu în primele două decenii ale sec. al XIX-lea. Așezarea satelor din acest ocol pe cursul inferior al Răutului, în apropiere de Nistru, a facilitat sosirea aici a unui număr mare de imigranți ucraineni din stânga Nistrului.

Structura etnică a populației acestui ocol era mai degrabă asemănătoare cu ținuturile Iași și Soroca din nordul Basarabiei. În 1820, numărul locuitorilor din acest ocol era de 9.645 persoane, dintre care 6.488 (67,3%) moldoveni, 1.680 (17,4%) ucraineni, 743 (7,7%) evrei, 246 armeni, 236 țigani, 61 ruși, 24 lipoveni, 54 poloni, 21 greci, 10 sârbi, 9 bulgari, dar și 73 persoane de alte categorii sociale. În majoritatea satelor au fost atestați evrei, cei mai mulți în Mășcăuți (26), Isacova (16), Slobozia Pivniței (13), Izbiște (11). Țigani trăiau mai ales în satele Păhărnicieni (90 persoane), Mășcăuți (45), Furceni (29), Hârtop (19), iar ruși au fost atestați în 3 sate: Ivancea (36), Brănești (13) și Mășcăuți (9). În multe sate din acest ocol se întâlnesc clerici, dvoreni, rezerviști de diferite etnii. Bunăoară, în Ivancea erau 4 fam. (22 pers.) de clerici ruși, o familie (6 pers.) de dvoreni polonezi, 4 fam. (14 pers.) de lipoveni; la Slobozia Pivnița locuia un dvorean polonez; în Brănești erau 3 fam. (13) clerici ruși; la Mășcăuți trăiau 2 familii de ofițeri rezerviști ruși, câte o familie de rezerviști polonezi și sârbi, o familie de șleahțici polonezi, 4 familii de cazaci pământești; o familie de boiernași greci era la Bălășești, iar altă familie de negustori greci – în Manna; la Slobozia Doamnei au fost atestate 4 familii (21 pers.) de clerici maloruși; în Odaia Cișmea era o familie (8 pers.) de rezervist austriac; la Schitul Hirova locuiau 77 de călugărițe moldovence. În diferite localități din acest ocol au fost atestate 65 persoane de diferite categorii sociale (22 cazaci, 22 meșcianini, 21 rezerviști), pentru care nu se preciza etnia²⁰. Astfel, ocolul Răutului de Jos se remarcă prin structura etnică și socială diversă a populației.

6. Ocolul Nistrului de Jos

În 1820, acest ocol cuprindea târgul Criuleni, 19 sate și 5 slobozii, așezate în apropiere de râul Nistru, din spațiul actual al raioanelor Criuleni, Anenii Noi și municipiul Chișinău. Cele mai populate localități erau târgul Criuleni (786), satele Mereni (841), Vadul lui Vodă (625), Malovata (548), Budești (512), Onițcani (487). Populația românească era dominantă în toate localitățile din acest

¹⁹ *Ibidem*, p. 14.

²⁰ *Ibidem*, p. 5-15.

ocol, cu excepția satului Pietrosu, unde trăiau 52 țigani, 42 moldoveni și 5 evrei. Din totalul de 265 de evrei, 150 locuiau în târgul Criuleni, restul trăiau dispersat aproape în toate satele din acest ocol. În jumătate din sate au fost atestate familii de țigani, doar în satul Pietrosu fiind majoritari. În Slobozia Dușca, Onițcani și Boșcana locuiau câte o familie de dvoreni ruși, cu un total de 13 persoane. În târgul Criuleni au fost atestate două familii de dvoreni și o familie de negustori greci, în total 15 persoane, dispersat greci trăiau în alte câteva sate. În târgul Criuleni și satul Bocșana erau 11 familii de surugii de la poștele locale, iar în satul Mereni nu erau țărani, ci călărași moldoveni (136 de familii)²¹. Remarcăm faptul că, deși satele din acest ocol se aflau în apropiere de râul Nistru, în acest ocol nu a fost înregistrat nici un ucrainean, deși în ocolul vecin (Răutul de Jos), proporția ucrainenilor era consistentă (17,4%).

Ocolul Nistrului de Jos era locuit de 8.452 persoane (4.267 bărbați și 4.185 femei), inclusiv 7.875 (93,2%) moldoveni, 265 evrei, 194 țigani, 40 greci, 13 ruși și 65 de alte categorii sociale (39 cazaci sau călărași, 14 soldați în rezervă, 12 meșcianini). Populația românească era constituită din 6.295 țărani, 684 călărași din satul Mereni, 50 surugii la două poște, 424 membri ai familiilor fețelor bisericești, 303 din familiile de mazili, 84 din familiile de ruțași și 35 din familiile boierești. Cei mai mulți mazili trăiau în satele Mereni (79), Onițcani (39), târgul Criuleni (38), Boșcana (26), Oxintea (22), cei mai mulți ruțași – în Criuleni (22), Mereni (18)²².

7. Ocolul Culii

Acest ocol din zona de Codru a Basarabiei (spațiul actual al raionului Călărași și, parțial, Orhei) cuprindea 19 sate, schiturile Frumușica și Tabăra, Slobozia Hoginești, situate în valea pârâului Cula. Majoritatea satelor aveau cca. 200-500 de locuitori, mai numeroase fiind Bravicea (680), Ghetlova (607), Puținței (570), Săseni (517). Populația românească era dominantă în 16 sate, iar ucrainenii locuiau exclusiv în satele Vatici și Hârbovăț, în Slobozia Hoginești, în schiturile Frumușica și Tabăra. Aproape în toate satele, locuite de moldoveni, existau familii de evrei și țigani. În satul Bravicea au fost atestate o familie (6 pers.) de negustori greci, 3 familii (13) soldați în rezervă și 12 familii (38) cazaci sau călărași, alte 2 familii (17 pers.) de cazaci sau călărași erau în Hirova (a se vedea tabelul din anexă).

În total, localitățile din ocolul Culii erau populate de 7.947 persoane (3.927 bărbați, 4.020 femei), inclusiv 6.500 (81,8%) moldoveni, 782 (9,8%) ucraineni, 341 (4,3%) țigani, 250 (3,1%) evrei, 6 greci, 55 cazaci ori călărași, 13 soldați în rezervă. În satele de codru din acest ocol, mulți locuitori erau din familiile de mazili și ruțași. În schimb în 5 sate și schituri, populate doar de țărani ucraineni, nu era nici un mazil sau ruțaș, nici un cler sau boiernaș. Evident, imigranții ucraineni

²¹ *Ibidem*, p. 19-27.

²² Calculat după: Constantin N. Tomescu, *127 sate din Ținutul Orheiului la 1820*, p. 19-27.

din aceste localități, stabiliți mai ales pe lângă mănăstiri, au sosit recent pe aceste meleaguri, cel mai probabil la începutul sec. al XIX-lea. În rândul moldovenilor, 4.002 erau țărani, 1.456 din familii de mazili și 361 din familii de ruțași, 540 din familiile clerului bisericesc și 141 din familii de boiernași, oficial numiți dvoreni. Pentru acest ocol mai precizăm că, din totalul de 341 de ȝigani, 217 erau ȝigani ai coroanei (în 5 sate) și 124 de ȝigani robi (în alte 8 sate)²³.

8. Ocolul Ichelului

Localitățile din ocolul Ichelului erau situate la sud de ocolul Culii, în teritoriul actual al raionului Strășeni, parțial Criuleni și Orhei. În acest ocol erau 24 de sate, Slobozia Chirianca și schitul Țigănești. Peresecina era satul cel mai populat, cu 903 locuitori, alte 5 sate (Teleșău, Recea, Cobâlca, Ișnovăț și Miclești) aveau peste 400 de locuitori. Structura etnică a populației acestui ocol era asemănătoare cu ocolul Culii. În 22 de sate, marea majoritate a locuitorilor erau moldoveni. Ucrainenii locuiau aproape exclusiv în satele Râșcova și Martinești, în Slobozia Chirianca și schitul Țigănești. Ucrainenii erau și toți cei 24 de surugii de la poșta Ișnovăț. Satele locuite de ucrainenii erau cele mai recent populate (Râșcova – din 1780, Martinești – din 1795, Slobozia Chirianca – din 1808), iar locuitorii erau doar țărani și câteva familii de evrei, cu excepția satului Râșcova unde erau și 4 familii de clerici ruși²⁴.

În satele Onești, Cobâlca și Peresecina au fost atestate 6 familii de postelnice, cu un total de 43 de persoane. În cel mai mare sat (Peresecina), locuitorii nu erau țărani, ci călărași moldoveni (126 familii). Evreii, în număr total de 157 persoane, erau prezenți aproape în toate satele, iar în 10 sate trăiau 265 de ȝigani robi, cei mai mulți în Ișnovăț (45), Miclești (44), Beliești (38). În 3 sate (Cobâlca, Onești și Recea) au fost înregistrate 5 familii (24 persoane) de cazaci sau călărași, pentru care nu s-a precizat etnia. În total, localitățile din ocolul Ichelului erau populate de 7.721 persoane (4.079 bărbați și 3.642 femei), dintre care 6.814 (88,2%) moldoveni, 443 (5,7%) ucrainenii, 265 (3,4%) ȝigani, 157 (2%) evrei, 18 ruși și 24 cazaci ori călărași (vedeți tabelul din anexă). Populația românească era constituită din 5.022 de țărani, 693 călărași (din Peresecina), 432 din familiile clericale, 444 din familiile de mazili și 120 din familii de ruțași, 60 din familii boierești și 43 din familiile de postelnice. Mazilii și ruțașii erau concentrați în 8 sate, cei mai mulți în Teleșău (169), Peresecina (148), Recea (76), Cobâlca (70).

9. Ocolul Fața Bâcului

Satele din acest ocol erau situate de-a lungul râului Bâc, din actualele raioane Călărași și Strășeni, dar și două sate (Petricani și Visterniceni), integrate la orașul Chișinău. Din totalul de 26 localități, 22 erau sate, un târg (Tuzara), două slobozii și o moșie. Constantin Tomescu a prezentat ca localități aparte 4 poște (din satele Sipoteni, Călărași, Negrești și Visterniceni), pe care le-am inclus

²³ *Ibidem*, p. 30-37.

²⁴ Constantin N. Tomescu, *127 sate din Ținutul Orheiului la 1820*, p. 39-41, 43.

la satele respective. Satele cu numărul cel mai mare de locuitori erau Călărași (797), Visterniceni (733), Sipoteni (712), Volcineț (704), Sireți (630), Tătărești (587), Vărzărești (503), Ghidighici (496). Majoritatea satelor (19) erau locuite în principal de moldoveni, dar erau și 5 localități (Palanca, Mândra, Săliștea Călărași, Slobozia Peticu și Slobozia Hulboca), populate exclusiv ori în majoritate de ucraineni, iar la Lupușăi, toți locuitorii erau țigani. Toate satele locuite în majoritate de ucraineni, au fost populate la începutul sec. al XIX-lea: Mândra (din 1800), Slobozia Hulboca (1813), Săliștea Călărașilor (1815), Palanca (1817), Slobozia Peticu (1817)²⁵, deci imigranții ucraineni erau stabiliți recent în aceste și alte localități.

Pentru acest ocol precizăm că, la 4 poște au fost înregistrați 44 familii (210 persoane) de surugii moldoveni; la schitul Răciula erau 80 de călugărițe, iar la Mănăstirea Hârjaucă – 8 călugări; în satul Sireți nu erau țărani, ci călărași moldoveni (90 familii) și maloruși (5 familii). Din totalul de 309 evrei, mai mult de jumătate (158) locuiau în târgul Tuzara, restul erau răspândiți în majoritatea satelor. În 9 localități din acest ocol trăiau 514 țigani, dintre care 278 de țigani lingurari (în 4 sate) și 236 de țigani robi (în târgul Tuzara și în 6 sate). Populația totală a ocolului era de 8.599 persoane (4.544 bărbați și 4.055 femei), inclusiv 7.015 (81,6%) moldoveni, 712 (8,3%) ucraineni, 514 (6%) țigani, 309 (3,6%) evrei, 17 sârbi și 32 de cazaci sau călărași. Locuitorii de etnie română erau în majoritate țărani (5.100), 465 erau călărași din Sireți, 210 surugii de la 4 poște, 489 din familiile clericale (inclusiv 82 călugărițe și 8 călugări), 612 din familii de mazili, 97 din familii de ruțași și 42 din familii boierești. Cei mai mulți mazili au fost înregistrați în satele Nișcani (138), Sireți (97), Sipoteni (80), Călărași (73), Ghidighici (66), Gălești (65), familii de ruțași existau în 7 sate²⁶.

10. Ocolul Prutului

Constantin Tomescu a publicat în 1930 o parte din studiul cu ținutul Orhei, care cuprindea 132 de sate din 5 ocoale (Prutului, Ciornii, Nistrului de Sus, Câmpului și Răutului de Sus). Studiul dat a fost editat atât în volumul XX al „Revistei Societății Istorico-Arheologice Bisericești din Chișinău”, cât și într-o ediție separată²⁷. Însă, comparativ cu celelalte două părți ale studiului populației ținutului Orhei, datele statistice pentru satele din cele 5 ocoale sunt incomplete pentru femei. Cu excepția satului Cărpineni, în celelalte 131 de sate, numărul femeilor coincide cu numărul gospodăriilor (familiilor), adică lipsesc informații despre numărul fetelor, femeilor necăsătorite sau văduvelor. Din această cauză, în satele respective sunt decalaje mari privind numărul bărbaților și femeilor.

²⁵ *Ibidem*, p. 49-50, 55.

²⁶ Calculat după: Constantin N. Tomescu, *127 sate din Ținutul Orheiului la 1820*, p. 47-56.

²⁷ Constantin N. Tomescu, *132 sate din Ținutul Orheiului*, în „Revista Societății Istorico-Arheologice Bisericești din Chișinău”, Chișinău, 1930, vol. XX, p. 203-260; Idem, *Catagrafia Basarabiei la 1820. 132 sate din Ținutul Orheiului*, Chișinău, 1930, 60 p.

Potrivit sursei date, în ocolul Prutului erau 34 de localități din apropierea râului Prut, inclusiv 8 odăi (grup de case) și 7 moșii cu un număr foarte mic de locuitori sau chiar depopulate. Câteva din aceste odăi sau moșii le-am inclus la satele cu aceeași denumire, astfel că în tabelul din anexă figurează 27 de localități (19 sate, 4 odăi, 4 moșii). Cărpinenii, cu 713 locuitori, era cel mai populat sat, dar datele sunt complete și pentru femei. Pentru celelalte sate, datele pentru femei se referă doar la cele căsătorite. Sate cu un număr mai mare de locuitori erau Șișcani (552), Bujor (523), Zberoaia (358), Costuleni (300). Marea majoritate a locuitorilor din acest ocol (96,4%) erau de etnie românească, în majoritatea satelor au fost atestați 63 de evrei, în câteva sate trăiau 13 greci (posesori de moșie sau negustori), în două sate – 11 ruși (din familii de dvoreni). În satul Toporu exista o comunitate importantă de bulgari (78 de persoane). Totodată, în satele din acest ocol nu au fost înregistrați maloruși (ucraineni) sau țigani (vedeți tabelul nr. 1/10 din anexă). Populația totală a ocolului era de 4.562 de persoane (3.065 bărbați și doar 1.497 femei). Locuitorii de etnie română erau în majoritate țărani (2.750 bărbați și doar 1.358 femei), urmați de 194 din familii de clerici, 79 din familii de mazili, 11 din familii de nobili, 4 ruțași²⁸.

11. Ocolul Ciornii

Satele din acest ocol erau situate în extremitatea de nord a ținutului Orhei, în apropiere de Nistru și pe valea râului Ciorna. În acest ocol exista târgul Rezina, schitul Saharna, Slobozia Păpăuți și 22 de sate. Cele mai populate sate erau Cinișeuți (596), Olișcani (560), Ichimăuți (382), Țăhnăuți (341), Țareuca (310), dar datele sunt incomplete pentru femei. Din totalul de 5.861 de locuitori, 4.150 erau de gen bărbătesc și doar 1.711 de gen feminin²⁹. Evident, numărul real al locuitorilor era mai mare.

Fiind situate în nordul ținutului Orhei, nu departe de râul Nistru, satele de aici au fost puternic afectate de imigrația masivă a ucrainenilor de la est de Nistru. În toate satele din acest ocol existau locuitori ucraineni, aceștia fiind majoritari în Cinișeuți, Păpăuți și Slobozia Păpăuți, iar satul Curătura era locuit de ucraineni și călugărițe ruse. Proporția locuitorilor ucraineni era însemnată în schitul Saharna (45,8%), în satele Stohnaia (42,1%), Parcani (39,2%), Tarasova (35,9%), Țăhnăuți (32,8%), Ciorna (30,2%), Glinjeni (29,9%), Solonceni (27,2%), Șoldănești (23,2%), Lipiceni (22,9%) etc. (vedeți harta din anexă). Majoritatea ucrainenilor s-au stabilit în satele din acest ocol, cel mai probabil, în primele două decenii ale sec. al XIX-lea. Potrivit sursei date, în anul 1820, în localitățile din ocolul Ciornii trăiau 3.745 (63,9%) moldoveni, 1.760 (30%) ucraineni, 123 (2,1%) evrei, 76 sârbi, 54 țigani, 45 ruși, 24 poloni, 20 greci și 14 persoane de alte etnii și categorii sociale (vedeți tabelul nr. 1/11).

²⁸ Calculat după: Constantin N. Tomescu, *132 sate din Ținutul Orheiului la 1820*, p. 205-215.

²⁹ *Ibidem*, p. 217-226.

Mai mult de jumătate din evrei (68 din totalul de 123) locuiau în târgul Rezina, toți rușii (45 călugărițe) trăiau la schitul Curătura, în mai multe sate erau familii de sârbi sau polonezi. În satele Glinjeni și Mihuleni locuiau două familii (16 persoane) de boiernași greci, iar la Mateuți și Parcani erau 3 familii (15 persoane) de boiernași sârbi. Familii de țigani au fost atestate în 5 sate, cele mai multe în Ichimăuți și Șoldănești³⁰. În rândul moldovenilor, din totalul de 3.745 persoane, 2.995 erau țărani (2.155 bărbați și doar 840 de femei), 416 din familiile clerului bisericesc, 76 din familii de boiernași, 190 din familii de mazili și 68 din familii de ruțași. Cei mai mulți mazili trăiau în satele Olișcani (63), Lipiceni (57) și Alcidar (29), majoritatea ruțașilor (54 persoane) locuiau în Olișcani.

12. Ocolul Nistrului de Sus

În acest ocol erau 24 de sate, situate în apropiere de râul Nistru, la sud de ocolul Ciornii. Satele cele mai populate erau Chiperceni (501), Susleni (491), Horodiște (332), Șărcani (321). Informațiile despre locuitori sunt identice pentru satele Susleni și Berezlogi, dar datele sunt greșite pentru Berezlogi. După sursa dată, în Susleni erau 118 case, iar în Berezlogi – 60 de case³¹, deci și numărul de locuitori din acest sat era de două ori mai mic. Situate în apropiere de Nistru, aproape în toate satele din acest ocol existau familii de imigranți ucraineni, sosiți de la est de Nistru. Ucrainenii locuiau aproape exclusiv în Bulăiești și erau majoritari în Gura Horodiștii (populat în 1815). Proportia ucrainenilor era importantă în alte două sate vecine, în Pohrebeni (29,2%) și Voroteți (24,3%) – vedeți harta din anexă.

În 1820, localitățile din acest ocol erau locuite de 5.370 de persoane (3.900 bărbați și doar 1.470 femei), inclusiv 4.256 (79,2%) moldoveni, 786 (14,6%) ucraineni, 176 țigani, 78 evrei, dar și 67 persoane de alte categorii sociale (54 cazaci sau călărași, 13 soldați în rezervă), pentru care nu se precizează etnia. Familii de evrei au fost atestate aproape în toate satele din acest ocol. Cei mai mulți țigani trăiau în satele Hrabova (41, fiind majoritari), Șărcani (38), Pohrebeni (24), Susleni (20). Potrivit sursei date, în satul Chiperceni erau 4 familii (16 pers.) de cazaci și 2 familii (11 pers.) de rezerviști, în Voroteți existau 3 familii (17 pers.) de cazaci, în satul Pohrebeni trăia ginerele maiorului Garting și era o familie de nobili austrieci, în satul Beiești locuia o familie de boiernași greci³².

Populația românească din acest ocol era formată din 3.239 de țărani (2.348 bărbați și doar 891 femei), 352 persoane din familii clericale, 452 din familii de mazili, 149 din familii de ruțași și 64 din familii de boiernași. Cei mai mulți mazili locuiau în satele Chiperceni (149), Horodiște (55), Susleni (53), majoritatea ruțașilor erau în Cihoreni (51), Horodiște (29), Chiperceni (23)³³.

³⁰ Constantin N. Tomescu, *132 sate din Ținutul Orheiului la 1820*, p. 217-225.

³¹ *Ibidem*, p. 229.

³² *Ibidem*, p. 230, 233-235.

³³ Calculat după: Constantin N. Tomescu, *132 sate din Ținutul Orheiului la 1820*, p. 228-237.

13. Ocolul Câmpului

Satele din ocolul Câmpului erau situate în nordul ținutului Orhei, la hotar cu ocoalele Ciornii și Nistrului de Sus. În acest ocol erau 28 de localități, inclusiv 25 sate, o slobozie și două moșii. Pentru Sămășcani sunt prezentate 3 sate distincte, cu aceeași denumire. Sate cu peste 300 de locuitori erau Sămășcani (390), Peciște (356), Cuizăuca (343), Sârcova (321), Horginești (319), Râspopeni (316). Cele mai recent populate erau Slobozia Dobrușii (din 1810), locuită în majoritate de ucraineni, și Moșia Roșcana (din 1815), populată aproape exclusiv de argați ruși³⁴.

Aproape în toate satele din acest ocol au fost atestate familii de țărani maloruși. Satele vecine Sârcova și Fuzăuca erau locuite în mare majoritate de ucraineni și parțial de ruși-lipoveni. Proportia ucrainenilor era importantă în alte 3 sate din nordului acestui ocol: Peciște (29,5%), Sămășcani (25,6%), Chipeșca (22,2%). Două sate mici (Slobozia Dobrușii și Ocnița) erau populate în mare majoritate de ucraineni (vedeți harta din anexă). În mai multe sate din ocol erau familii de negustori sau boiernași greci, în două sate (Bravicieni și Moșia Roșcana) locuiau argați ruși, în Fuzăuca au fost atestate 4 familii de clerici ruși, iar în Sămășcani 2 era o familie de dvoreni ruși. În total, localitățile din ocolul Câmpului erau populate de 4.846 de persoane (3.495 bărbați și doar 1.351 femei), dintre care 3.292 (67,9%) moldoveni, 1.119 (23,1%) ucraineni, 110 evrei, 57 țigani, 55 ruși, 46 lipoveni, 34 greci, 26 sârbi, dar și 88 persoane din familii de cazaci / călărași, 9 persoane din familii de rezerviști.

14. Ocolul Răutului de Sus

În acest ocol au fost atestate 19 sate și două poște (Mălăiești și Țânțăreni). Cele mai populate sate erau Sărăteni (410), Chiștelnița (402), Bravicieni (376), Crăsnășeni (374). Situate pe valea râului Răut, marea majoritate din spațiul actual al raionului Telenești, satele de aici erau populate în majoritate covârșitoare de moldoveni. Maloruși au fost înregistrați doar în Sărăteni (23 persoane), toți fiind argați, ruși trăiau doar în Țânțăreni (20 persoane), aceștia fiind surugii de la poșta din localitate. Aproape toți țiganii (107 persoane) erau concentrați în satul Crăsnășeni, iar familii de evrei au fost atestate în majoritatea satelor din ocol. Mai remarcăm că, în 3 sate erau familii de negustori greci, în Bogzăști au fost înregistrate 9 familii (37 persoane) de dvoreni moldoveni, în satele Scorțeni și Văsieni erau atestate 3 familii (11 persoane) de postelnice³⁵.

Din totalul de 4.464 de locuitori ai acestui ocol (3.224 bărbați și doar 1.240 femei), 4.145 (92,8%) erau de origine română, urmați de țigani (111), evrei (79), ucraineni (23), ruși (20), greci (11), dar și 63 de cazaci/călărași, 7 rezerviști, pentru care nu se preciza apartenența etnică (vedeți tabelul din anexă). Populația românească era constituită din 3.136 de țărani (2.266 bărbați și doar 870 femei), 312 persoane din familii clericale, 77 persoane din familii de dvoreni, postelnice

³⁴ Constantin N. Tomescu, *132 sate din Ținutul Orheiului la 1820*, p. 242, 247.

³⁵ *Ibidem*, p. 254-257.

sau boiernași, 563 din familii de mazili și 57 din familii de ruțași. Mulți locuitori din familii de mazili trăiau în satele Chiștelnița (124), Ciocâlteni (95), Scorțeni (62), Clișova (56), Bogzăști (43), Coropcenii (40), familiile de ruțași au fost atestate în 7 sate³⁶.

Populația ținutului Orhei, în anul 1820

Așadar, conform celor trei studii, publicate de Constantin N. Tomescu, în anul 1820, ținutul Orheiului cuprindea 358 de localități (5 târguri, 285 sate, 24 slobozii, 18 odăi, 10 moșii, 6 schituri, 6 poște, 3 delnițe (mori) și o câșlă). Însă, la aceste localități au fost enumerate mai multe odăi (grup de case) și moșii, care se aflau lângă satul cu aceeași denumire, 6 poște au fost evidențiate ca localități aparte, alte poște erau incluse la satul cu aceeași denumire. Dimpotrivă, în studiile lui Tomescu sunt expuse date despre locuitorii unor sate (Temeleuți, Săliștea Călărașilor, Lupușăi), slobozii (Hoginești, Peticu), schituri (Frumușica, Tabăra) sau moșii (a mănăstirii Probata), dar care nu sunt numerotate ca localități aparte. Reieșind din aceste precizări, în tabelele din anexă am inclus 343 de localități, dintre care 5 târguri (Orhei, Criuleni, Hâncești, Rezina și Tuzara), 286 de sate, 25 slobozii (sate cu un număr mic de locuitori, de curând fondate), 9 schituri, 7 moșii, 7 odăi, 3 delnițe și o câșlă.

După calculele noastre, în 1820, localitățile din ținutul Orhei erau populate de 102.884 persoane, inclusiv 58.506 bărbați și doar 44.378 femei. În ținutul Orhei trăiau atunci 87.699 (85,2%) moldoveni, 7.959 (7,7%) ucraineni, 2.843 (2,8%) țigani, 2.530 (2,5%) evrei, 280 ruși și 80 lipoveni, 306 armeni, 233 sârbi, 159 greci, 92 bulgari, 85 poloni, dar și 618 persoane de alte categorii sociale (446 cazaci sau călărași, 103 ofițeri și soldați în rezervă, 69 meșcianini), pentru care nu era indicată apartenența etnică. Locuitorii de etnie română constituiau majoritatea absolută de 93-97% în 6 ocoale din sudul ținutului, cca. 88-89% - în ocoalele Bucovățului și Ichelului, cca. 82% - în ocoalele Culii și Fața Bâcului (în vestul ținutului). Proportia populației românești era cea mai mică în 4 ocoale din nord-estul ținutului Orhei: Nistrul de Sus (79,2%), Câmpului (67,9%), Răutului de Jos (67,3%) și Ciornii (doar 63,9%). Anume în această parte a ținutului Orhei, la sfârșitul sec. al XVIII-lea - începutul sec. al XIX-lea, s-au stabilit cei mai mulți imigranți ucraineni, sosiți de la est de Nistru. Proportia ucrainenilor (malorușilor) era cea mai mare în ocoalele Ciornii (30%), Câmpului (23,1%), Răutului de Jos (17,4%) și Nistrului de Sus (14,6%), urmate de ocoalele Culii (9,8%), Fața Bâcului (8,3%), Ichelului (5,7%) - vedeți tabelul nr. 2 din anexă. Cele mai multe sate, locuite exclusiv ori în mare majoritate de ucraineni, erau situate în zona de Codru, de la nord-vest de Călărași până la sud de Orhei (Palanca, Mândra, Slobozia Hoginești, Hârbovăț, Schitul Frumușica, Schitul Țigănești, Schitul Tabăra, Vatici, Manna, Odaia Săleștii, Ivancea, Râșcova, Brănești, Slobozia Pivnița, Slobozia Râșca, Slobozia Mitocu,

³⁶ Calculat după: Constantin N. Tomescu, *132 sate din Ținutul Orheiului la 1820*, p. 251-257.

Cișmea). Sate mari, locuite în majoritate de ucraineni erau Cinișeuți, Bulăiești, Sârcova și Fuzăuca. Ucrainenii erau majoritari și în alte localități cu un număr mai mic de locuitori, precum satele Martinești, Gura Horodiștii, Malina, Săliștea Călărașilor, Ocnița, ori sloboziile Peticu, Onești, Dobrușii, Chirianca, Hulboaca. Totodată, în patru ocoale din nord-estul ținutului Orhei, aproape în toate satele cu populație majoritar românească exista o minoritate mai mult sau mai puțin importantă de ucraineni (vedeți harta din anexă, elaborată de profesorul Călin Pantea din Oradea).

Evreii locuiau preponderent în târgurile Orhei (608), Tuzara (158), Criuleni (150), Hâncești (111) și Rezina (68). În aceste 5 târguri locuiau 1.095 sau 43,3% din totalul evreilor (2.530 persoane) din ținutul Orhei. Restul evreilor trăiau dispersat, câte 1-3 familii, în majoritatea satelor din ținut, cu excepția localităților din ocoalele Cogâlnicului și Braniștii. Evident, în aceste calcule nu este luat în considerație orașul Chișinău, care, după o statistică din anul 1818, avea 10.966 de locuitori, inclusiv 3.204 (29,2%) evrei³⁷.

După statistica din anul 1820, în localitățile din ținutul Orhei trăiau 2.843 de țigani, cei mai mulți fiind țigani robi (1.594 – 56% din total) și țigani lingurari (736 – 26%). În 5 sate (Cornova, Rădeni, Săseni, Ghetlova și Puținței) din ocolul Cului au fost atestați 217 țigani ai coroanei, iar țigani lingurari trăiau doar în 9 sate din ocoalele Bucovățului și Fața Bâcului – Horăști (130), Buda (97), Lupușăi (97), Păulești (93), Sadova (88), Lozova (73), Micleușeni (70), Palanca (48) și Sipoteni (40). Țigani robi au fost înregistrați cei mai mulți la Mănăstirea Căpriană (172), în târgul Tuzara (61), în satele Crăsnășeni (107), Bolțun (69), Volcineț (55), Pietrosu (52), Visterniceni (51), Ișnovăț și Mășcăuți (câte 45), Micăuți (44) etc. Țigani locuiau exclusiv în satul Lupușăi de lângă Călărași, erau majoritari în satele Hrabova (54,7%) și Pietrosu (52,5%), formau o pondere importantă în satele Buda (40,6%), Palanca (32,2%), Crăsnășeni (28,6%), Căpriană (28,1%), Păulești (23,6%), Horăști (21,5%), Bolțun (19,3%), Micleușeni (19,1%), Păhârnicieni (17,9%), Micăuți (15%), în târgul Tuzara (15,3%)³⁸.

În târgurile Orhei și Hâncești existau două comunități de armeni. În Orhei au fost atestate 36 familii de armeni (două de clerici, una „cu pașaportul” și 33 de birnici), cu un total de 246 persoane (126 de gen bărbătesc și 120 de gen feminin). În târgul Hâncești era o familie de boieri armeni (9 persoane) și 8 familii (45 persoane) de alți armeni, în total 9 familii cu un total de 54 de armeni³⁹. În ținutul Orhei au fost înregistrați 233 de sârbi, dintre care 103 în satul Spăriețai din ocolul Cogâlnicului. În acest sat, cu un total de 159 persoane, sârbii erau majoritari, constituind 64,8% din total. Restul sârbilor trăiau dispersat, câte 1-3 familii, mai ales în diferite sate din nordul ținutului, în ocoalele Ciornii (76 persoane) și Câmpului (26 persoane), și în două sate din ocolul Fața Bâcului (vedeți tabelele

³⁷ Dinu Poștarencu, *Contribuții la istoria modernă a Basarabiei*, p. 27.

³⁸ Calculat după statistica ținutului Orhei pentru anul 1820.

³⁹ Constantin N. Tomescu, *127 sate din Ținutul Orheiului*, p. 14; idem, *99 sate ...*, p. 317.

nr. 1/1, 1/9, 1/11 și 1/13). Din totalul de 92 de bulgari, 78 trăiau în satul Toporu, situat în sudul ținutului, în apropiere de râul Prut. În acest sat erau 194 de locuitori, inclusiv 40% bulgari.

După calculele noastre, în ținutul Orhei au fost înregistrați 280 ruși și 80 lipoveni. Rușii trăiau dispersat în mai multe sate și erau de diferite categorii sociale. Clerici ruși erau în satele Ivancea, Râșcova, Fuzăuca și Brănești, iar în schitul Curătura locuiau 45 călugărițe de etnie rusă. Dvorenii de etnie rusă au fost atestați în mai multe sate (Văsieni, Cartișa, Slobozia Dușca, Onițcani, Boșcana, Bujor, Costuleni, Sămășcani), în două sate (Bravicieni și Moșia Roșcana) erau argați ruși. La poșta din Țânțăreni erau surugii, la Mașcăuți – ofițeri în rezervă, la delnița Gărlile – morari, în târgul Orhei – cazaci pământești de etnie rusă. În total, în satele din acest ținut locuiau 74 ruși din familii de dvorenii, 68 din familii clericale, 45 călugărițe, 37 argați, 20 surugii, 17 cazaci pământești, 8 morari⁴⁰. Totodată, lipovenii au fost atestați în satele Sârcova (31 persoane), Fuzăuca (15), Ivancea (14), Malina (10) și în târgul Orhei (10 persoane). În localitățile din ținutul Orhei, după sursa dată, au mai fost înregistrați 159 greci și 85 polonezi. Cei mai mulți greci, care locuiau câte 1-3 familii în diferite sate, erau negustori, boiernași sau posesorii unor moșii. Majoritatea polonezilor erau concentrați în unele sate din ocoalele Răutului de Jos (54 persoane) și Ciornii (24 persoane), adică în apropiere de râul Nistru.

Însă, datele pentru femei sunt incomplete pentru 131 de localități din 5 ocoale, unde sunt menționate doar femeile căsătorite. Astfel, dacă în 9 ocoale și în satul Cărpineni au fost atestate 78.451 persoane, inclusiv 41.017 bărbați și 37.434 femei, atunci în alte 5 ocoale (Prutului, Ciornii, Nistrului de Sus, Câmpului și Răutului de Sus), fără satul Cărpineni, au fost înregistrate 24.443 persoane, dintre care 17.489 de gen bărbătesc și doar 6.944 de gen feminin⁴¹. Pentru aceste 5 ocoale, informațiile sunt evident incomplete pentru femei, lipsind date despre fete, femei necăsătorite sau văduve. În realitate estimăm pentru 131 localități din aceste 5 ocoale o populație totală de cca. 33.450 persoane, inclusiv cca. 15.960 de gen feminin. Luând în calcul această precizare, estimăm numărul total al populației ținutului Orhei pentru anul 1820 la cca. 111.900 de persoane (58.506 bărbați și 53.394 femei). După structura etnică, cca. 95.000 (84,9%) erau moldovenii, cca. 9.000 (8%) ucrainenii, cca. 3.000 (2,7%) țigani, cca. 2.750 (2,5%) evrei, restul fiind de alte etnii (cca. 320 ruși cu cca. 90 lipoveni, cca. 310 armeni, cca. 290 sârbi, cca. 200 greci, cca. 130 bulgari, cca. 100 polonezi) sau categorii sociale (cca. 710 cazaci/călărași, rezerviști sau meșcianini).

Așadar, statistica pentru anul 1820 cu referire la localitățile ținutului Orhei, publicată în anii 1929-1931 de cercetătorul Constantin N. Tomescu, constituie o sursă documentară foarte valoroasă pentru determinarea structurii etnice,

⁴⁰ Calculat după statistica ținutului Orhei pentru anul 1820.

⁴¹ *Ibidem*.

sociale și după gen a populației din acest spațiu al Basarabiei. Analiza celor 3 studii ne-a permis să stabilim structura etnică a populației, la nivel de sate, ocoale și per ansamblu, pentru tot ținutul Orhei. Însă, din cauza lipsei informației despre numărul total a populației din fiecare localitate, a prezenței în unele locuri a unor date greșite, din cauza datelor incomplete pentru femei (în 5 ocoale), am reușit să stabilim, cu o anumită marjă de eroare, structura etnică a populației din fiecare localitate a acestui ținut. Sursa dată nu conține informații despre orașul Chișinău, dar după o altă sursă din anul 1818, capitala Basarabiei avea 10.966 de locuitori, inclusiv 3.252 moldoveni, 3.204 evrei, 2.428 bulgari, 770 ruși, 363 armeni, 301 țigani, 220 sârbi, 146 greci, 72 germani și 210 fețe bisericești. Astfel, către anul 1820, ținutul Orhei, împreună cu orașul Chișinău, era locuit de cca. 122.870 de persoane, dintre care cca. 80% moldoveni, 7,3% ucraineni, 4,8% evrei, 2,7% țigani, 2,1% bulgari, 1% de ruși cu lipoveni, 0,5% armeni, 0,4% sârbi, 0,3% greci etc.

ANEXE

Tabelul nr.1.

Populația ținutului Orhei, în anul 1820, repartizați pe ocoale și localități**1. Ocolul Cogâlnicului**

localitatea	total	mold.	maloruși	evrei	țigani	ruși	armeni	sârbi	alții
Târgul Hănțeștii	1.101	803	128	111			54		5
Lohăneștii	485	485							
Stolnicenii.	379	379							
Sl. Tulberenii	65	65							
Sl. Dahnovici	99	99							
Drăgușanii	668	668							
Ciuciulenii	796	796							
Perenii	264	261							3
Săcărenii	256	256							
Slobozia Venenu	76	76							
Schitul Hâncu	72	72							
Boghicenii	705	705							
Pășcanii	519	519							
Slobozia Negrii	54	54							
Lăpușna	1.703	1.703							
Spăriețai	159	21	35					103	
Sl. Mereșanii	115	115							
Bătănii	514	514							
Fundul Galbinii	383	383							
Sl. Fărladanii	51	51							
Total	8.464	8.025	163	111			54	103	8

Sursa: Constantin Tomescu, 99 sate din Ținutul Orheiului la 1820, p. 317-328.

2. Ocolul Braniștii

localitatea	total	mold.	maloruși	evrei	țigani	ruși	greci	sârbi	alții
Bolțunu	357	288			69				
Crăsteștii	247	247							
Sl. Mărzoaii	44	44							
Iurceni	352	259	85				8		
Nisporeni	941	941							
Vărzărești	880	880							
Șandrenii	84	77	7						
Tănjăleștii	254	254							
Sl. Soltăneștii	27	27							
Trăestenii	358	341			17				
Băcșanii	73	73							
Băzdăgan	34	34							
Brătulenii	293	277			16				
Boldureștii	627	612			15				
Ciuteștii	225	225							
Pănășeștii	221	221							
Găurenii	134	124			10				
Cășla Custura	7				7				
Bălănești	318	318							
Mileștii	634	634							
Sălești	661	581			76		4		
Total	6.771	6.457	92		210		12		

Sursa: Constantin Tomescu, 99 sate din Ținutul Orheiului la 1820, p. 328-338.

3. Ocolul Botnii

localitatea	total	mold.	maloruși	evrei	țigani	ruși	greci	sârbi	alții
Ialovenii	699	690		9					
Mileștii	319	313		6					
Negreștii	161	161							
Băcioii	1.004	984		8	5				7
Sîngera	580	562		7					11
Budăiul	342	335		7					
Țipală	167	164		3					
Răzării	263	216	4	6					37
Odaia Râvaca	18	18							
Hansca	137	132		5					
Găureni	313	313							
Modvalu	197	191		6					
Zămbreni	173	173							
Horăștii	167	161		6					
Gărlile	370	364		6					
Costeștii	549	539		4					6
Pojorării	278	273		5					

Bardăru	309	299		5					5
Delnița Diecenii	2	2							
Moșie Goidana	3		3						
Rusăștii	352	341		5					6
Săliștia Rusăștilor	29	29							
Văsăeni	600	555		8		37			
Mănăilești	267	267							
Ulmu	440	434		6					
Mimorăni	278	260		5	13				
Surucenii	389	385		4					
Schit Suruceni	25	25							
Săcetenii	95	91		4					
Dânceni	459	453		6					
Horodca	23	23							
Delnița Nooroaii	10	10							
Delnița Gărlile	8					8			
Total	9.026	8.763	7	121	18	45			72

Sursa: Constantin Tomescu, 99 sate din Ținutul Orheiului la 1820, p. 339-353.

4. Ocolul Bucovățului

localitatea	total	mold.	maloruși	evrei	țigani	ruși	lipov.	greci	alții
Mînceștii	233	222	2	3					6
Mălina	82		72				10		
Buicani	800	796		4					
Durleștii	721	684	13	5					19
Malcociu	193	179	6	8					
Poiana Malcoci cu schit Condrița	94	18	74	2					
Scorenii	352	344		8					
Măn. Căpriană	612	405	30	5	172				
Vornicenii	543	533	5	5					
Lozova	831	732	22	4	73				
Miclăușani	367	292		5	70				
Dolna	310	302		8					
Gorăștii	605	459	3	13	130				
Pîrjoltenii	345	331	11	3					
Buda	239	135	3	4	97				
Slobozia Oneștii	81		78	3					
Horodiște	471	468		3					
Sadova	769	676		5	88				
Volosăanii	456	441	9	6					
Curlucenii	443	396	5	5	37				
Strășanii	830	813	9	8					
Cojușna	892	847	35	7					3
Trușanii	764	747	10	7					

Chicera	43	41	2						
Cartișa	80	67	3			10			
Total	11.156	9928	392	121	667	10	10		28

Sursa: Constantin Tomescu, *99 sate din Ținutul Orheiului la 1820*, p. 354-368.

5. Ocolul Răutului de Jos

localitatea	total	mold.	maloruși	evrei	țigani	ruși	armeni	greci	poloni	alții
Ivancea	287		238	7		36			6	
Slobozia Pivnița	119		105	13					1	
Brăneștii	239	3	223			13				
Slob. Butuceni	45	41		4						
Trebușeni	253	238	11	4						
Mașcăuți	837	663	75	26	45	9			10	9
Izbiște	688	664	13	11						
Jăvrenii	233	183	35	7					8	
Răculeștii	339	326	7	6						
Bălășăștii	151	123	14	2	6			2		4
Furceni	307	247	19	3	29					9
Jălăbocu	226	203	20	2	1					
Pietra	238	193	41	4						
Păharniceni	502	346	61	5	90					
Manna	49	11	25	5				8		
Slobozia Mitocu	86	5	81							
Hârtopu	794	645	80	6	19				3	41
Isacova	830	718	77	16	3				9	7
Schit Hirova	123	82	41							
Sălește	739	589	138	7	3					2
Slobozia Râșca	74		74							
Odaia Săleștii	75	9	66							
Târgul Orhei	2.023	962	105	608	40	27	246	11	17	7
Slob. Doamnei	266	237	24							5
Odaia Cișmeaoa	122		107	7						8
Total	9.645	6.488	1.680	743	236	85	246	21	54	92

Sursa: Constantin Tomescu, *Catagrația Basarabiei la 1820. 127 sate din Ținutul Orheiului*, Chișinău, 1931, p. 5-15.

6. Ocolul Nistrului de Jos

localitatea	total	mold.	maloruși	evrei	țigani	ruși	greci	poloni	alții
Oxintiea	331	319			5		7		
Molovata	548	530		6	9		3		
Mărcăuți	333	302		3	28				
Holercanii	387	360		7	16		4		
Ustiea	383	375		4			4		
Târgul Criuleni	786	600		150	14		15		7
Slobozia Dușcăi	413	381		11	12	6			3

Onițcani	487	466		6		2	3		10
Slob. Coșernița	68	61		7					
Boșcana	306	277		9		5	1		14
Slob. Zăhăicana	31	31							
Hrușova	347	309		5	33				
Slob. Ciopleni	31	18							13
Goeanu	230	225		3	2				
Făureștii	166	147		6	13				
Vădenii	397	395		2					
Ohrincea	267	262		5					
Cruhlicu	176	169		7					
Pietrosu	99	42		5	52				
Vadul lui Vodă	625	604		7					14
Malu Tohatinul	366	363		3					
Budeștii	512	503		4	5				
Merenii	841	822		11	5		3		
Slobozia Chirca	78	78							
Bubuiugii	244	236		4					4
Total	8.452	7.875		265	194	13	40		65

Sursa: Constantin Tomescu, *Catagrația Basarabiei la 1820. 127 sate din Ținutul Orheiului*, Chișinău, 1931, p. 19-27.

7. Ocolul Cului

localitatea	total	mold.	maloruși	evrei	țigani	ruși	greci	poloni	alții
Cornova	434	375		18	41				
Rădenii	399	350		11	38				
Dereneu	458	449		9					
Onășcanii	343	328		15					
Hogineștii	222	190		20	12				
Slob. Hoginești	263		263						
Hirova	469	416		17	19				17
Hirișanii	260	252		8					
Meleşanii	343	308		27	8				
Țibirica	438	433		5					
Bravicea	680	604		8	11		6		51
Schit Frumușica	94		94						
Săsăanii	517	481		17	19				
Ghetelova	607	506		17	84				
Hulboca	357	333	9	8	7				
Puțunteii	570	503		32	35				
Schitul Tabăra	52		52						
Dișcova	492	462		13	17				
Morozăanii	418	367		16	35				
Breanova	167	143		9	15				
Vaticiu	206		206						

Hîrbovățu	158		158						
Total	7.947	6.500	782	250	341		6		68

Sursa: Constantin Tomescu, *Catagrația Basarabiei la 1820. 127 sate din Ținutul Orheiului*, Chișinău, 1931, p. 30-37.

8. Ocolul Ichelului

localitatea	total	mold.	maloruși	evrei	țigani	ruși	greci	poloni	alții
Voinova	249	247		2					
Sl. Chirieanca	63		58	5					
Oneștii	248	232		6					10
Zubreștii	368	359		9					
Răcea	452	440		8					4
Mărtineștii	130		127	3					
Grebleștii	234	200		9	25				
Cobilca	445	422		13					10
Țigăneștii	236	200		7	29				
Schit Țigănești	66		66						
Belieștii	361	316		7	38				
Zamciogii	220	212		8					
Micăuții	293	245		4	44				
Lohăneștii	192	168			24				
Pășcanii	307	291		1	15				
Scurta	43	33		10					
Ișnovățul	434	351	24	14	45				
Rîșcova	201		168	15		18			
Stețcanii	297	294		3					
Micleștii	401	394		7					
Peresăcina	903	884		14	5				
Teleșău	486	458			28				
Camincea	334	329		5					
Bezinu	301	294		7					
Pocșăști	117	117							
Rădeni	340	328			12				
Total	7721	6814	443	157	265	18			24

Sursa: Constantin Tomescu, *Catagrația Basarabiei la 1820. 127 sate din Ținutul Orheiului*, Chișinău, 1931, p. 38-46.

9. Ocolul Fața Bâcului

localitatea	total	mold.	maloruși	evrei	țigani	ruși	greci	sârbi	alții
Volcinețul	704	642		7	55				
Săpotenii	712	628	10	21	53				
Timiliuții	44	35		9					
Moșia măn Probata	29	29							
Slobozia Peticu	59		59						
Mîndra	119	49	55	15					

Hîrjauca	124	113		3				8	
Palanca	149		98	3	48				
Călărașii	797	797							
Târg Tuzara	399	124	47	158	61			9	
Săliștea Călărași	98		98						
Răciula	123	85	36	2					
Nișcani	304	292		4					8
Păulești	466	282	64	10	110				
Pitușca	178	157		6					15
Vărzărești	503	437	61	5					
Lupușai	97				97				
Găleștii	472	389	68	15					
Tătăreștii	587	517	28	13	29				
Negreștii	223	206	9	8					
Roșcanii	437	431		6					
Săreții	630	612	13	5					
Hidighișul	496	461	19	6	10				
Slob. Hulboca	51	4	47						
Petrecanii	65	65							
Visternicenii	733	660		13	51				9
Total	8.599	7.015	712	309	514			17	32

Sursa: Constantin Tomescu, *Catagrația Basarabiei la 1820. 127 sate din Ținutul Orheiului*, Chișinău, 1931, p. 47-56.

10. Ocolul Prutului

localitatea	total	mold.	maloruși	evrei	țigani	ruși	greci	sârbi	bulgari
Cărpineni	713	709		4					
Toporu	194	112		2			2		78
Odaia Horjăștii	53	49		4					
Odaia Dancul	17	12		3			2		
Călmățui	179	175		4					
Leușanii	116	113		3					
Odaia Oneștii	12	12							
Bujoru	523	513		3		7			
Cotu Morii	245	240		3			1	1	
Nemțanii	91	88					3		
Bălăureștii	168	164		4					
Șașcanii	552	548		4					
Moșia Petrosul	15	15							
Odaia Călimănești	3	3							
Moșia Mireștii	11	10					1		
Cățălenii	85	82		3					
Bărboienii	160	158		2					
Mariniciu	141	138		3					
Zberoea	358	356					2		

Poiceștii	147	145		2					
Grozăștii	105	102		3					
Moșia Săleganii	4	4							
Moșia Bărdăsoaea	10	10							
Frăsăneștii	55	49		6					
Isăicani	96	93		3					
Măcărești	209	206		3					
Costuleni	300	290		4		4	2		
Total	4562	4396		63		11	13	1	78

Sursa: Constantin Tomescu, *Catagrația Basarabiei la 1820. 132 sate din Ținutul Orheiului*, Chișinău, 1930, p. 205-215.

11. Ocolul Ciornii

localitatea	total	mold.	maloruși	evrei	țigani	ruși	greci	sârbi	poloni	alții
Ciorna	212	148	64							
Târgul Râzana	242	145	22	68	4					3
Stohnaia	95	55	40							
Săharna	255	238	17							
Schit Săharna	72	35	33	4						
Glinjenii	221	122	66	4			9	12	8	
Mihuleni	178	126	40	5			7			
Mateuțai	281	253	22					6		
Boșărnița	93	73	17	3						
Păpăuțai	229	79	139					8	3	
Slob. Păpăuțai	22		14				4	4		
Șoldăneștii	220	150	51		15					4
Olișcani	560	426	123	5					4	2
Glăvănești	174	125	37	5				7		
Ichimăuțai	382	301	46	5	25			5		
Lipicenii	218	159	50					9		
Părcani	227	129	89					9		
Soloncenii	173	126	47							
Poiana	205	166	31	4				4		
Alcidarii	267	187	58	9	5			5	3	
Țăhnăuțai	341	217	112	5				4	3	
Țareuca	310	264	37	6				3		
Cinișăuțai	596	96	487		5				3	5
Curăturile	104	7	52			45				
Tarasova	184	118	66							
Total	5861	3745	1760	123	54	45	20	76	24	14

Sursa: Constantin Tomescu, *Catagrația Basarabiei la 1820. 132 sate din Ținutul Orheiului*, Chișinău, 1930, p. 217-226.

12. Ocolul Nistrului de Sus

localitatea	total	mold.	maloruși	evrei	țigani	ruși	greci	sârbi	alții
Vășcăuții	240	218	20	2					
Susleni	491	434	26	3	20				8
Berezlogii	490	434	26	3	19				8
Mărzăștii	13	13							
Chipircenii	501	448	9	8	9				27
Cihorăanii	207	168	35	4					
Slob. Hodorogii	120	96	13	5	6				
Jora de jos	243	215	22	6					
Jora de mijloc	199	186	8	5					
Jora de sus	204	196	5	3					
Bulăeștii	230	4	223	3					
Șarcani	321	258	20	3	38				2
Izvoarele	102	74	24	4					
Pohrebeni	277	156	81	6	24	2			8
Vorotețale	288	194	70	7					17
Lopatna	116	92	21	3					
Cobălenii	28	14	8		6				
Horodiște	332	301	25		6				
Beești	201	183	6	3	7		2		
Gura Horodiștii	107	17	86	4					
Lalova	170	153	14	3					
Hrabova	75	34			41				
Stodolna	165	150	15						
Bucișca	250	218	29	3					
Total	5370	4256	786	78	176	2	2		70

Sursa: Constantin Tomescu, *Catagrafia Basarabiei la 1820. 132 sate din Ținutul Orheiului*, Chișinău, 1930, p. 228-237.

13. Ocolul Câmpului

localitatea	total	mold.	maloruși	evrei	țigani	ruși	lipov.	greci	sârbi	alții
Sărcova	321	49	224	17			31			
Fuzăuca	255	6	198	17		15	15		1	3
Sămășcanii	390	262	100	13	11	3			1	
Pripicenii de jos	56	41	15							
Pripicenii de sus	46	37	7	2						
Peciște	356	199	105	4				7	1	40
Slob. Dobrușii	53	10	41	2						
Cogălnicenii	159	125	24	5					5	
Perenii	220	176	21	2	21					
Horgineștii	319	296	6	5	6				2	4
Curlenii	280	230	38	6	4			2		
Zahorăanii	41	27	8	4						2
Bușăuca	168	134	28	4					2	

Cuizăuca	343	274	48		10			4		7
Mincenii	223	170	49	4						
Trifeștii	165	144	13					3	5	
Bravicenii	88	51	17	2		14		4		
Sărota	198	136	20	4				5		33
Ghidulenii	174	150	9	4				3		8
Căcărăzenii	129	71	43	4				4	7	
Ocnița	42		39							3
Moșia Roșcana	29	4				23		2		
Ignățăii	281	264	15						2	
Rășpopenii	316	300	8	3	5					
Chipeșca	194	136	43	8						7
Total	4.846	3.292	1.119	110	57	55	46	34	26	107

Sursa: Constantin Tomescu, *Catagrația Basarabiei la 1820. 132 sate din Ținutul Orheiului*, Chișinău, 1930, p. 239-248.

14. Ocolul Răutului de Sus

localitatea	total	mold.	maloruși	evrei	țigani	ruși	greci	poloni	bulgari	alții
Leușanii	258	253					3			2
Ghermăneștii	218	211		7						
Corăpcenii	216	210		6						
Zăhăicani	116	105		2						9
Clișova	224	214								10
Tîrzăeni	142	140		2						
Brăvicenii	376	372		4						
Mălăești	95	93		2						
Ciocîltenii	261	254		7						
Sărătenii	410	379	23				5		3	
Țințărenii	120	97		3		20				
Indărăpnici	184	182		2						
Mășanii	141	137		2			2			
Scorțanii	235	230		5						
Chiștelnița	402	396		6						
Bogzăștii	277	209		19	4			2		43
Crăsnășanii	374	263		3	107		1			
Budăiu	232	221		5						6
Vășienii	183	179		4						
Total	4464	4145	23	79	111	20	11	2	3	70

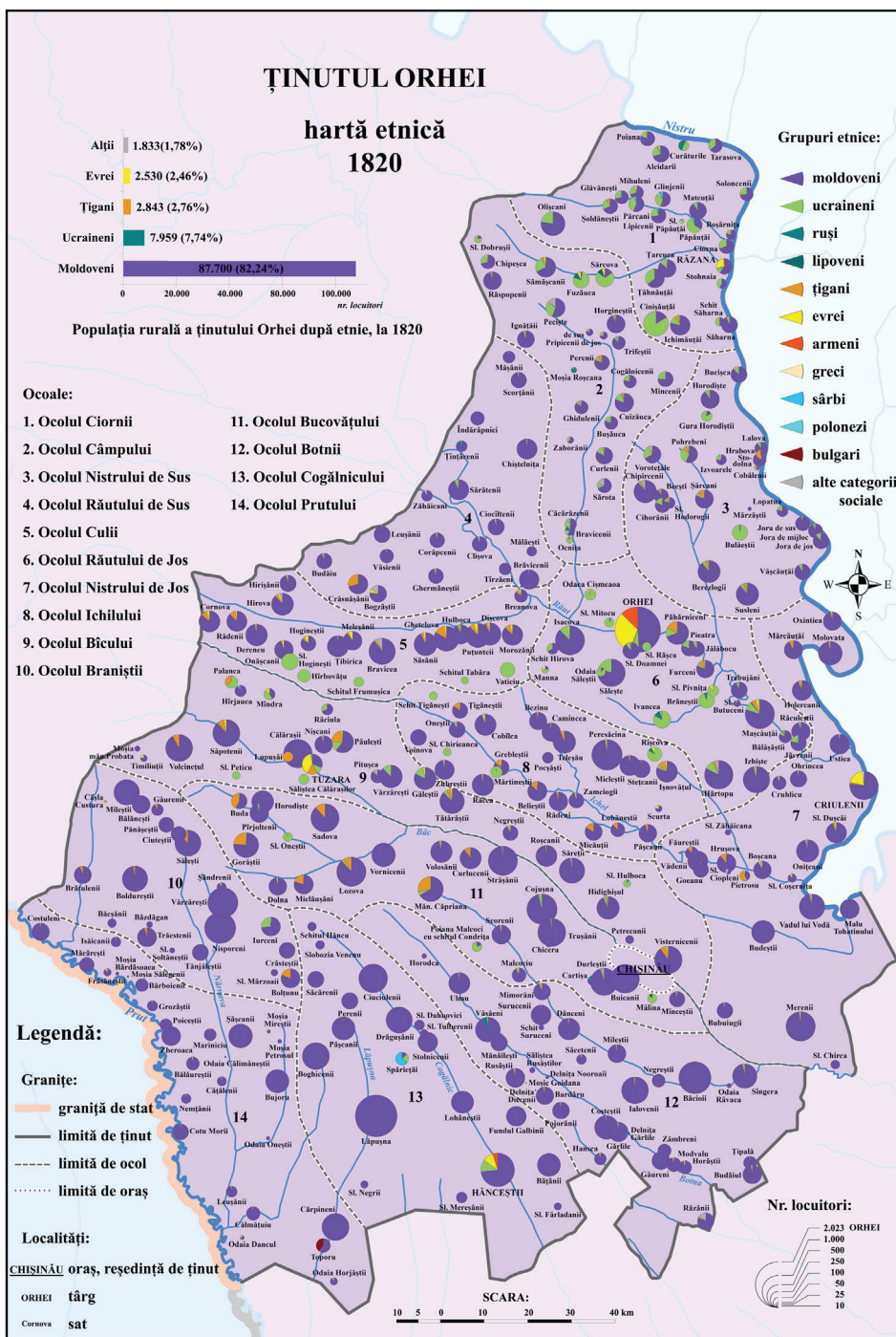
Sursa: Constantin Tomescu, *Catagrația Basarabiei la 1820. 132 sate din Ținutul Orheiului*, Chișinău, 1930, p. 251-257.

Tabelul nr. 2.

Locuitorii ținutului Orhei, repartizați pe ocoale

ocolul	total	mold.	maloruși	evrei	țigani	ruși*	armeni	greci	alții**	alte c.s.
Cogălnicului	8.464	8.025	163	111			54		103	8
Braniștii	6.771	6.457	92		210			12		
Botnii	9.026	8.763	7	121	18	45				72
Bocovățului	11.156	9.928	392	121	667	20				28
Răutului de Jos	9.645	6.488	1.680	743	236	85	246	21	73	73
Nistrului de Jos	8.452	7.875		265	194	13		40		65
Culii	7.947	6.500	782	250	341			6		68
Ichilului	7.721	6.814	443	157	265	18				24
Fața Băcului	8.599	7.015	712	309	514				17	32
Prutului	4.562	4.396		63		11		13	79	
Ciornii	5.861	3.745	1.760	123	54	45	3	20	100	11
Nistrului de Sus	5.370	4.256	786	78	176	2		2		70
Câmpului	4.846	3.292	1.119	110	57	101	3	34	33	97
Răutului de Sus	4.464	4.145	23	79	111	20		11	5	70
Total	102.884	87.699	7.959	2.530	2.843	360	306	159	410	618

*inclusiv 80 de lipoveni; **dintre care 233 sârbi, 92 bulgari, 85 poloni.

Octavian Țicu*

BASARABIA ÎNTRE CELE DOUĂ UNIRI: INSTITUIREA ADMINISTRAȚIEI ROMÂNEȘTI ÎN BASARABIA ȘI DIFICULTĂȚILE REÎNTREGIRII (27 MARTIE-27 NOIEMBRIE 1918)

The integration of Bessarabia in Greater Romania was not at all idyllic and harmonious, as it tries to be insinuated and idealized in Romanian historiography on both sides of the Prut River. On the contrary, this process was full of asperities and difficulties, and the period between March 27, when the conditional Union was voted, and November 27, 1918, when Bessarabia apparently gave up these conditions, shows us more manifestations of these animosities. Regretfully, researchers rarely concerned themselves with this period when Bessarabia and the Old Kingdom laid the foundations of the Romanian unitary state, the burden of research falling on the period after the Union's achievement on 1 December 1918, and the history of that period, sometimes due to convenience (or inconvenience) is overlooked. In order to present the process of integration of Bessarabia into the Romanian state and not to leave room for speculations and tendentious interpretations related to the nature of this reunification, we intend in the article to describe the introduction of the Romanian political, administrative and military institutions in Bessarabia after March 27, 1918 and the first steps of reunification achieved.

Keywords: Bessarabia, Greater Romania, Union of March 27, 1918, Union of November 27, 1918, Sfatul Țării, Soviet Russia.

Integrarea Basarabiei în România Mare nu a fost nici pe departe idilică și armonioasă, cum se încearcă a fi prezentată în istoriografia românească de pe ambele maluri ale Prutului. Din contra, acest proces a fost unul plin de asperități și dificultăți, iar perioada dintre 27 martie, când s-a votat unirea condiționată și 27 noiembrie 1918, când Basarabia renunța la aceste condiționalități, ne arată

* **Octavian Țicu**, doctor în istorie, cercetător științific coordonator, Institutul de Istorie, deputat în Parlamentul Republicii Moldova.

mai multe manifestări ale acestor animozități. Cu regret, cercetătorii rareori s-au preocupat de această perioadă în care Basarabia și Vechiul Regat au pus bazele statului unitar românesc, greul cercetărilor căzând asupra perioadei de după realizarea Unirii de la 1 decembrie 1918, iar istoria perioadei respective, uneori și din comoditate (sau incomoditate), este trecută cu vederea.

Pentru a face înțeles corect procesul de integrare a Basarabiei în statul român și a nu lăsa loc speculațiilor și interpretărilor tendențioase legate de natura acestei reîntregiri, ne-am propus în acest articol să prezentăm un istoric al statuării instituțiilor politice, administrative și militare românești pe parcursul anului 1918 și a felului cum s-au realizat primii pași ai reîntregirii.

Introducerea instituțiilor românești

După delegarea miniștrilor basarabeni Ion Inculeț și Daniel Ciugureanu în guvernul României, funcția de președinte al Sfatului Țării în perioada 27 martie-25 noiembrie 1918 a fost exercitată de Constantin Stere, iar pe parcursul aceluiași segment cronologic, Director al Consiliului Directorilor Generali al Basarabiei (prim-ministru) a fost Petre Cazacu, care conducea un cabinet format din opt directorate (ministere). Conform proceselor-verbale, după votarea Unirii, în Sfatul Țării erau patru fracțiuni parlamentare: Blocul Moldovenesc, Frațiunea Tărănească, Frațiunea Minorităților și Frațiunea Evreiască. Activitatea în Sfatul Țării se desfășura în comisii, după Unire fiind constituită o comisie nouă, Comisia pentru buget, care avea misiunea de a elabora bugetul anual al Basarabiei autonome¹. Prima ședință după votarea Unirii a avut loc la 31 martie 1918, iar ședințele parlamentului au durat până la 14 aprilie, când deputații au intrat în vacanță până pe data de 2 mai. „Sesiunea extraordinară” a Sfatului Țării a durat din 2 mai până pe 28 mai 1918, când într-o ultimă ședință Constantin Stere dădea citire decretului regal din 22 mai de închidere a lucrărilor Sfatului Țării. Următoarea ședință a Sfatului Țării urma să fie anunțată prin decret regal. Pe parcursul activității sale, organul de presă al Sfatului Țării era ziarul „Sfatul Țării” (director - N. Alexandri), iar paza legislativului basarabean era asigurată de Detașamentul de Gardă Călăreți (comandant - locotenent-colonelul Gh. Andronachi)².

În realitate, după Unire, Basarabia avea două administrații: una reprezentată de Sfatul Țării și de Consiliul Directorilor Generali, iar alta exercitată de comandamentul trupelor române dislocate în ținut care, de fapt, deținea puterea reală, fapt ce a complicat foarte mult relațiile dintre Chișinău și Iași, până la instituirea instituțiilor administrative românești în Basarabia.

Odată cu intrarea trupelor române în Basarabia, la începutul anului 1918, s-a stabilit următoarea configurație a dislocării și controlului militar român asupra provinciei: în Chișinău staționa Divizia 11 Infanterie, condusă de general Ernest

¹ Gheorghe E. Cojocaru, *Sfatul Țării. Itinerar*, Chișinău, Editura Civitas, 1998, pp. 140-141.

² Radu Osadenco, *Chișinău 1918*, Chișinău, Editura Epigraf, 2018, p. 18.

Broșteanu; general Mihail Schina conducea Divizia 1 Cavalerie, dislocată în nordul Basarabiei, cu cartierul general în orașul Bălți; generalii Constantin Dragu și Petre Cănciulescu au avut misiunea de a restabili și menține ordinea în partea de sud a Basarabiei, la Ismail și Cetatea Albă; general Ioan Istrate era comandantul Corpului VI Armată, din care au făcut parte unitățile dislocate în Basarabia; general Constantin Prezan a coordonat, în calitate de Șef al Marelui Cartier General al Armatei Române, intrarea trupelor române în provincie și menținerea ordinii până la introducerea administrației civile³.

Până la 27 noiembrie 1918, când s-a votat Unirea necondiționată, administrația militară a Basarabiei a fost condusă de comandanții Corpului VI Armată, în următoarea succesiune: general Ioan Istrate (9 ianuarie-17 ianuarie 1918); general Dumitru Strățilescu (18 ianuarie – 24 mai 1918); general Ioan Istrate (24 mai – 1 septembrie 1918); general Ioan Pătrașcu (după 1 septembrie 1918)⁴.

Puțini cunosc faptul că primul om politic care a asigurat legătura între România și Basarabia, dincolo de autoritatea militară menționată, a fost scriitorul, politicianul și diplomatul Duiliu Zamfirescu, care pe 20 februarie 1918 pleca din Iași la Chișinău, cu o „misiune specială”. În relatările ziarelor vremii se menționa chiar funcția de „guvernator” al Basarabiei (în unele surse, „comisar” al Basarabiei). În realitate, prim-ministrul Alexandru Averescu îl trimitea pe D. Zamfirescu, care era prieten apropiat al generalului, ca reprezentant plenipotențiar pe lângă Consiliul Directorilor Generali din Republica Democratică Moldovenească. De o valoare documentară deosebită sunt amintirile sale, publicate recent în volumul „În Basarabia”, care rămâne un document istoric puțin cunoscut asupra istoriei Basarabiei din ajunul votării Unirii la 27 martie/9 aprilie 1918⁵.

Despre misiunea ce o avea de îndeplinit în Basarabia, Duiliu Zamfirescu va scrie în ziarul „Îndreptarea”, oficiosul Ligii Poporului (formațiune fondată de Al. Averescu): „Instrucțiunile date mie de Generalul Averescu, când m-a trimis în Basarabia, erau clare și precise: autonomie, pe baza dezvoltării simțului național; dispariția latifundiilor, prin împărțirea lor la țărani pe baza despăgubirilor în bani; libera dezvoltare a naționalităților și participarea lor la viața publică, în limitele noțiunii de stat moldovenesc; orientare politică pur democratică”.

La fața locului lucrurile stăteau cu totul altfel de cum erau ele văzute de la București sau de la Iași, Duiliu Zamfirescu găsind dincolo de Prut o lume traumatizată de o istorie ingrată, o lume a contrastelor, instabilă, bănuitoare, vulnerabilă, expusă manipularilor, o lume periferică aflată, nu doar geografic, la marginea unui mare imperiu și, totodată, la marginea Europei.

N-a putut face prea multe, pentru că după schimbarea lui Averescu a fost retras din funcție, fapt regretabil în sine, pentru că abilitățile politice, diplomația

³ Ion Țurcanu, Mihai Papuc (coord.), *Basarabia în actul Marii Uniri de la 1918*, Chișinău, Editura Știința, 2017, p. 58.

⁴ R. Osadcenco, *op. cit.*, p. 41.

⁵ Duiliu Zamfirescu, *În Basarabia*, București, Editura Biblioteca Bucureștilor, 2012, p. 5.

și inteligența i-au permis să înțeleagă profund Basarabia și problemele ei. După plecarea sa administrația românească a fost asigurată de autoritatea militară, a cărei relații încordate cu autoritățile Republicii Democratice Moldovenești (Basarabiei) au determinat o schimbare politică majoră, sugerată și de la Chișinău de Constantin Stere.

La 6 iunie 1918, printr-o adresare către rege, primul-ministru al României Al. Marghiloman cerea numirea generalului Artur Văitoianu în funcția de „inspector al corpului de ocupațiune din Basarabia cu sarcina de a da temeinică organizare militară teritorială Basarabiei și de a stabili legăturile speciale între armata de ocupațiune și autoritățile locale, organizare care trebuie să țină seama, până la un punct oarecare, de tradițiile și obiceiurile locale”⁶. Guvernul moldovenesc urma să-și continue activitatea prin directorii existenți sau prin alții aleși, care vor rămâne ca șefi ai diferitor servicii de stat.

Pentru a preveni pe viitor neînțelegerile, erau stabilite cu precizie atribuțiile comisarului Arthur Văitoianu: să facă legătura între administrația civilă și organele armatei, „coordonând colaborația lor astfel ca să nu mai fie ciocniri între aceste două organisme”; să fie în raport direct cu fiecare departament ministerial de la care „ar atârna ultima rezolvare a unei chestiuni”; să fie în raport cu președintele Sfatului Țării și să ia avizul lui în chestiunile cele mari de organizare.

Instalarea lui Artur Văitoianu

La 18 iunie 1918 Basarabia intra într-un nou regim administrativ, de integrare instituțională în statul român, moment când A. Văitoianu sosit la Chișinău și instalat în Palatul Pronin (actualmente există doar un fragment al fostului edificiu, pe str. A. Mateevici – n.a.), își anunță preluarea funcției de comisar general al Basarabiei. În aceeași zi, însoțit de statul său major, a mers la Consiliul Directorilor Generali, unde a confirmat faptul că „înțelege a face operă administrativă în Basarabia cu sprijinul și prin Directorii basarabeni”.

La 20 iunie 1918, comisarul general remitea o proclamație către populația Basarabiei, în care menționa că misiunea sa este de a asigura ca dispozițiile autorităților civile și militare „să meargă mână în mână pentru binele public”, fapt care era așteptat de toți în ținut.

Numirea generalului Arthur Văitoianu în funcția de comisar general al Basarabiei a constituit prima încercare a statului român de a restabili un echilibru între acțiunile unilaterale ale militarilor în provincie, nemulțumirea populației locale față de practicile militare și încercările clasei politice basarabene de a-și menține relațiile cu România în albia condițiilor înserate în Declarația de Unire, dintre care trei erau importante: păstrarea autonomiei, funcționalitatea Sfatului Țării și realizarea reformei agrare.

⁶ Ion Țurcanu, *Sfatul Țării. Istoria zbuciumată a unei importante instituții politice basarabene din anii 1917-1918*, Chișinău, Editura ARC, 2018, p. 222.

Numirea lui A. Văitoianu în provincia dintre Prut și Nistru părea să fie o alegere înțeleaptă. Ca și generalul Al. Averescu, generalul de armată A. Văitoianu avea descendență basarabeană. S-a născut la 14 aprilie 1864, în sudul Basarabiei, la Ismail, el fiind fiul unui german, Weithoffer Văitoianu, care funcționase ca șef de stație telegrafică sub domnia lui Alexandru Ioan Cuza, atunci când sudul Basarabiei era parte a României. Până la venirea în Basarabia, Văitoianu a avut o carieră militară strălucită, el acoperindu-se de glorie pe fronturile Primului Război Mondial și mai ales în bătălia de la Mărăști, iar la scurt timp după plecarea din Basarabia va deveni prim-ministru al României (12 septembrie - 4 decembrie 1919). Prin urmare, vorbim de una din marile personalități politice și militare ale României moderne, pentru care Basarabia urma să devină „cuibul ordinii, dreptății și civilizației”⁷.

La 21 iunie 1918, comisarul general A. Văitoianu a convocat membrii Consiliului Directorilor Generali, ședință în care a reiterat atribuțiile sale și i-a asigurat pe membrii Consiliului că vor putea lucra în baza programului propriu de autonomie; le-a propus întâlniri și convorbiri săptămânale de lucru; a solicitat să se treacă la înlocuirea directorilor care și-au dat demisia odată cu plecarea lui C. Stere, încercând astfel să creeze impresia unei conlucrări cu organul executiv al Basarabiei.

În funcția de guvernator al Basarabiei, generalul Văitoianu avea să demonstreze cu energie și responsabilitate bune capacități de administrator, ocupându-se personal de toate problemele care-l vizau, oricât de mărunte, deși în unele rapoarte diplomatice, trimise în România, calitățile sale de administrator erau contestate. Atât cât a depins de el, s-a arătat corect față de populația locală, îndepărtând uneori din administrația civilă și trimițând în regat funcționari care se arătau aroganți și violenți, sancționând uneori dur militarii care se dedau la fărâdelegi⁸. Erau chestiuni menționate și de liderii basarabeni, care în apelul către guvernul român cereau selectarea riguroasă a funcționarilor civili și a forțelor de poliție trimise în Basarabia, pentru a se ști că „nu oricare funcționar de peste Prut este un mare patriot, precum nu orice basarabean este un rusificat suspect... publicul de aici trebuie să aibă o idee superioară de administrație românească”⁹.

Practici de guvernare și dificultățile reîntregirii

Privirea de ansamblu asupra condițiilor din Basarabia era îngrijorătoare în acea perioadă crucială a Unirii. Acest context este confirmat și printr-o serie de rapoarte redactate de forțele de securitate din unele județe ale provinciei. Acestea păreau să susțină existența unei situații de ansamblu haotice, dominate de dezor-

⁷ Florian Bichir, *Generalul Arthur Văitoianu, Guvernator al Basarabiei*, în „Centenar Sfatul Țării. 1917-2017”, Chișinău, Editura Lexon Prim, 2017, p. 468.

⁸ I. Țurcanu, *Sfatul Țării*, pp. 223-224.

⁹ Alberto Basciani, *Dificila Unire. Basarabia și România Mare 1918-1940*, Chișinău, Editura Cartier, 2018, pp. 120-121.

ganizare și de imposibilitatea structurilor administrative de a comunica între ele și de a stabili un plan de acțiune comun și precis. Situația era agravată și de faptul integrării administrative a provinciei în statul român, proces ce s-a dovedit a fi deosebit de îndelungat, anevoios și obositor.

Între timp, au fost adoptate decizii importante pentru alinierea Basarabiei la principiile de funcționare ale Vechiului Regat, din septembrie 1918 fiind introdus sistemul metric zecimal (comunicatul din 6 august al Direcției de Măsuri și Greutăți și comunicatul din 28 august 1918 al Comisarului A. Văitoianu), limba română a devenit limba aparatului administrativ, chiar și pentru firmele private, în tribunale devenea obligatorie aplicarea unor anumite articole din codul civil românesc etc. Prin decizia din 3 august 1918, Statul Major al armatei a emis o directivă prin care orice text afișat în limba rusă pe trenuri și în orice gară din Basarabia trebuia șters¹⁰.

Comisarul A. Văitoianu a instituit o practică de administrare prin ordonanțe, dar activitatea de rutină includea corespondența și ordinele date în scris și prin grai viu. Acesta s-a implicat activ în rezolvarea unui spectru enorm de probleme: relațiile dintre unitățile militare și populație; dintre țărani și proprietari; rechizițiile; prețurile la articolele de primă necesitate; specula; contrabanda; paza frontierei; comerțul intern și extern; relațiile cu austriecii și germanii, cu militarii ruși rămași în Basarabia; propaganda antiromânească; propaganda în folosul statului român; transportul; presa, activitatea culturală; biserica; administrația locală și altele¹¹.

Deși de o importanță majoră pentru acele timpuri dificile, multe dintre intențiile și inițiativele comisarului român rămăneau doar la nivel teoretic și declarativ din cauza organizării precare și a lipsei de comunicare dintre diferitele ramuri ale administrației civile și celei militare, situație ce părea că nu poate fi depășită. Un număr mare de circulare și directive, dacă reușeau să ajungă de la instanțele superioare la autoritățile civile și militare competente, nu erau suficiente pentru a aduce situația la normalitate, din simplu motiv că nu erau aproape niciodată luate în considerare și rămăneau doar cuvinte scrise pe hârtie.

Scrisorile Comisariatului General al Basarabiei atestă dificultățile diferitor instituții de a stabili între ele un canal de comunicare și coordonare. Unele ordonanțe nu ajungeau în general la destinatari, periclitând orice activitate de guvernare. Comunicatul din 15 iulie 1918 al comisarului Văitoianu către celelalte instituții arăta că „ordonanțele emise de acest Comisariat și transmise de noi Directorilor nu sunt transmise către Autorități”¹².

Adeseori se întâmpla ca transporturi cu bunuri de primă necesitate pentru aprovizionarea armatei să se altereze în vreo gară sau depozite din cauza lipsei autorizațiilor necesare sau din simplu capriciu al unei autorități sau simpli șefi

¹⁰ *Ibidem*, p. 122.

¹¹ I. Țurcanu, *Sfatul Țării*, p. 224.

¹² A. Basciani, *op. cit.*, p. 122.

de gară, care nu considerau autorizațiile suficiente sau valabile. Asta chiar dacă, încă din iunie 1918, Biroul de aprovizionări fusese constrâns să intervină printr-o circulară care preciza că pentru transporturile militare și de mărfuri pe teritoriul Basarabiei nu era nevoie de niciun permis special. Comunicatul Direcției Aprovizionare din 5 iunie 1918 preciza că o astfel de autorizație era necesară doar pentru tranzitul peste Prut și Nistru.

Într-unul din rapoartele, trimise din județul Akkerman (devenit ulterior Cetatea Albă) către Guvernatorul General al Basarabiei (septembrie 1918), se constată o situație complicată a autorităților în relațiile cu minoritățile etnice. Populația germană și bulgară afișau indiferență, iar adeseori chiar ostilitate, în raport cu noua administrație românească. Această atitudine se manifesta mai ales prin refuzul de a folosi limba română în școli și în raporturile cu administrația. Comunitatea din Tatarbunar refuza de a subordona bisericile locale autorității bicericești de la Chișinău, proclamând în continuare supunere față de autoritatea ecleziastică de la Moscova.

Autorii raportului subliniau și lipsa de inițiativă a autorităților, incapabile să asigure o administrare corectă, lucru ce transpărea din imposibilitatea de a stopa degradarea serviciilor poștale și de telegraf (ducând la izolarea completă a mai multor localități) și, ceea ce era și mai grav, înrăutățirea permanentă a condițiilor din sistemul sanitar¹³.

Un alt aspect care complica situația era extinderea incontrollabilă a contra-bandei și corupției. Stocuri întregi de alimente livrate pentru a hrăni populația din capitală erau furate de comercianți lipsiți de scrupule (raportul arată că aceste persoane erau, de obicei, evrei), care apoi le direcționau către alte orașe din România (era indicat Iașul) sau chiar în afara țării, în Ucraina. Potrivit rapoartelor, autoritățile erau acuzate tot mai des de legături cu grupurile de evrei sau, într-un mod mai mult sau mai puțin direct, de comiterea unor speculații de tip comercial și financiar¹⁴.

În general însă, după înființarea Comisariatului General al Basarabiei, regimul administrativ al ținutului, chiar dacă a devenit întrucâtva mai riguros și mai eficient, a rămas în fond același, adică unul aproape exclusiv militar (dovadă chiar faptul că în fruntea sa era un militar), cu stare de asediu, puterea de decizie aparținând în toate cazurile Comisarului General, care se executa prin intermediul trupelor aflate în subordine și a poliției.

Relațiile cu instituțiile și populația locală

Opera de reunificare a Basarabiei cu România a fost marcată și în mare parte îngreunată de incompatibilitatea inițială dintre aspirațiile basarabenilor de a-și păstra „autonomia” și dificultatea Vechiului Regat de a accepta acest lucru, peste

¹³ Arhiva Națională a Republicii Moldova (ANRM), fond 937, inventar 3, dosar 2 (1).

¹⁴ A. Basciani, *op. cit.*, p. 124.

care s-au suprapus efectele situației dezastruoase în care se aflau ambele entități ca rezultat al războiului. Documentele timpului ne confirmă acest fapt, în special cele ale Biroului de informații a Comisariatului General, care constatau că instituirea funcției de comisar al Basarabiei era văzută de o parte a populației drept „violare a actului de alipire și tentativă de lichidare a libertăților poporului basarabean, câștigate prin revoluția rusească” și „introducere a vechiului sistem românesc de oprimare a păturii de jos și înăbușire a democrației”¹⁵.

Guvernarea lui Văitoianu a avut de îndeplinit mai multe sarcini, descrise anterior, dar sintetizând-le putem spune că ea era prinsă între dorința sinceră de a vedea Basarabia funcționând după tiparele românești și capacitățile reduse de a înfrunta moștenirea țaristă. Un exemplu relevant în acest sens este problema legislației, care funcționa în trei sisteme diferite. În județele Lăpușna, Bălți, Orhei, Tighina, Soroca și Hotin erau aplicate în același timp legile rusești și o serie de norme care nu erau mereu clare, dar, în general, erau alcătuite pe baza tradiției juridice bizantine. La Cetatea Albă (Akkerman) se foloseau doar legile rusești, iar la Ismail și Cahul doar cele românești. În mai multe tribunale erau încă aplicate legile rusești care fuseseră, în câteva locuri traduse în limba română¹⁶. Pe acest fundal, în vara anului 1918, a intervenit un protest al ofițerilor români detașați în Basarabia, revoltați de ritmul extrem de lent în care se făcea trecerea la sistemul judiciar român. În mod special criticilor era supus Vespasian Erbiceanu, consilierul Curții de Apel, pentru atitudinea extrem de binevoitoare cu instanțele colaboratorilor săi basarabeni, fără a lua în considerare prestigiul scăzut al statului român, în urma unui astfel de comportament¹⁷.

Una din problemele cele mai complicate ale noii administrații erau relațiile dintre țărani și marii proprietari. Odată cu intrarea armatelor române în Basarabia la începutul anului 1918 au fost semnalate mai multe încercări ale marilor proprietari de implicare a acestora în restabilirea proprietăților preluate de țărani și pedepsirea acestora. Aceste încercări vor fi contracarate prin ordinul generalului Prezan, care cerea expres abținerea armatei de la implicarea în astfel de acțiuni. După Unire însă, au fost semnalate mai multe cazuri în care trupele române îi forțau pe țărani să satisfacă pretențiile, adeseori exagerate, ale moșierilor locali. Despre acest fenomen s-a discutat încins în ședința Sfatului Țării din 2 mai 1918, când un grup de deputați, sesizați de mai multe plângeri, se vor deplasa prin mai multe sate basarabene. Astfel, deputatul Dumitru Gropa relatează că în satul Văscăuți, județul Soroca, moșierul Caterinici a forțat țărani, cu ajutorul căpitanului Stanopulo din Regimentul 7 Călărași, la plata unei contribuții de 60 mii de ruble, dar țărani, sărăciți, nu au putut strânge decât 11 mii. Într-un alt caz, deputatul Gheorghe Brinici arată că în volostea Zăbriceni, moșierul locului, folosindu-se de

¹⁵ I. Țurcanu, *Sfatul Țării*, p. 226.

¹⁶ Ion Agrigoroaei, Gheorghe Palade, *Basarabia în cadrul României întregite, 1918-1940*, Chișinău, Editura Universitas, 1993, p. 74-75.

¹⁷ A. Basciani, *op. cit.*, p. 134.

un escadron de cavalerie, a înconjurat satul și i-a bătut crunt pe săteni, pentru că aceștia i-au distrus conacul în perioada când Basarabia era cuprinsă de anarhie. Deputatul Timofei Silistrari povestea că a văzut cu ochii proprii cum în unele sate din sudul Basarabiei, moșierii, susținuți de trupe, pretindeau țăranilor sume mari pentru a le permite să-și adape vitele la iazurile cuprinse în raza moșiilor, mulți dintre aceștia, neavând bani, văzându-și vitele cum cădeau din picioare¹⁸. În una din localități militarii români au fost apostrofați că „ați făcut Unirea cu ei (cu moșierii – n.a.) și nu cu noi (adică cu țăranii – n.a.)”.

Antrenat în dezbatere, într-o cuvântare emoționantă, deputatul Vasile Țanțu, unul dintre cei mai importați lideri ai mișcării naționale din Basarabia, avea să spună: „Noi, cei care am realizat Unirea, nu trebuie să ne ascundem capul sub aripă, ci să privim adevărul în față. Nu trebuie să închidem ochii la ceea ce se întâmplă în țara noastră. Frații noștri nu ne înțeleg. Noi suntem bucuroși când auzim tot ce se spune frumos despre dânșii, dar când aflăm despre necazurile pe care le fac populației, avem o mare tristețe în suflet”¹⁹.

Un alt cunosător al realităților basarabene, transilvăneanul Onisifor Ghibu, director al ziarului „România Nouă”, a trimis în această perioadă mai multe note și informații guvernului român de la Iași, în care atenționa că „din nefericire, armata s-a amestecat și se amestecă încă, și acum, uneori în forme cu totul greșite, în cearta dintre proprietari și țărani, luând partea proprietarilor (boierilor), ceea ce potențează resentimentul mulțimii față de România”²⁰.

Ofițerii Biroului de Informații al Comisarului General, care erau permanent cu mâna pe pulsul stărilor de spirit din Basarabia, în urma discuțiilor cu populația locală, consemnau că basarabienii nu doreau neapărat pe „țarul sau republică, dar vrem un stăpân căruia să-i fie milă de noi și care să ne facă dreptate față de cei care ne sug sângele...iar când deznădejdea ne va împinge să ne facem singuri dreptate, atunci voi ne veți împușca, iar pe cei care se îmbogățesc din sudoarea și nenorocirea noastră îi veți apăra, pentru că țineti cu ei și nu cu noi”²¹.

Opera de naționalizare și românizare

Puterea de persuasiune a statului român avea sorți de izbândă prin naționalizarea administrației, introducerea modelului cultural românesc, inducerea unei asumări colective a structurilor și idealurilor românești prin intermediul autorității morale a Școlii, Bisericii și Armatei. Pentru a diminua din efectele negative ale administrării cu metode și mijloace militare, s-a decis înființarea încă de la începutul lunii martie 1918, a unui serviciu de propagandă, condus de delegatul tehnic al Directoratului pentru Învățăământ, D. Cădere. Unul din realizatorii

¹⁸ I. Țurcanu, *Sfatul Țării*, p. 226.

¹⁹ ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 55, ff. 185-190.

²⁰ Onisifor Ghibu, *Pe baricadele vieții. Anii mei de învățătură*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1981, p. 541.

²¹ Arhiva Militară Română (AMR), Fond 443, dosar 7, f. 153.

acestei inițiative, C. Munteanu explica utilitatea acestei propagande prin faptul că „Basarabia dezrobită și reunită cu patria-mamă, a rămas cu sufletul total înstrăinat. Pentru consolidarea definitivă a unirii politice este nevoie urgentă de a face propagandă națională intensivă, ca să se facă și unirea sufletească întri frați”²².

În această activitate au fost atrași atât fruntașii mișcării de emancipare națională din Basarabia (Pan Halippa, Vasile Țanțu, Elena Alistar, Ion Buzdugan, Ștefan Ciobanu, arh. Gurie Grosu), cât și personalități cu experiență și reputație de peste Prut (Ion Nistor, Tudor Pamfilie, Apostol Culea, Onisifor Ghibu, George Tofan, Mihail Sadoveanu, George Enescu etc.). Propaganda culturală românească era adeseori îngreunată de „lipsa de tact a jandarmilor”, fapt care, potrivit rapoartelor Siguranței Generale a Statului „nu se mai potrivea cu spusele conferențierilor”. Comisarul A. Văitoianu era nevoit să recunoască că „acțiunea de propagandă începută în cursul lunii martie nu a putut da nici toate roadele așteptate, nici tot rezultatul necesar”, cerând ca această activitate să fie reluată cu mai multă insistență și cu mijloace mai consistente²³.

Două instituții – Biserica și Școala – au avut de jucat rolul de „cimentare spirituală” a Unirii. La 14 iunie 1918 era publicată hotărârea Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române privind unirea Bisericii din Basarabia cu Biserica Română. La câteva zile, într-o înștiințare-rugămintă adresată arhimandritului Gurie Grosu de către Arthur Văitoianu se „înainta alăturatul program pentru primirea și instalarea în scaun a Episcopului Nicodim Munteanu, locțiitor al Arhiepiscopului Chișinăului și Hotinului, ca arhiepiscop al Basarabiei, rugând să binevoiți a-l aduce la cunoștință întregului cler”²⁴. Prin această decizie se puneau începuturile readucerii bisericii ortodoxe din Basarabia sub sceptrul românesc, după un secol de influență rusească, în care religia a fost unul din cele mai importante instrumente de rusificare și deznaționalizare a populației basarabene.

Pe de altă parte, în ajunul Unirii și după realizarea sa, Sfatul Țării și Consiliul Directorilor Generali, împreună cu administrația română, au organizat procesul de naționalizare a școlii, în sensul trecerii acesteia de la învățământul în limba rusă la predarea în limba română. Până la 1917 în Basarabia nu era nicio școală cu predare în limba română, iar românii, deși majoritari și băștinași cunoșteau carte doar în proporție de 10 % bărbați și 2 % femei. După 27 martie 1918 a început masiv tipărirea manualelor în limba română și organizarea cursurilor de limbă română pentru învățători, crearea așezămintelor culturale, în care manifestările se organizau în limba română.

Contracurarea acțiunii subversive sovietice

Dificultățile procesului de integrare și criticile aduse guvernării românești pentru faptul cum a procedat inițial la administrarea Basarabiei nu trebuie să lase

²² I. Țurcanu, *Sfatul Țării*, p. 232.

²³ *Ibidem*, p. 232.

²⁴ *Ibidem*.

impresia unei lipse de capacități sau, și mai rău, a unor intenții „malefice” din partea clasei politice din Vechiul Regat. Din contra, existau mai multe evidențe ale entuziasmului și dorinței de a realiza reintegrarea cât mai rapid și mai puțin dureros, iar prezența militară și administrativă românească etala în general atitudini de înțelegere a realităților din această provincie. Doar că dincolo de menționarea aspectelor descrise anterior, care complicau procesul de administrare și depășirea moștenirii țariste, pentru Basarabia și România au fost timpuri extraordinar de dificile, care și-au pus amprenta definitiv asupra evoluției acestora în perioada interbelică.

Alungarea bolșevicilor peste Nistru n-a rezolvat problema siguranței și securității acestei provincii. Din contra, unirea Basarabiei cu România s-a produs în momentul când Rusia era cuprinsă de lupte politice interne, invazie străină și proclamarea revoluției mondiale. Imediat după ruperea relațiilor diplomatice cu România, la începutul anului 1918, a fost creat Colegiul autonom suprem al Consiliului Comisarilor Poporului din Rusia Sovietică pentru afacerile ruso-române, organ care avea menirea să se ocupe de toate chestiunile referitoare la relațiile cu România²⁵. La 15 ianuarie 1918 Consiliul Comisarilor adoptă hotărârea cu privire la alocarea unei sume de 5 milioane ruble pentru activitatea acestui colegiu. În aceeași zi, V. I. Lenin a semnat legitimațiile pentru A. Jelezneakov, M. Brașovan și M. Bujor, numiți de Comisariatul Poporului în calitate de comisari organizatori pentru treburile ruso-române²⁶. Sub îndrumarea acestui Colegiu, la mijlocul lunii februarie 1918, trupele sovietice, care până atunci participaseră la distrugerea Radei ucrainene și cucerirea Kievului, s-au îndreptat spre Basarabia. În acele condiții, România fu nevoită să accepte tratativele cu Moscova, încheiate prin semnarea acordului Averescu-Rakovski (5 martie 1918), act prin care România se angaja voalat să-și retragă trupele din Basarabia. Scoaterea Ucrainei din mâinile armatelor bolșevice a anulat prevederile acordului în cauză, care va fi utilizat în permanență de diplomația sovietică în justificarea pretențiilor sale asupra Basarabiei.

Deși cuprinsă în convulsiile luptelor interne, Rusia sovietică a promovat în Basarabia o activitate febrilă, războaiele și unele acțiuni iredentiste înregistrate în provincie fiind ecoul războiului civil, revoluției mondiale și al intervenției străine în Rusia.

Fundamentul politic, social și unitar al acțiunii sovietice îl constituiau „masele revoltate”, a căror conducere era centrul preocupărilor bolșevice. De aceea, sovietele au văzut întotdeauna o interdependență între elementul militar și cel socio-politic. Ideea de bază era că revoluția nu se duce numai pe frontul militar, ci și pe cel al luptei de clasă și al luptei economice, deoarece Kremlinul a acordat în permanență primordialitate elementului politic în strategia sovietică. Fără lup-

²⁵ Octavian Țicu, *Problema Basarabiei și relațiile sovieto-române în perioada interbelică (1919-1939)*, Editura Prut internațional, Chișinău, 2004, p. 191.

²⁶ *Ibidem*.

te sociale, Moscova nu înțelegea revoluția, iar intervenția armatelor regulate nu trebuiau să constituie decât o consecință a cataclismului prevăzut. Aceasta a fost o politică urmată consecvent de Rusia Sovietică în vecinătăți, ea fiind valabilă și în cazul Basarabiei.

În condițiile acestui asalt bolșevic asupra provinciei urmează să înțelegem acțiunile poliției, jandarmeriei, siguranței și administrației militare românești, pentru care contracararea „ciumei roșii” devenise o obsesie. Atât pe parcursul anului 1918, dar și în anii următori, județele din nordul și sudul Basarabiei au fost cuprinse de acțiunile violente ale formațiunilor bolșevice și de măsurile de contracarare ale autorităților române, care au încercat din răspuțeri să blocheze propaganda antiromânească și bolșevică provenită de peste Nistru. La toate acestea se adăuga faptul că spiritul anarhic și revoluționar din Basarabia, complicitatea țăranilor la depozarea moșierilor și la actele de vandalism, impuneau o reacție promptă, iar timpurile dificile afectau capacitatea unei analize lucide și imparțiale.

Multitudinea documentelor epocii relevă faptul că anume contracararea acțiunii subversive sovietice și a terorismului bolșevic a fost elementul principal care a îngreunat cursul normal al vieții civile și integrarea armonioasă a Basarabiei în statul român²⁷. De aici venea și principala contradicție între elita politică basarabeană, dornică de a-și menține condițiile „autonomiei”, și clasa politică românească, axată pe ideea încadrării cât mai rapide a Basarabiei în statul român. Diversitatea etnică și socială a acestui teritoriu, particularitățile moștenirii țariste și influența bolșevică, puteau deveni elemente periculoase pentru opera de pacificare a Basarabiei și în definitiv compromite idealurile Unirii. Prin urmare, pentru conducerea statului, ai armatei și ai diplomației române controlul total asupra aparatului administrativ și asupra forțelor de ordine de pe teritoriul Basarabiei devenise scopul principal, care trebuia atins cu orice preț. În fața acestui pericol, orice inițiativă de a stabili suveranitatea statală asupra provinciei era absolut irelevantă și secundară.

Cea mai detaliată descriere a situației respective este oferită de inspectorul general al Prefecturii Poliției Chișinău, Ion Zaharia Husărescu, unul din comandanții forțelor de securitate române din Basarabia. Reflecțiile sale vor fi publicate în lucrarea *Mișcarea subversivă în Basarabia*, apărută în anul 1925 la Chișinău. Potrivit acestuia, încă din aprilie 1918 la Chișinău se înființase un comitet revoluționar care, de la începutul activității sale, concentrase informații asupra stării de spirit a populației pe care urma să le transmită, împreună cu mai multe copii ale unor ziare române locale și/sau publicate în Vechiul Regat, la Odesa, de unde acestea erau preluate și trimise la Kiev sau Moscova²⁸.

Odată cu retragerea Puterilor Centrale din Ucraina și căderea guvernului lui Pavlo Skoropadski, serviciile de informații române consemnează reluarea, în

²⁷ A. Basciani, *op. cit.*, p. 137.

²⁸ Ion Z. Husărescu, *Mișcarea subversivă în Basarabia*, Editura Atelierele Imprimeriei Statului, Chișinău, 1925, p. 26.

toamna anului 1918, a acțiunilor antiromânești din partea unor grupuri de peste Nistru. Majoritatea acestor grupuri erau formate inițial din persoane expulzate de către administrația română peste Nistru, această practică fiind una din cele mai răspândite modalități ale autorităților române de a lupta cu elementele protestatare și contestatare. Părăsind Basarabia, acestea se vor stabili în localitățile de la marginea regiunii Herson sau în orașul Odesa, de unde foarte curând vor lua legătura cu diferite trupe și autorități bolșevice, pentru destabilizarea situației din provincie.

Forțată de situație, România a impus un regim de control rigid la Nistru, asta și pentru că la frontieră, în mod special în zona Benderului (Tighina), se înregistraseră incidente repetate, iar identificarea agresorilor devenise problematică. Uneori aceștia erau reprezentanți de formațiuni sau bande bolșevice, alteori trupe albgardiste, iar în unele cazuri nici nu se reușea identificarea clară a grupurilor armate responsabile pentru aceste agresțiuni, care s-au intensificat la sfârșitul anului 1918 – începutul anului 1919.

Forțele care se opuneau alipirii Basarabiei la România s-au regrupat la Odesa, un punct care atrăgea dintotdeauna fugarii și cei care părăseau Basarabia, orașul devenind unul din centrele de organizare a activităților antiromânești. La Odesa și-au găsit refugiu o mare parte a celor care nu acceptaseră Unirea Basarabiei cu România, printre ei fiind numeroși opozanți a acestui act din Sfatul Țării. Printre aceștia remarcăm grupul celor zece deputați din cadrul Blocului Țărănesc, condus de Vladimir Țăganko, care părăsiseră Basarabia și au lansat la Odesa o campanie antiromânească puternică, sub denumirea de „Grupul Țărănesc al Sfatului Țării”²⁹.

Alături de acest grup, în orașul de la Marea Neagră mai exista și „Comitetul pentru eliberarea Basarabiei”, condus de Alexandr Krupenski, fost mareșal al nobilimii basarabene, și Alexandr Schmidt, fost primar al Chișinăului. Potrivit serviciului român de informație, la scurt timp, are loc fuziunea acestor două comitete, care puneau bazele unei organizații denumită „Salvarea Basarabiei” sau „Liga Salvării Basarabiei”. Odesa devenea un centru de comandă al acțiunilor antiromânești, instrumentalizat în curând de puterea bolșevică.

Problema rechizițiilor

Una din cele mai complicate probleme ale perioadei dintre 27 martie-27 noiembrie 1918, care în mare măsură a prejudiciat relațiile administrației românești cu populația locală, a fost chestiunea rechizițiilor alimentare. Odată cu intrarea României în război de partea aliaților, inclusiv a Rusiei, și extinderea ostilităților de pe Frontul Românesc, care au condus la înfrângerea armatelor ruso-române de către Puterile Centrale, Basarabia devenise din mai multe puncte de vedere „spatele frontului”. Acest fapt presupunea nu doar folosirea teritoriului său pen-

²⁹ A. Basciani, *op. cit.*, p. 140.

tru diferite manevre și deplasări ale armatei, pentru existența și întreținerea unor depozite militare, dar și hrănirea armatei, iar odată cu ocuparea României de către Centrali, chiar transformarea Basarabiei într-un „grânar” al statului român. Până la Unire misiunea de achiziționare a produselor alimentare din Basarabia pentru asigurarea rezistenței de pe Frontul Românesc a fost pusă în sarcină Comisiei Interluate pentru Aprovizionare, care activa la Chișinău.

Schimbarea contextului politic prin realizarea Unirii de la 27 martie 1918 a modificat modalitatea de rechiziții din Basarabia, acestea fiind realizate în exclusivitate de administrația română, prin mijlocirea autorităților locale. Documentele din arhivele militare, dar și procesele verbale ale Sfatului Țării, relevă faptul că în perioada respectivă în Basarabia sunt atestate nemulțumiri provocate de rechizițiile produselor cerealiere, în special a pâinii. În ședința din 2 mai 1918 a Sfatului Țării erau semnalate, între multe altele, cazurile din satele Brătușeni și Fântâna Nouă, județul Soroca, unde țăranilor li se lua trei din cinci puduri de pâine, care erau plătite mai mult simbolic³⁰. La 13 iunie 1918, după o ședință a unui grup de membri a Sfatului Țării, s-a cerut Consiliului Directorilor Generali să solicite „guvernului central să oprească complet exportul tuturor produselor cerealiere din Basarabia până la evaluarea volumului recoltei viitoare”, altfel exista riscul înfometării populației ținutului. La 25 iunie, Comisarul General A. Văitoianu primea de la Directoratul de Interne o sesizare cu 11 copii de pe diferite plângeri și rapoarte ale primăriilor din județul Cahul relativ la rechiziționarea produselor de către organele militare³¹.

În afara trupelor române, importante rechiziții făceau austriecii, care ocupau încă partea de nord a Basarabiei și germanii, care se cantonasera în sud. În memoriile sale, prim-ministrul Al. Marghiloman se arată revoltat de faptul că s-au cedat 12,5 mii de vagoane de cereale germanilor în Basarabia: „Sunt surprins de jecmăneala din ce în ce mai mare! În provincie se ia tot...se luase angajamentul să se lase țăranilor hrană pe iunie-iulie, dar li se lasă un sac pe an”³².

Rapoartele comandanților unităților militare către A. Văitoianu semnalau numeroase plângeri că militarii au „adunat toate produsele lăsând populația să moară de foame”. Scriitorul M. Sadoveanu, implicat activ în opera de unificare a Basarabiei cu România, observa mai multe aspecte complicate ale relațiilor dintre militarii români și țăranii basarabeni. Consemnând faptul că dacă au fost unii „ofițeri care reușiseră să câștige recunoștința basarabenilor, au mai fost și destui militari care prin comportamentul lor au dezonorat ici-colo întâlnirea frățască după mai bine de o sută de ani de despărțire... Aceștia zvârleau cuvântul *bolșevic*, ca pe o palmă, în stânga și în dreapta, înaintând ca într-o țară inamică; aceștia veneau cu o înaltă știință a nomenclaturii sfinților din calendar; acești copii ai

³⁰ I. Țurcanu, *Sfatul Țării*, p. 227.

³¹ *Ibidem*, pp. 227-228.

³² Alexandru Marghiloman, *Note politice: 1887-1924*, Editura Institutului de Arte Grafice, București, 1924, p. 138.

târgurilor lepădau cam des bonuri de rechiziție pe petice de hârtie, iscălite invariabil Popescu, nume devenit fantastic între Prut și Nistru”³³.

Fenomenul rechizițiilor din vara și toamna anului 1918, care a erupt în numeroase proteste, sub diferite forme, din partea țăranilor, inclusiv violente, are nevoie de o explicație mai detaliată, pentru că privit doar în relație cu autoritățile române nu explică nici pe departe caracterul real al acestuia. În primul rând, trebuie să avem în vedere contextul epocii, realitățile politice și militare ale momentului, nu doar în Basarabia și România, dar în regiune și în Europa, realități marcate de război și beligeranță. În afară de necesitatea de a acoperi necesitățile locale, produsele alimentare din Basarabia erau extrem de necesare pentru statul român și aliații săi în război. Rechizițiile făcute în Basarabia erau necesare nu doar pentru întreținerea armatei române cantonate aici. Ele erau necesare pentru restul Moldovei din dreapta Prutului, unde se aflau cea mai mare parte a armatei și populației românești, unde își desfășurau activitatea misiunea militară franceză, administrația și instituțiile statului român, misiunile diplomatice, iar până la un moment erau dislocate chiar și importante efective militare ruse. Pe de altă parte, conform condițiilor înrobitoare ale tratatului de pace cu Puterile Centrale, semnat la 7 mai 1918, România era expusă unui jaf fără precedent al resurselor sale, fapt ce implica după Unire și Basarabia, ca parte componentă a statului român. Prin urmare, importante cantități de produse agricole din provincie vor fi luate de austrieci și germani, care vor secătui complet resursele alimentare ale Basarabiei.

Inițial, autoritățile locale și Comisarul General au fixat prețuri maxime la primele produse de consum, în primul rând, la pâine, dar specula și contrabanda extinsă au devenit o problemă majoră pentru administrația română, cu efecte negative profunde asupra vieții cotidiene. În septembrie 1918, forțele de poliție atrăgeau atenția asupra nemulțumirii profunde a populației din Bălți, Soroca și Bolgrad față de lipsa cronică de sare și alte produse, în timp ce „în gări marfa dispărea, cade în mâna contrabandiștilor și nu mai ajunge niciodată la graniță”³⁴.

În aceste operațiuni erau extrem de activi și inventivi mai ales comercianții evrei, dar erau implicați și mulți alții, inclusiv funcționari din administrația locală și chiar unii comandanți de unități militare.

Propaganda anti-românească din provincie, pe unde discretă, pe unde fățișă, întreținută cu abilitate de organizațiile bolșevice de peste Nistru, nu va ezita să arunce vina pentru această situație critică asupra autorităților române. Chiar dacă populația nu trăgea concluzii politice din această situație, ea nu pregeta să constate că autoritățile nu o protejau de cei care o exploatau, de cei care „având pâine și alte alimente de primă necesitate în mâna lor, ne silesc să plătim prețuri nemaiauzite și care trec peste putințele noastre”³⁵.

³³ Mihail Sadoveanu, *Orhei și Soroca sau Drumuri basarabene*, Editura Semne, București, 2011, pp. 86-87.

³⁴ A. Basciani, *op. cit.*, p. 125.

³⁵ I. Țurcanu, *op. cit.*, p. 230.

Din conținutul documentelor de epocă se poate trage concluzia că relațiile dintre populația basarabeană și autoritățile române nu aveau conotații etnice sau politice, ele erau bune sau rele nu din considerentul că autoritățile erau reprezentate de românii din Vechiul Regat, iar populația din țărani basarabeni, care se numeau moldoveni sau din minoritățile etnice care populau provincia. Fața adevărată a acestor relații se vedea numai în măsura în care pentru localnici autoritățile române doreau cu adevărat sau nu să se pună în serviciul acestei populații. Pentru că, așa cum constată șeful Biroului de Propagandă al Comisariatului General la 18 noiembrie 1918, „impresia generală ce am căpătat este că publicul basarabean, atât clasa cultă, cât și masele populare, primesc cu mare neîncredere tot ce vine din regat”³⁶. Era nevoie urgent de adoptarea unor măsuri eficiente, prin menținerea unui sistem administrativ descentralizat, care să permită instituțiilor locale să aibă o participare mai intensă la viața politică și un control sporit asupra deciziilor referitoare la provincie, un fapt solicitat cu insistență de clasa politică de la Chișinău, dar cu greu acceptat la Iași, tocmai din considerentele excepționalismului politic și geopolitic în care se afla Basarabia.

Concluzii

Imediat după Unire, problema principală a Basarabiei a fost relația organelor de stat moldovenești cu administrația și autoritățile militare române. Această relație, dar mai ales locul instituțiilor basarabene în peisajul politic românesc, rămân și actualmente o temă intens dezbătută de istoricii din Republica Moldova, uneori chiar cu puncte de vedere diametral opuse. Spre exemplu, Gh. Cojocaru susține că „după decretarea Unirii, Sfatul Țării nu și-a pierdut prestigiul ca instituție centrală în viața Basarabiei, ci, dimpotrivă, importanța sa a crescut”, în mod special prin aderența minorităților etnice la lucrările sale³⁷. Pe de altă parte, în cea mai recentă publicație asupra istoriei Sfatul Țării, istoricul Ion Țurcanu constată că „fiind înlăturat de la rezolvarea marilor probleme de stat, Sfatul Țării a fost forțat să se închidă în cercul unor preocupări mărunte...ședințele sale erau consacrate unor subiecte minore”³⁸.

În realitate, dificultatea procesului de integrare a Basarabiei în statul român, cât și natura complicată a relațiilor instituționale erau determinate de câțiva factori. Primul și cel mai important era discrepanța dintre aspirația elitei politice basarabene de a-și vedea respectate drepturile înscrise în Declarația de Unire, în mod special cele legate de autonomie, și dorința conducerii României de a vedea integrată Basarabia în baza prevederilor constituționale, ce vedeau statul român unul unitar și indivizibil. Cel de-al doilea factor, dincolo de aparențele înscrise în Declarația de Unire, era chestiunea statutului incert al instituțiilor centrale ale Basarabiei – Sfatul Țării și Consiliul Directorilor Generali. Absența unei clarități

³⁶ *Ibidem*, p. 231.

³⁷ Gh. E. Cojocaru, *Sfatul Țării. Itinerar*, p. 140.

³⁸ I. Țurcanu, *Sfatul Țării*, pp. 219-220.

asupra relațiilor între puterea de la Chișinău și cea de la Iași mențineau o anumită confuzie și un deficit de organizare în gestionarea problemelor publice și politice din Basarabia. În sfârșit, lucrurile erau complicate de corelația cu alte fenomene, printre care prezența militară străină (austriacă și germană) în anumite regiuni ale provinciei, persistența unei propagande anti-românești mai mult sau mai puțin vizibile, prezența mai multor militari și emigranți ruși rămași în Basarabia, practica rechizițiilor de mari proporții, relațiile tensionate dintre țărani și moșieri, precum și incapacitatea de acceptare a noii realități politice din partea anumitor segmente ale populației basarabene, toate împreună generau o situație de nesiguranță, tensiune și incertitudine.

Judecând după sursele epocii, la acel moment mai mulți oameni politici români considerau că Unirea Basarabiei în baza unor condiții, care urmau să asigure provinciei o anumită autonomie în cadrul statului român era o decizie corectă, văzând în aceste condițiuni, așa cum arăta Duiliu Zamfirescu, comisarul guvernului român în Basarabia, „niște garanții pentru liberă predispoziție sufletească din ambele părți”, adică ale Basarabiei și României. Potrivit acestuia, prevederea de mai sus „însemnează autonomie completă, cu minister și administrație proprie, ceea ce eu aprob”³⁹.

Mai multe forțe politice din ținut, în special deputații din fracțiunea țărănească, cereau guvernului român să ia toate măsurile necesare pentru păstrarea și dezvoltarea autonomiei provinciei: propriu sistem financiar, armata proprie, dezvoltarea industriei locale, realizarea reformei agrare, consolidarea administrației locale etc. Unul din decanii de vârstă a politicii basarabene, deputatul N. N. Alexandri, într-un discurs ținut în fața unor deputați, enunța speranța că, având sprijinul unor importanți oameni politici din România, în special a lui A. Averescu, „să fie posibilă o autonomie politică mai largă a ținutului”.

Condițiile dificile în care s-a produs Unirea, viitoarele relații cu Rusia și necesitatea recunoașterii internaționale a reîntregirii, nu lăsa României decât două soluții pentru afirmarea autorității sale în Basarabia. Prima, prin asigurarea unei prezențe militare pentru menținerea ordinii și contracararea tentativelor bolșevice de a ocupa provincia. Cea de-a doua, de a depune tot efortul și face tot posibilul pentru a obține respectul și simpatia populației basarabene. Dacă primul obiectiv a constituit o preocupare constantă a guvernelor României de-a lungul perioadei interbelice, cu multiple complicații și deformări despre care s-a scris din abundență (și de multe ori tendențios), atunci cel de-al doilea a fost, în mare parte, ignorat sau tratat cu superficialitate. Atenția sporită în administrația Basarabiei, prevenirea abuzurilor și corupției sau pedepsirea lor ar fi redus și prevenit cu siguranță predispozițiile anti-românești, nu doar a minorităților, ușurând astfel relația provinciei cu statul român, lucru devenit evident imediat după Unire.

³⁹ *Ibidem*, p. 218.

Mihai Țurcanu*

ATITUDINEA S.U.A. FAȚĂ DE PROBLEMA BASARABIEI LA ULTIMA ETAPĂ A PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL ȘI ÎN TIMPUL CONFERINȚEI DE PACE DE LA PARIS (1917-1920) Partea III¹

This is the third and last part of the study concerning the U.S. policy with regard to the territorial problem of Bessarabia during the last stage of the First World War and at the subsequent Paris Peace Conference. We aim at dissecting the US attitude as reflected in American diplomatic correspondence. During this part, we have re-constituted, explained and analyzed the evolution of the issue between April 1918 and October 1920, explaining the following key elements outlining the attitude of the American public opinion and also official policy towards Bessarabia: 1) the attitude of the US press towards the union of Bessarabia and Romania during the last stage of the war and at the Paris Peace Conference, 2) the US refusal to sign the international treaty for the recognition of the union, and 3) the attitude of Ioan Pelivan, chief of the Bessarabian delegation at the Paris Peace Conference, towards the stance adopted by American diplomats with regard to the union.

Keywords: Bessarabia, Union, First World War, the Peace Conference in Paris, Romania.

III.a. Unirea Basarabiei cu România în atenția presei americane de la sfârșitul războiului și din timpul Conferinței de Pace de la Paris

Fiind vorba, în cazul S.U.A., de un stat democratic și de o societate deschisă, era firesc ca poziția americană la Conferința de Pace, inclusiv în chestiunea Basarabiei, să fi fost în strânsă conexiune cu opinia publică din țară, ceea ce impune examinarea felului cum era prezentat acest fenomen în presa din Statele

* **Mihai Țurcanu**, doctor în istorie, cercetător științific, Institutul de Istorie.

¹ Partea I a studiului de față a fost publicat în „Revista de Istorie a Moldovei”, nr. 1/2018, p. 97-109; Partea II – în „Revista de Istorie a Moldovei”, nr. 4/2018, p. 87-105.

Unite². Era important și cum prezenta presa realitățile din Basarabia, pentru că și pe această cale era influențată atât opinia publică americană, cât și atitudinea diplomaților față de această parte a României. Relativ la Basarabia, opinia publicului american din acei ani abia se forma, iar modul în care presa americană influența percepția americanilor în această privință este foarte important pentru tema noastră de cercetare.

Utilizând proiectul gratuit *Chronicling America*³, am reușit să identificăm, pentru perioada 1917-1920, 1.855 de mențiuni de presă cu privire la circumstanțele unirii Basarabiei cu România. Proiectul *Newspapers.com* oferă 7.411 de astfel de mențiuni, cele mai multe fiind publicate în Pennsylvania – 865, North Carolina – 608, Kansas – 508, New York – 552, etc. Ziarele care s-au preocupat cel mai mult de această problemă în intervalul menționat au fost „The Washington Post” (160 de mențiuni), „The New York Times” (118), „El Paso Herald” (111), „The Philadelphia Inquirer” (95), „Chicago Tribune” (88), ș.a.

Circumstanțele în care a avut loc unirea pot fi reconstruite cu destulă ușurință din presa americană, începând chiar de la anarhia și crimele la care s-au dat soldații ruși radicalizați în Basarabia în 1917⁴. Înrautățirea pe care anarhizarea armatei ruse a cauzat-o situației de pe Frontul Român și pericolele pe care aceasta le prezenta pentru Basarabia au fost și ele surprinse în marile ziare americane⁵. Constituirea Sfatului Țării și a organelor de putere din ținut, precum și autonomia Basarabiei, nu au rămas nici ele în afara atenției celor mai importante ziare din S.U.A.⁶, iar atunci când R.D.M. și-a declarat independența, evenimentul respectiv a fost reflectat îndată în presa de peste ocean⁷. Anume autoritățile legitime ale noii republici, informează ziarul „Washington Post”, au fost cele care au chemat armată română să intervină pentru a pune capăt jafurilor, „dezordinii haotice și a distrugerilor comise de bolșevici”⁸ și că scopul principal al acestei operațiuni a fost de a asigura securitatea depozitelor cu provizii amenințate de aceștia⁹. Atitudinea pozitivă a Germaniei față de posibilitatea unirii Basarabiei cu România apare în presa americană încă din

² Încât privește interesul României de a avea o susținere în S.U.A., diplomații români au căutat să influențeze opinia publică americană atât prin contacte cu presa, cât și prin intermediul legăturilor directe cu diverși reprezentanți ai societății civile și ai mediului academic. Unul dintre aceștia a fost profesorul Upson Clark, care în urma invitației guvernului român a vizitat România în 1919, iar în 1922 a publicat cartea *România Mare* în care un capitol este dedicat Basarabiei: Upson Clark, *Greater Roumania*, New York, 1922, p. 102-121.

³ <http://chroniclingamerica.loc.gov>.

⁴ *Anarchy is spreading among Russ peasants*, în „Evening Star” din 25 mai 1917; v. și *Russians battle to save crops of Bessarabia*, în „The New York Tribune” din 7 august 1917.

⁵ *Army in Teuton trap. Bessarabia is prize sought*, în „The Washington Post” din 10 august 1917.

⁶ *Bessarabia a Republic?*, în „The New York Times” din 9 decembrie 1917.

⁷ *Bessarabians declare their independence*, în „San Francisco Chronicle” din 31 decembrie 1917.

⁸ *Russians give guns away in Rumania*, în „The Washington Post” din 23 ianuarie 1918; *Rumanians acted to stop looting*, în „New York Tribune” din 31 ianuarie 1918.

⁹ *Rumania invades to save supplies*, în „The Washington Post” din 30 ianuarie 1918.

februarie 1918¹⁰, „New York Times” publica, la 5 aprilie, într-un articol interviul ministrului de externe al Austro-Ungariei, O. Czernin, în care acesta arăta că România avea posibilitatea „să câștige mai mult în Basarabia decât a pierdut în război”¹¹. Din aceleași surse putem reconstitui atitudinea bolșevicilor și termenii ultimativi în care aceștia solicitau evacuarea Basarabiei și dreptul de a tranzita teritoriul României¹². Schimbul de note între Averescu și Rakovski a fost și el mediatizat în presa americană¹³.

În primul articol publicat după înfăptuirea unirii, intitulat *Bessarabia votes union with Rumania*, ziarul „The New York Times” informa publicul american că unirea s-a votat cu 86 de voturi pentru și 5 împotriva (sic!) în ședința Sfatului Țării din 9 aprilie (stil nou), menționându-se, totodată, că sudul Basarabiei avea un procent relativ mic de populație românească¹⁴. Ziarul „San Francisco Chronicle” anunța și el această știre, arătând că „partea de nord a Basarabiei este aproape în întregime locuită de români, iar România își dorește de multă vreme unirea cu acești oameni”¹⁵. Bineînțeles că au existat și ziare care au făcut publicitate negativă cauzei românești în Basarabia. În parte, această situație s-a datorat faptului că multe din știrile care soseau de la Paris veneau de la așa-ziii delegați ai Basarabiei, în special Schmidt și Krupensky. Astfel, la 24 septembrie 1919, ziarul „The New York Times” publica un comunicat de presă al „delegaților Basarabiei”. Krupensky și Schmidt acuzau poliția română de înfometare a populației locale, atrocități și tortură fizică „în vogă în Evul Mediu”. Ziarul informa cititorii că ofițerii francezi și britanici, prezenți în Basarabia, confirmau aceste zvonuri. În același articol, „delegații” mai acuză administrația română de concedierea a 240 din 250 de judecători din Basarabia, de corupție și de faptul că basarabenii erau obligați să participe la „alegeri parlamentare care le erau străine”¹⁶. Același ziar publica, la 2 noiembrie 1919, un articol care informa cititorii că România „anexase” Basarabia în pofida tuturor avertismentelor internaționale și sfidând „dorințele Conferinței de Pace”. În același număr al ziarului se arăta că România, care „a ocupat și teritoriul Ungariei”, refuzând să semneze Tratatul cu Austria, s-ar putea să nu beneficieze de sprijinul Aliaților în eventualitatea unui atac rus¹⁷. Au existat și articole care conțineau pur și simplu inexactități sau informații de-a dreptul false, și care pot fi puse fie pe

¹⁰ *Agree on offer to Roumanians*, în „The Washington Post” din 9 februarie 1918.

¹¹ „The New York Times”, din 5 aprilie 1918.

¹² *Ultimatum by Russia*, în „The Washington Post” din 18 februarie 1918; v. și *Bolsheviki send an ultimatum to Rumania, for passage of troops, evacuation of Bessarabia*, în „The New York Times” din 18 februarie 1918.

¹³ *Russia and Rumania agree to make peace*, în „The New York Times” din 10 martie 1918.

¹⁴ „The New York Times” din 14 aprilie 1918

¹⁵ *Russia and Rumania agree to make peace*, în „The New York Times” din 10 martie 1918.

¹⁶ *Bessarabian Diet votes for Union with Rumanians*, în „San Francisco Chronicle” din 12 aprilie 1918.

¹⁷ „The New York Times” din 2 noiembrie 1919.

seama rea-voinței, fie, mai curând, pe cea a lipsei de profesionalism¹⁸.

Legăția română la Washington a luat act de aceste „corespondențe trimise din Paris ziarelor americane ... într-un spirit destul de reu-voitor”¹⁹. Însărcinatul cu afaceri al României la Washington, N. Lahovari, era la curent cu răspândirea în S.U.A. a literaturii de propagandă semnată de Krupensky și Schmidt, pe care am menționat-o anterior. În acest scop, el a întreprins o serie de acțiuni „prin care s-a putut curând pune capăt” propagandei rusești, lucrând în acest sens cu reprezentanții Societății Româno-Americane și traducând în limba engleză scrieri românești ce tratau problema Basarabiei²⁰. În afară de aceasta, Legăția română a colaborat direct cu ziarele din S.U.A., transmițând acestora dezmințiri sau comunicate de presă, așa cum a fost comunicatul oficial redactat de N. Lahovari referitor la circumstanțele în care a fost făcută unirea²¹. Cu mai multe dezmințiri și articole a contribuit la afirmarea cauzei românești în Basarabia și căpitanul Vasile Stoica²². Un alt personaj care s-a afirmat în această perioadă prin promovarea intereselor naționale românești în S.U.A. (mai mult cu referire la problema Ardealului) a fost dr. N. Lupu, despre activitatea căruia Gh. Florescu a publicat un studiu în 1993²³.

Dacă ar fi să construim o imagine a modului în care presa din S.U.A. a reflectat unirea Basarabiei cu România și situația din acea provincie doar din articolele care s-au păstrat în arhiva M.A.E., atunci aceasta ar fi una aproape cu totul negativă, când de fapt realitatea a fost diferită. Ziarul „Evening Public Ledger”, de pildă, informa publicul din Philadelphia într-un articol intitulat sugestiv *100-year injustice ends as Rumania gets Bessarabia* că decizia Aliaților de la Conferința de la Londra din martie 1920 de a recunoaște (deocamdată informal) unirea era una justă, „întrucât Basarabia era cu adevărat pământ românesc”²⁴. Ziarul „Rathdrum Tribune” din Idaho arăta, în același context, că românii din Basarabia „s-au ținut cu tenacitate de limba și identitatea lor”, supraviețuind din punct de vedere cultural politici de rusificare și colonizare a autorităților rusești²⁵. Ziarele americane au vorbit pe larg despre Tratatul Basarabiei din 28 octombrie 1920. Astfel, „The New York Tribune” aprecia că prin acest act Basarabia, amenințată de imperialismul rus, fie el roșu sau alb, „se întoarce acasă”, în pofida „straniei

¹⁸ Vezi, de pildă, articolul *Revision of face of Europe*, în „Arizona Republican” din 29 mai 1920 în care se arăta deschis că României „i s-a ordonat să evacueze Basarabia”, probabil de către Consiliul Suprem al Conferinței, ceea ce, evident, nu era adevărat.

¹⁹ Lahovari către N. Docan, Secretarul General al Ministerului Afacerilor Străine, 4 noiembrie 1919 în Arhivele M.A.E., Fond 71/1914, E2, V. 25, f. 62.

²⁰ Lahovari către N. Docan, 28 octombrie 1919, în Arhivele M.A.E., Fond 71/1914, E2, V. 25, f. 50, 51.

²¹ „The New York Times” din 22 aprilie 1918 în C. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 94.

²² Vezi, de pildă *Claims to Bessarabia* în „The New York Times” din 28 noiembrie 1920; *An anti-red force* în același ziar din 2 februarie 1919;

²³ Gh. Florescu (coord.), *Relațiile româno-americane în timpurile moderne*, Iași, 1993, p. 185-211.

²⁴ *100-year Injustice ends as Rumania gets Bessarabia* în „Evening Public Ledger” din 20 martie, 1920; vezi și articolul *One wrong righted* în numărul aceluiași ziar din 22 martie 1922.

²⁵ *Kept their national life*, în „The Rathdrum Tribune” din 16 aprilie 1920.

doctrină a lui Wilson, conform căreia tot ce era colorat în culorile Rusiei pe hartă trebuia să rămână neatins”²⁶.

S-ar cere să menționăm aparte presa evreiască din S.U.A., care a urmărit atent situația din Basarabia încă din 1918. Legația română la Washington considera că a existat o evoluție a „opinieii evreo-americane... la început ostilă unirii Basarabiei cu România”. Să urmărim această evoluție, făcând o trecere în revistă a câtorva articole apărute în presa evreiască din S.U.A. în intervalul mai 1918 – octombrie 1919. La 31 mai 1918, „The Jewish Chronicle” informează, făcând trimitere la o sursă din Petrograd, că în Edineț armata română practica biciuirea evreilor „aproape zilnic” și că evreii din această localitate ar fi fost obligați să ia parte la celebrările „anexării de către România a Basarabiei, la comanda Puterilor Centrale”. Sunt menționate, „conform unor știri”, chiar cazuri de asasinare a evreilor care protestau față de acest tratament²⁷. La 7 iunie 1918, „The Toledo Israelite” publica un articol intitulat „Bessarabian Jews feel Roumania's hatred” în care se menționau aceleași incidente de la Edineț și întemnițarea acolo, fără niciun motiv, a șaptezeci și cinci de evrei, precum și desființarea tuturor organizațiilor evreiești din Chișinău²⁸. Ziarul „The American Hebrew”, editat la New York, menționa că evreii basarabeni s-au abținut să voteze unirea în ședința din 27 martie a sfatului Țării²⁹. În urma acestor știri îngrijorătoare venite din Basarabia, la fața locului s-a deplasat un corespondent special, Leo Wolfson. Vizita acestuia este foarte interesantă, întrucât el s-a întâlnit cu mai mulți basarabeni, printre care Pan. Halippa, Daniel Ciugureanu, marele rabin al orașului Chișinău, dr. Țirelson³⁰ ș.a. Lui Daniel Ciugureanu, la acea dată ministru al Basarabiei, Wolfson i-a luat un interviu pe care l-a publicat în ziarul din Chicago, „The Sentinel”. În cadrul interviului, Ciugureanu i-a arătat corespondentului american că România a garantat prin lege drepturi cetățenești egale evreilor din Basarabia, care și le câștigaseră, ca și restul basarabenilor, în urma revoluției ruse. Cu aceeași ocazie, ministrul Basarabiei a subliniat că, dacă în fostul Imperiu Rus nu a existat nicio școală evreiască în Basarabia, sub administrația românească existau douăzeci și cinci de școli primare, două licee și un gimnaziu, toate cu predare în limba iddiș sau ebraică, dar nu în limba rusă, pentru că, subliniază Ciugureanu, era politica României să-i considere pe evrei – evrei, și nu ruși. Au fost aduși numeroși învățători evrei din România în vederea asigurării funcționării acestor școli. Alte aspecte discutate în cadrul aceluiași interviu au fost cazurile de violență antisemită, dar și modalitățile de integrare în societate a evreilor vorbitori de limbă rusă³¹. Wolfson a publicat concluzia sa cu privire la vizita sa în ziarul texan „The Jewish Herald” la

²⁶ *Bessarabia arrives home*, în „New York Tribune” din 30 octombrie 1920; v. și articolul *Sign Bessarabia Treaty*, în „The New York Times” din 29 octombrie 1920.

²⁷ „Jewish Chronicle” din 31 mai 1918.

²⁸ „Toledo Israelite”, din 7 iunie 1918.

²⁹ „American Hebrew”, din 14 iunie 1918.

³⁰ Acesta apare în alte documente și cu numele de Zizelssohn sau Zirelsson.

³¹ „The Sentinel” din 10 octombrie 1919.

2 octombrie, într-un articol intitulat *Situația din Chișinău*. El a caracterizat Basarabia drept „o provincie locuită în mare parte de români”, care a fost luată de către Rusia de la România în 1878 (sic!). Evreii basarabeni, „eliberați de sub regimul țarist, scrie el în continuare, când viața evreiască era tragică în toată Rusia”, erau de părerea că ținea de competențele Conferinței să decidă soarta Basarabiei. În acest sens, autorul face trimitere și la eforturile lui Schmidt și Krupensky. Sunt de asemenea menționate corupția la nivel administrativ și mita pe care autoritățile române nu arareori o extorceau de la evrei. Cu toate acestea, concluzionează autorul, „evreii nu pot fi în favoarea unei uniri cu Ucraina, pentru că, oricât de rău ar fi fost sub administrația românească, aici ești sigur măcar de viața, dacă nu și de proprietatea ta”³².

Cât privește „ostilitatea” unei părți a presei evreiești din S.U.A. față de România, observa Lahovari, acest fenomen s-a manifestat pregnant în anul 1918 datorită faptului că poziția României putea fi atacată cu mai multă ușurință din cauza încheierii păcii separate cu Puterile Centrale. Atitudinea segmentului evreiesc al presei din S.U.A. s-a schimbat însă odată cu intensificarea persecuției evreilor în Ucraina³³. În așa fel, informa ambasadorul român pe superiorii săi de la M.A.S., presa evreiască din Statele Unite a adoptat o atitudine mai favorabilă cauzei românești în Basarabia.

III.b. Refuzul S.U.A. de a semna Tratatul internațional de recunoaștere a uniri Basarabiei cu România

La 20 ianuarie 1920, problema Basarabiei revine în atenția diplomaților americani de la Paris. Este vorba, de această dată, de o întrunire la care au participat Al. Vaida-Voevod, Clemenceau și Lloyd George și unde S.U.A. au fost reprezentate de ambasadorul american la Paris, Hugh Wallace. Cu această ocazie, Vaida-Voevod a explicat încă o dată poziția României în ce privește problema Basarabiei, solicitând Conferinței recunoașterea *de jure* a apartenenței provinciei la statul român³⁴. Clemenceau și Lloyd George au promis să recunoască apartenența Basarabiei la România, dar numai după ce armata română va părăsi teritoriul Ungariei. Concluzia acestei întrevederi a fost că deși decizia finală în privința Basarabiei se amâna până la îndeplinirea de către România a indicațiilor Conferinței în privința Ungariei, totuși, Comisia pentru afaceri române era de acord că această provincie trebuia alipită la Vechiul Regat³⁵. Episodul respectiv a fost relatat în termeni foarte exacti și

³² „The Jewish Herald” din 2 octombrie 1919.

³³ Lahovari către Văitoianu, octombrie 21, 1919, în Arhivele M.A.E., Fond 71/1914, E2, v. 25, f. 65. Cu privire la pogromurile evreiești de la est de Nistru, rabinul basarabean L. Țirelson a cerut, la 8 octombrie, prin intermediul însărcinatului cu afaceri al S.U.A. la București, A. Schoenfeld, susținerea guvernului american, solicitând ajutoare umanitare: Schoenfeld către Secretarul de Stat, 9 octombrie 1919, în A.N.I.C., Fond Microfilme S.U.A., inventar 1737, r. 648.

³⁴ Notes of a meeting held in M. Pichon's room, January 20, 1919, Paris Peace Conf. 180.03801/9, în FRUS, PPC, vol. IX, p. 915.

³⁵ Ibidem, p. 917.

în presa americană³⁶. La 3 martie, Lloyd George a reiterat această promisiune într-o scrisoare adresată lui Vaida Voevod, în care se menționa, printre altele, că un tratat internațional în acest sens va putea fi semnat după retragerea trupelor române din Ungaria, și că, în cazul unui atac bolșevic, România se va bucura de sprijinul Aliaților³⁷. La 15 aprilie 1920, Secretariatul General al Conferinței transmitea delegației americane proiectul viitorului tratat al Basarabiei, din nouă articole. Proiectul documentului a fost redactat la 14 aprilie de către Comisia pentru afaceri române și iugoslave, în absența delegaților americani. Secretariatul General solicita, pe această cale, asentimentul delegației americane pentru acest proiect de tratat³⁸. Wallace a cerut la 22 aprilie explicații cu privire la „condițiile care i-au determinat pe șefii de guverne prezenți la Conferința de la Londra să reexamineze chestiunea Basarabiei”, iar în răspunsul său, Secretariatul General al Conferinței de Pace a făcut trimitere la hotărârea din 3 martie 1920 a reprezentanților principalelor Puteri Aliate de a recunoaște drepturile românești în Basarabia, dar și la scrisoarea din aceeași zi a lui Lloyd George către Vaida-Voevod³⁹. Această hotărâre nu putea să-i placă lui Wilson, iar presa americană scria, în legătură cu această decizie a Conferinței de la Londra, că președintele se opunea personal stăpânirii românești în Basarabia⁴⁰. Pe de altă parte, ziarele americane semnalau bucuria cu care această decizie a fost întâmpinată în Camera Deputaților din parlamentul României⁴¹.

Cunoscând toate împrejurările și fiind conștient că Tratatul internațional pentru recunoașterea unirii Basarabiei cu România urma să fie semnat în viitorul apropiat, la 7 mai, Hugh Wallace a cerut Departamentului de Stat instrucțiuni în acest sens⁴². Întrebarea care se impunea de fapt era dacă, având în vedere atitudinea de până atunci a S.U.A. față de această chestiune, Statele Unite vor adera la un asemenea tratat. Răspunsul noului Secretar de Stat, Bainbridge Colby, a fost negativ. El a subliniat, cu această ocazie, că poziția S.U.A. din toamna anului trecut față de chestiunea Basarabiei nu se modificase și că guvernul american refuza să „adere la vreun tratat care viza

³⁶ *Millerand in action*, în „Evening public Ledger” din 20 ianuarie 1920, v. și *Millerand Attends Supreme Council* în „Barre Daily Times” din 20 ianuarie 1920; *Praise for Work accomplished by Clemenceau entered in minutes of Council*, în „The Sun” din 21 ianuarie 1920; *Italy withdraws offer of compromise after Jugo-Slav tender* în „Great Falls Daily Tribune” din 21 ianuarie 1920.

³⁷ *The President of the London Conference (Lloyd George) to the Rumanian Prime Minister (Vaida Voevod)*, 3 March 1920, în *FRUS, 1920*, vol. III, Washington, 1946, p. 431.

³⁸ *Idem, The Secretariat General of the Peace Conference to the American Delegation*, 15 April, 1920, p. 427.

³⁹ *Idem, The Secretariat General of the Peace Conference to the American Delegation*, 4 May, 1920, p. 427.

⁴⁰ *Expect protest from President*, în „Great Falls Daily Tribune” din 14 martie 1920.

⁴¹ *Rumanian cabinet resigns. Chamber cheers recognition of Bessarabian claim*, în „The Sun and the New York Herald” din 16 martie 1920.

⁴² *The Ambassador in France (Wallace) to the Secretary of State*, May 7, 1920, 871.014 Bessarabia/1, tot acolo, p. 426 și urm.

dezmembrarea Rusiei”⁴³. Drept rezultat, la 19 iunie 1920, Hugh Wallace a transmis Alițiilor hotărârea S.U.A. de a respinge proiectul viitorului Tratat internațional de recunoaștere a unirii Basarabiei cu România⁴⁴. Poziția lui Colby a rămas neschimbată chiar și atunci când, la sfârșitul lunii septembrie, francezii au cerut pentru ultima oară ca S.U.A. să participe la semnarea Tratatului⁴⁵, iar răbdarea britanicilor era epuizată, pentru că, în opinia lor, „nu mai existau motive pentru amânarea Tratatului cu privire la Basarabia”⁴⁶. În răspunsul său, Colby a făcut trimitere la documentul diplomatic care îi poartă numele, cunoscut cu denumirea de *Nota Colby*, din 10 august 1920, și a cerut ambasadorului de la Paris să transmită colegilor săi că S.U.A. erau de părere că acțiunile pripite în privința Basarabiei vor permite bolșevicilor să facă apel la spiritul național rus pe motiv că Aliții luau parte la dezmembrarea Rusiei într-un moment de slăbiciune a acesteia⁴⁷. Mai puțin cunoscut este faptul că la începutul lunii octombrie însuși Wilson a aprobat și a susținut în întregime acest punct de vedere al lui Colby și în acest fel posibilitatea aderării S.U.A. la Tratatul Basarabiei a dispărut definitiv⁴⁸.

La 8 octombrie, Wallace a participat la o Conferință a ambasadorilor la Paris, unde a arătat încă odată că S.U.A. nu vor semna Tratatul Basarabiei și că Statele Unite considerau că semnarea unui astfel de tratat în grabă nu ar face altceva decât să întărească poziția bolșevicilor. Ambasadorul american a mai notat, cu această ocazie, că britanicii erau foarte nerăbdători să semneze Tratatul din motive pe care el nu le înțelegea, dar pe care le punea pe seama unor intenții ascunse⁴⁹. Semnarea Tratatului fiind iminentă, Wallace a insistat încă odată, la 27 octombrie, pe lângă ambasadorii celorlalte Mari Puteri ca aceasta să fie amânată: „Colegii mei sunt informați că eu nu voi semna Tratatul, dar doresc din nou să spun că sper că nu va fi semnat... Aș vrea să repet din nou ceea ce am spus de mai multe ori, că nu e momentul potrivit pentru dezmembrarea Rusiei – eu cred, că semnând Tratatul, numai veți întârzi cauza bolșevismului și sper că orice ar produce amânare, va aduce avantaje, în ciuda dorinței arzătoare a colegului meu britanic de a-și pune semnătura pe tratat”⁵⁰.

⁴³ Idem, *The Secretary of State to the Ambassador in France (Wallace), June 12, 1920*, 871.014 Bessarabia/1: Telegram, p. 432.

⁴⁴ *Paris Peace Conf. File 180.03301/51*, în V.F. Dobrinescu și I. Pătroiu, *op. cit.*, p. 169-171.

⁴⁵ *Curzon către Derby, 29 septembrie, 1920*, în A.N.I.C., Fond Microfilme Anglia, inventar 1726, rola 202.

⁴⁶ *The Ambassador in France (Wallace) to the Secretary of State, September 29, 1920*, 871.014 Bessarabia/3: Telegram, FRUS, 1920, vol. III, Washington, 1946, p.432.

⁴⁷ Ibidem, *The Secretary of State to the Ambassador in France (Wallace), October 5, 1920*, 871.014 Bessarabia/1: Telegram, p. 433.

⁴⁸ *Письмо государственного секретаря, Бейнбридж Колби - Президенту Вудро Вильсону. 2 октября, 1920 г. в Бессарабия на перекрестке европейской дипломатии. Документы и материалы, составитель, автор: Лидия Семенова, В. Виноградов, М. Ерещенко, изд. «Индрик», Москва, 1966, p. 246-247.*

⁴⁹ *The Ambassador in France (Wallace) to the Secretary of State, October 11, 1920*, în FRUS, 1920, vol. III, p. 433-434.

⁵⁰ *Paris Peace Conf. File 180.03301/87*, în V.F. Dobrinescu....p.172.

Luând act de poziția intransigentă a S.U.A. și constatând imposibilitatea ad-miterii din partea Aliaților a unei astfel de atitudini, Franța, Marea Britanie, Italia și Japonia au semnat Tratatul de unire a Basarabiei cu România la 28 octombrie 1920, în absența reprezentanților S.U.A. La scurt timp, S.U.A. au luat cunoștință și de decizia guvernelor sovietice rus și ucrainean de a nu recunoaște tratatul semnat fără participarea lor⁵¹.

III.c. Opinia lui Ioan Pelivan despre atitudinea S.U.A. față de problema Basarabiei la Conferința de Pace

Ioan Pelivan a participat la Conferința de Pace de la Paris în calitate de membru al delegației române și totodată ca reprezentant al Basarabiei, alături de Ion Codreanu, Sergiu Cujbă și Gheorghe Năstase, care însă vor avea o ședere scurtă în capitala Franței și un rol redus în activitatea cerută de justificarea și apărarea votului Sfatului Țării din 27 martie 1918. I. Pelivan nu era diplomat de profesie. La începutul lui 1919, el era director al Justiției în guvernul de la Chișinău. În această funcție a ajuns datorită faptului că era specialist în domeniul dreptului, dar mai ales pentru că, pe parcursul activității sale profesionale, publicistice și ca ministru în guvernele Sfatului Țării, a demonstrat devotament față de cauza românească în Basarabia. Anume din perspectiva viziunii unui delegat basarabeian la Conferința de Pace și a unui patriot român, este interesantă opinia sa cu privire la atitudinea S.U.A. față de problema Basarabiei. Această opinie poate fi reconstruită din corespondența pe care, aflându-se la Paris, Pelivan a purtat-o cu Ion Inculeț, Daniel Ciugureanu, Pan. Halippa și cu alți prieteni și colegi din țară.

Pelivan a plecat la Paris, cum zicea el, „fără prea mare dorință” și pentru că „nu a avut încotro”, conformându-se cererii lui I. Inculeț care considera că era „absolută nevoie de a pleca la Paris ca să reprezinte Basarabia”, adăugând: „păreră tuturor este că nu poate pleca altul decât Măria Ta”. Astfel, Pelivan a ajuns să fie „delegat tehnic din partea Basarabiei la Paris”⁵². Ajuns acolo, el nu a jucat un rol foarte mare în mersul negocierilor, în schimb avut o contribuție inestimabilă în combaterea propagandei falșilor reprezentanți ai Basarabiei, adică Krupensky, Schmidt ș.a. În acest sens, el a publicat la Paris, încă din 1919, o serie de memoarii sub formă de broșuri și articole în presa franceză, iar multe dintre acestea au ajuns în atenția americanilor, găsindu-se și astăzi în documentele arhivei din S.U.A. Printre acestea, unele au fost în franceză, ca de exemplu *L'Union de la Bessarabia a la Mere-Patrie – La Roumanie*⁵³, *Le mouvement et l'accroissement de la*

⁵¹ *The Charge in Great Britain (Wright) to the Secretary of Statet, November 7, 1920*, în *FRUS*, 1920, vol. III, p. 435.

⁵² *Delegația basarabeiană la Conferința de Pace de la Paris în scrisori*, în „Patrimoniul”, 1993, nr.1, p. 56-59.

⁵³ Ion Pelivan, *L'Union de la Bessarabia a la Mere-Patrie – La Roumanie*, Paris, 1919, în A.N.I.C., fond Microfilme S.U.A., inventar 1607, rola 616.

*population en Bessarabie de 1812 a 1918*⁵⁴, iar altele în engleză: *Bessarabia under Russian rule*⁵⁵ sau *The Roumanians before the Peace Conference. The question of Bessarabia*⁵⁶. Tot el a fost cel care a tradus (în l. franceză), a editat și distribuit participanților la Conferința lucrarea *Basarabia*, semnată de John Kaba, ofițer în armata americană, originar din Transilvania, și membru al Comisiei Hoover pentru România⁵⁷. În afară de aceasta, I. Pelivan a publicat la Paris și articole favorabile cauzei românești în *Basarabia* folosind pseudonime⁵⁸. Aceasta a fost de fapt principala contribuție a lui I. Pelivan la Conferința de Pace de la Paris.

Cât privește atitudinea negociatorilor de la Paris, și în special a americanilor, față de chestiunea *Basarabiei*, Pelivan era foarte decepționat, drept urmare a faptului, între altele, că „în timpul războiului, pentru *Basarabia* nu s-a făcut nicio propagandă favorabilă nouă. Din contra, rușii și evreii, în Elveția, America, Anglia și aici în Franța, prin toate jurnalele, majoritatea evreiești, au tratat *Basarabia* ca fiind ocupată de armata română”⁵⁹. În legătură cu problema semnării Tratatului minorităților și a atitudinii S.U.A., Pelivan scria, la 31 mai, că dintre toți reprezentanții statelor mici, „numai Brătianu s-a ținut ca un adevărat om de stat. El a obiectat că intervenția statelor străine în viața internă a României este o știrbire a suveranității țării noastre”⁶⁰. Despre incertitudinea situației și amânarea fixării graniței de est a României, Pelivan constata cu regret că „nici chiar însuși Brătianu nu știe ce va fi cu *Basarabia*. Bine știut este însă un lucru. Că dacă noi am primi să devenim vasali ai Puterilor Mari și „bălegar” al capitaliștilor americani, adică evrei, atunci Marile Puteri îndată s-ar pune de acord să ne fixeze granițele istorice și etnografice”⁶¹. I. Inculeț, la rândul său, îi scria lui Pelivan că România avea toate resursele „să se opună întregului Areopag în frunte cu Wilson”, nesemnând pacea, pentru că frontul oricum va rămâne la Nistru și la Tisa, căci Aliații „oricum nu vor trimite niciun soldat să execute pacea”⁶². Tot din corespondența lui I. Pelivan aflăm și despre faptul că, datorită eforturilor sale, căpitanul John Kaba a fost prezentat delegației americane de la Paris și că „Polk ar avea un oarecare interes în afacerile noastre cu petrolul (!)”⁶³. În ce privește problema Cadrilaterului, care pe atunci era examinată în relație cu *Basarabia*, Pelivan remarcă atitudinea

⁵⁴ Idem, *Le mouvement et l'accroissement de la population en Bessarabie de 1812 a 1918*, Paris, 1919, tot acolo.

⁵⁵ Idem, *Bessarabia under Russian rule*, Paris, 1920, tot acolo.

⁵⁶ Idem, *The Roumanians before the Peace Conference. The question of Bessarabia*, Paris, 1919, în Arhivele M.A.E., Fond Washington, v. 66.

⁵⁷ *Delegația basarabească...* p. 72-73, 79. Vezi lucrarea și lui John Kaba, *Politico-Economic Review of Basarabia*, în fond Microfilme S.U.A., inventar 1607, rola 616.

⁵⁸ Vezi și I. Țurcanu, *Unirea Basarabiei cu România*, Chișinău, 1998, p. 310.

⁵⁹ *Delegația basarabească...*, p. 66.

⁶⁰ Ion Țurcanu, *Unirea Basarabiei cu România*, Chișinău, 1998, p. 307.

⁶¹ *Ibidem*, p. 310.

⁶² *Ibidem*, p. 318.

⁶³ *Ibidem*, p. 321.

favorabilă a experților tehnici americani în ce privește drepturile pe criterii etnice și istorice ale României în Basarabia, dar adaugă, că ei pun „dezlegarea chestiei basarabene în legătură cu chestia Cadrilaterului”. Și adaugă: „Nu pricep de ce America îi protejează pe bulgari”⁶⁴.

Ioan Pelivan revine în țară la 20 mai 1920. Activitatea sa în cadrul Conferinței de Pace și în afara acesteia⁶⁵ a avut un rol important în mersul negocierilor pe problema Basarabiei. Despre efortul lui I. Pelivan, N. Iorga spunea mai târziu, exagerând, desigur, dar nu fără o anumită justificare, că „reunirea Basarabiei la România nu a fost un succes al diplomației românești, așa cum s-a afirmat în permanență, ci rezultatul propagandei efectuate de Pelivan la Paris”⁶⁶.

* * *

Cercetarea informației referitoare la atitudinea S.U.A. față de chestiunea Basarabiei în timpul Primului Război Mondial și în cadrul Conferinței de Pace de la Paris arată că americanii au manifestat mult interes față de acest subiect. Dar atitudinea lor nu a fost univocă. În general, așa cum arată mai ales activitatea și documentele Comisiei Inquiry, Statele Unite recunoșteau drepturile istorice ale României asupra acestui teritoriu. Aceeași a fost atitudinea unor experți care au activat în cadrul delegației americane la Conferința de Pace, ca de ex. Charles Seymour și Clive Day. Dacă S.U.A. nu ar fi avut interese speciale de altă natură, recunoașterea Basarabiei ca parte inseparabilă a României nu ar fi avut din această parte nicio împotrivire. Respectivul interese trebuie privite în strânsă legătură cu dorința americanilor de a nu admite dezmembrarea teritorială a vechii Rusii multinaționale, asemănătoare în această privință, dar și sub alte aspecte, cu țara lor. Această atitudine era dictată de un calcul de ordin eminamente politic și strategic: S.U.A. aveau nevoie în Europa de o mare forță care, atunci când s-ar fi cerut, să fie dispusă a se opune tendințelor hegemoniste ale marilor puteri din această parte a lumii și din Asia. Documentele americane pun în lumină și faptul că uneori Wilson și oamenii din administrația lui puneau la îndoială corectitudinea și legitimitatea votului Sfatului Țării, dar din aceleași surse reiese clar că acesta era fapt secundar care nu avea altă chemare decât de a pretinde la rolul de argument pentru a nu recunoaște Unirea. Astfel, drept urmare a considerentelor menționate, deși toate celelalte Mari Puteri au recunoscut drepturile României asupra Basarabiei, semnând la 28 octombrie 1920, împreună cu guvernul român, Tratatul ce valida votul Sfatului Țării din 27 martie 1918, Statele Unite au considerat că nu aveau temei să-și schimbe poziția.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 322.

⁶⁵ Relativ la viața și activitatea lui I. Pelivan, vezi I. Constantin, I. Negrei, Gheorghe Negru, *Ioan Pelivan – părinte al mișcării naționale din Basarabia*, București, 2011. Acest studiu conține și o listă a lucrărilor publicate de Pelivan la Paris.

⁶⁶ Nicolae Iorga, *Propaganda în străinătate*, în *Politica externă a României. Prelegeri și documente*, București, 1936, p. 271.

Natalia Mafteuță*

ACTIVITATEA INSTITUTULUI PEDAGOGIC DIN TIRASPOL ÎN ANII 1930-1940

The Pedagogical Institute from Tiraspol, from the very beginning faced great material difficulties and obstacles of an instructive-educational nature. Lack of an adequate material base, a well-trained national teaching staff, teaching materials, laboratories, etc. did not allow an educational process at the higher institution level. This process was made more difficult by the wave of repression and terror directed against "bourgeois Moldovan nationalism", which consequently destroyed the feeble intellectuality in process of being formed, including the teaching staff from the Pedagogical Institute in Tiraspol.

Keywords: Tiraspol Pedagogical Institute, higher education, repression, teachers, Soviet, readers, students, faculty, communist party, NKVD.

Transformările social-politice de după evenimentele revoluționare din 1917 din Rusia, lichidarea sistemului educațional țarist, nimicirea elitei politice și culturale, inclusiv a cadrelor didactice „burgheze” a condus la o criză acută de specialiști cu studii medii și superioare pe întreg teritoriul sovietic. În anul 1931 conducerea RASS Moldovenești, la indicația PC (b) din toată Uniunea, adoptă hotărârea cu privire la extinderea învățământului de șapte clase. Realizarea acestui deziderat necesita un corp didactic bine pregătit, cu studii universitare. Lipsa unei instituții superioare de învățământ pentru pregătirea cadrelor pedagogice pentru școlile medii a dus la reorganizarea Școlii Pedagogice Moldovenești din Tiraspol în instituție de învățământ superior. Astfel, la 1 octombrie 1930, în baza Școlii Pedagogice Moldovenești din Tiraspol, a fost fondat Institutul Instrucției Publice. În 1933 Institutul Instrucției Publice a fost reorganizat, atribuindu-i-se statutul de Institut Pedagogic Moldovenesc, cu durata studiilor de patru ani.

În primul an de activitate, s-a luat decizia de a înmatricula la studii întreg contingentul de elevi ai Școlii Pedagogice. Astfel, în cursul I au fost înscriși elevii

* **Natalia Mafteuță**, cercetător științific, Institutul de Istorie.

anului II ai Școlii Pedagogice; cei care trecuseră în anul III au fost înscriși în anul II, iar cei din anul IV au fost înscriși în anul III. În total, în anul de învățământ 1930-1931 în cadrul Institutului Instrucției Publice studiau 123 studenți. În anii următori, înmatricularea era organizată în baza certificatului de absolvire a școlii de șapte clase (după un an de pregătire pe lângă institut) sau a cursurilor de învățători și a cursurilor muncitorești („rabfak”).

Decisiv în selectarea candidaților la studii superioare era criteriul social, apartenența de partid. La ședința comitetului de partid din cadrul Institutului Pedagogic din Tiraspol, din 9 aprilie 1934, a fost discutată problema pregătirii către noul an de învățământ. S-au dat dispoziții de a selecta viitorii studenți dintre membrii de partid, dintre comsomoliști, dintre cei mai buni colhoznici din satele moldovenești ale regiunii Odesa și Tiraspol. Pentru selectarea „calitativă” a candidaților moldoveni, în fiecare raion au fost numite persoane responsabile: Volkov (Tiraspol), Krivokulski (Slobozia), Craciun (Dubăsari), Andrus (Râbnita)¹.

În 1932 instituției nou create i s-a conferit numele lui S. V. Kosior, prim-secretar al CC al PC (b) din Ucraina, nume ce i-a fost retras în 1939, atunci când activistul de partid a fost declarat „dușman al poporului” și supus represiunii. În același an, cu prilejul împlinirii a 125 de ani de la nașterea lui Taras Șevcenko, instituției i s-a conferit numele acestui poet ucrainean.

În scopul ridicării nivelului de calificare a cadrelor pedagogice ce activau în școlile primare, în 1936, pe lângă Institutul Pedagogic a fost deschisă secția serală și secția prin corespondență. În cadrul acestor secții în anii 1938 și 1939 au urmat cursuri de perfecționare peste o sută de învățători.

Procesul de instruire în cadrul Institutului Pedagogic urma să se efectueze în limbile rusă, ucraineană și „moldovenească” (română). Din cauza insuficienței cadrelor didactice și a literaturii de specialitate, predarea obiectelor se făcea doar în rusă și ucraineană. Între 1933-1937, în grupele „moldovenești” se studia ca obiect de studiu limba română cu grafia latină. Au fost încercări de a preda un curs de istorie a României și literatură românească, dar în scurt timp a fost interzis. În 1936, în lipsa asigurării materiale și financiare suficiente și a intrigilor interne de partid, nu a fost organizat procesul de admitere.

Inițial, Institutul Pedagogic pregătea specialiști la două facultăți: fizică și matematică și agro-biologie. Mai târziu, începând cu anul 1933, au fost instituite alte două facultăți: limbă și literatură și istorie, iar din anul 1935 a fost deschisă secția de fizică.

În 1938 a fost creată Facultatea de Geografie, la primul curs fiind înmatriculați 24 de studenți. În același an a fost instituită secția rusă a Facultății de Limbă și Literatură, cu 32 de studenți. Numărul total al studenților din cadrul Institutului Pedagogic din Tiraspol în 1939 era de 389.²

¹ Arhiva Organizațiilor Social Politice din Republica Moldova, Fondul 49, inventarul 1, dosarul 2599, fila 3 (în continuare: AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 2599, f.3.

² *Ibidem*, d. 4567, f. 51-64.

În anul de învățământ 1939-1940, la Institutul Pedagogic activau 5 catedre: 1. bazele marxism-leninismului; 2. pedagogie și psihologie; 3. istorie, limbă și literatură; 4. matematică și fizică; 5. geografie și științe naturale.

Lipsa acută de cadre didactice moldovenești de înaltă calificare a condus la instituirea secției de aspirantură (doctorat), la care, între anii 1934-1941, au fost înmatriculați 24 de absolvenți ai Institutului Pedagogic. În mare parte aceștia studiau la Universitatea din Odesa, specializându-se în următoarele domenii: istorie-filosofie – 5; limbă și literatură – 2; matematică – 5; fizică – 3; științe ale naturii – 7, chimie – 1; geografie – 1. Instruirea aspiranților era coordonată de profesorii și docenții cumularzi de la Universitatea de Stat din Odesa, precum: acad. Treťiakov D. C. (zoologie), profesorii: Porodiko F. M. (fiziologia plantelor), Șcerbak (cursul general de botanică), Kozac M. P. (zoologie), Lignau N. G. (zoologie), Dub (matematică), Kirilov (fizică), Faitelberg F. I. (fiziologie), Maștaler G. M. (darwinismul), Bagatâi (chimia anaitică și organică) ș. a. În 1938 au susținut tezele de candidat în științe doar 2 aspiranți: Voronvski și Zize (specialitatea - geologia Moldovei). Omeliciuk obținuse titlul de docent în științe social-economice. În anul 1939 Institutul avea 7 aspiranți la universitățile din Odesa, Kiev și Moscova.

Institutul Pedagogic din Tiraspol activa în baza planurilor de studii elaborate de Comitetul Unional al Școlilor Superioare din URSS („Всесоюзный Комитет Высшей Школы”). Acestea, însă, nu corespundeau planurilor catedrelor, deseori erau în contradicție cu specificul de activitate a instituției. În 1938, în urma declanșării campaniei de epurare a cadrelor, în planul recomandat lipseau orele de „limbă moldovenească” la toate cursurile, multe obiecte nu fuseseră predate din lipsă de specialiști. Astfel, adaptarea planurilor, deseori se făcea cu întârziere, abia către sfârșitul primului semestru. În general, lipseau planurile de studii la cursul de „limba moldovenească”, literatura rusă, istoria URSS, economia politică. Cursurile se predau după proiecte tematice provizorii, aprobate la catedre. Din 7 februarie 1939 pentru toate grupele și facultățile a fost introdus cursul de Istorie a PC (b) din toată Uniunea. Anterior, la cursurile I și II se predă economia politică, la cursul II – materialismul dialectic și materialismul istoric, la cursul IV - leninismul, la cursul V - istoria PC (b) din toată Uniunea.

Iată, de exemplu, cum era structurată activitatea catedrei de marxism-leninism.

Începutul activității Institutului Pedagogic a fost destul de anevoios. Fenomenele social-politice din URSS de la sfârșitul anilor '30 s-au răsfrânt dramatic asupra acestei instituții. În primii 10 ani de funcționare la conducerea Institutului s-au perindat 10 directori. În anii 1937-1938, 5 din ei au fost supuși represiunilor: Avram Bihman, primul director, Mihail Holostenko, Alexandru Pohinin, Dimitrie Prestesko și Tihon Nițuleas. De asemenea, în 1937, au fost arestați lectorii: Gomoleak, Ivanov, Taran-taev, Cocikin, Ploieștean, Lavrov, Podvinski, Saleba, Strijak, Ohrimenko, Zlatoustova, Banzari, Caraghiaur, Ciubin, Platonov, Harasanov, Barzakovski ș. a.³

³ *Ibidem*, d. 4571, f. 71-74.

Tabelul nr. 1

Repartizarea orelor pe cursuri, pentru anul de studii 1938-1939, la catedra de marxism-leninism a Institutului Pedagogic Moldovenesc din Tiraspol⁴

Denumirea cursului	Anul	Numărul de grupe	Numărul de ore	Lecții	Consultații	colocvii	Examene
Bazele marxism-leninismului	I	3	192	162	30	-	-
Bazele marxism-leninismului	II	2	116	96	20	-	-
Bazele marxism-leninismului	III	2	96	80	16	-	-
Bazele marxism-leninismului	V	2	246	180	36	4	26
Total			650	518	102	4	26

Sursă: AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 4567, f. 59-60.

În urma arestării cadrelor didactice și de conducere, procesul instructiv a regresat enorm. În anul de învățământ 1937-1938 nu au fost predate 2271 ore la diferite discipline. Pentru lunile septembrie și octombrie 1938, realizarea planului de ore la Facultatea de Fizică și Matematică a fost de 45 %. Din cei 28 de lectori, lipseau 17. Mulți studenți încetaseră să frecventeze institutul. La cursurile la care nu fuseseră predate orele, examenele au fost transferate pentru lunile de toamnă. Au fost depistați 42 studenți care fuseseră promovați, fără a susține examenele.⁵

Organele de partid au inițiat printre studenți un sondaj, în urma căruia aceștia au menționat calitatea „joasă” a predării, în special la cursurile de matematică și limbă rusă. Din lipsă de pedagogi, pe parcursul primului semestru al anului de învățământ 1938-1939 nu a fost predat cursul de limbă rusă la toate facultățile. Deseori funcția de lector era suplinită de cadrele didactice din școlile medii. Astfel, la catedra de limbă rusă a fost numită învățătoarea Bondari, transferată la Institut de la o școală medie. Insuficiența de cadre se simțea acut, profesorii erau supraîncărcați cu ore. În loc de 700 de ore, sarcina lor didactică includea câte 900-1000 de ore⁶.

În următorul an de învățământ, 1938-1939, situația a continuat să se agraveze. În lunile septembrie – decembrie, din cauza insuficienței de cadre (o parte din profesori fuseseră înlăturați din funcții în urma represiei, iar alții erau implicați în exerciții militare), nu au fost predate orele la metodică predării fizicii, metodică predării chimiei, literatura europeană, istoria popoarelor coloniale și istoria partidului⁷.

⁴ *Ibidem*, d. 4567, f. 59-60.

⁵ *Ibidem*, d. 4284, f. 5-9.

⁶ *Ibidem*, d. 4571, f. 71-74.

⁷ *Ibidem*, d. 4284, f. 5-9.

În primul semestru (1 septembrie – 1 decembrie) a anului de studii 1938-1939, realizarea planului de studii la Facultatea de Fizică și Matematică a fost sub 50%, iar la Facultatea de Limbă și Literatură nu s-au predat cursurile de literatură europeană și limbă rusă. În scopul suplinirii locurilor vacante, au fost angajate noi cadre didactice, printre care și absolvenți ai Institutului: Omelickenko (matematică), Desenko (istorie), Borisiuk (economie politică) și alții. Activitatea lor a fost apreciată de organele de control ca fiind sub nivel. Profesorii coopțați din cadrul instituțiilor superioare din Odesa din cauza timpului restrâns nu reușeau să lucreze eficient cu studenții⁸.

Starea precară a procesului de instruire din cadrul Institutului Pedagogic era determinată și de nivelul insuficient de pregătire a celor admiși la studii. Mulți dintre studenți nu aveau studii medii complete (8 clase), alții erau înmatriculați fără examene. Proba la limba străină era anulată pe motiv că elevii Școlii Pedagogice Moldovenești nu studiau limbile străine.

S-a încercat ca toate neajunsurile din activitatea Institutului Pedagogic să fie explicate de pe poziții de clasă: ele erau puse pe seama „dușmanilor poporului din conducerea institutului”. Autorii unui act de verificare menționau faptul că personalul didactic de la institute era cuprins în activități îndreptate spre „lichidarea consecințelor” activității „dușmanilor de clasă” și se sublinia necesitatea colaborării mai intense între organele de partid și „agitatori”⁹.

Noua conducere a Institutului, în frunte cu directorul Macarie Radul¹⁰, învinuia fosta administrație de acțiuni antisovietice, având drept scop „lichidarea institutului și scoaterii științei sovietice din program, românizării limbii moldovenești, excluderii limbii ruse din predare” etc.¹¹. Cadrele didactice rămase în Institut după 1938, în frunte cu Ivan Dimitrievici Ceban, lector la catedra de filologie, au inițiat o activitate de „curățire a limbii moldovenești și de creare a limbii moldovenești literare”. În această activitate au fost antrenați și studenții. Aceștia au participat la scrierea unei noi gramatici și a dicționarului terminologic moldo-

⁸ *Ibidem*, d. 4571, f. 52.

⁹ *Ibidem*, d. 4571, f. 52.

¹⁰ Macarie Mihailovici Radul (n. 4 septembrie 1910, Martonosa, gub. Ecaterinoslav – d. 2 mai 1971), absolvent al Institutului Pedagogic din Tiraspol. A fost candidat în științe geografice și docent. La inițiativa sa, a fost înființată la 30 octombrie 1938 Facultatea de Geografie a Universității de Stat din Tiraspol. În perioada decembrie 1939 - septembrie 1940, Radul a fost director al Institutului pedagogic din Tiraspol. După reocuparea Basarabiei de către URSS, Macarie Radul a fost numit în funcția de comisar al poporului pentru învățământ al RSSM, de unde a fost trecut în noiembrie 1944 în funcția de vicepreședinte al Consiliului de Miniștri al RSSM. În anul 1947 devine membru al Biroului CC al PC(b) M, apoi în anul 1949 este promovat în funcția de secretar al CC al PC(b) M pentru agitație și propagandă. La data de 20 mai 1960, a fost creat Institutul de Economie, devenind primul său director. Prin hotărârea Guvernului RSSM din 1 august 1961, Macarie Radul a fost desemnat membru corespondent al Academiei de Științe a RSS Moldovenești. La data de 6 martie 1965, a fost numit director al nou-înființatei Secții de Geografie a Academiei de Științe a RSS Moldovenești.

¹¹ AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 4567, f. 62-63.

venesc. A fost introdusă predarea limbii ruse la toate facultățile și cursurile, de la 70 la 160 ore pe an. S-a majorat numărul de seminare și ore practice la limba rusă. Astfel, a început o etapă nouă, de rusificare intensă a Institutului.

Paralel cu pregătirea pedagogilor pentru școlile medii, Institutul Pedagogic din Tiraspol dispunea de planuri pentru instruirea militară a studenților. Dacă în anul 1938 au fost identificate lacune serioase în activitatea de instruire la majoritatea catedrelor, atunci la capitolul activitate social-politică și pregătire militară a studenților s-a constatat o situație relativ bună. Conform planurilor de studii, în cadrul tuturor facultăților, la cursurile I și II se predă disciplina „pregătirea militară”. Ea cuprindea compartimentele: tactica militară, marșul militar, pregătirea țințașilor. În total, pe parcursul anului de studii fuseseră realizate 660 ore. Majoritatea studenților aveau categorii și insigne militare. Echipa Institutului Pedagogic era printre primele în cadrul concursurilor regionale de pregătire militară. Se organizau marșuri, excursii militare la distanțe de 25 km și mai mari¹². În 1938 fuseseră pregătite echipe întregi de țințași de diferite categorii: țințași „BC” (voroșilovskii strelok/țințaș voroșilovist) de I categorie - 117 oameni; categoria a II-a - 3 persoane; arme grele - 24; ГПБХО - *Gotov k protivovozdušnoi i protivohimicescoi oborone/ gata pentru apărarea aeriană și chimică* - 52¹³. În total, în Institut erau 164 țințași de prima categorie; 8 - de categoria a doua; 28 - arme grele. Pentru obținerea insignei ГПБХО susținuseră examen - 206 persoane, iar pentru insigna „ГТО” (gotov k trudu i oborone/ gata pentru muncă și apărare), prima categorie - 61 studenți.

Un accent important în formarea viitorului pedagog era pus pe pregătirea lui ideologică. După absolvirea instituției, aceștia urmau să completeze armata de propagandiști ai Partidului Comunist. Astfel, obligator, toți studenții erau înregimentați în rândurile organizației comuniste de tineret - comsomol, iar unii

¹² *Ibidem*, d. 4567, f. 9.

¹³ Conform hotărârii congresului al XV-lea a PC (b) din toată Uniunea din 29 noiembrie 1927 se indica ca planul cincinal să prevadă și militarizarea planificată a unor sectoare economice. În acest sens, s-au prevăzut și activități de pregătire a populației pentru protecția chimică și antiaeriană. Pentru realizarea acestor acțiuni, a fost creată organizația social-politică și militară „Общество содействия обороне и авиационно — химическому строителству СССР” („OSOAVIAHIM”), precursora „DOSAAF”- lui, care a activat între anii 1927-1948. În 1931 a fost introdus complexul de normative de educație fizică la nivel unional „Gotov c trudu i oborone” (GTO). În scurt timp domeniul de activitate a fost lărgit, introducându-se noi programe de instruire militară a tineretului. În octombrie 1932 a fost elaborat Regulamentul cu privire la distincția „voroșilovschii streloc” (VS). În scopul ridicării măiestriei țințașilor, în 1934 au fost aprobate două categorii de țințași. Pentru la doua categorii au fost introduse cerințe mai complicate. În același an, a fost aprobată insigna „іунâи voroșilovschii streloc”, care era acordată adolescenților de 12-15 ani. Începând cu august 1936, au fost introduse armele de luptă pentru țințașii de categoria a doua. În septembrie 1934 a fost aprobat complexul de normative pentru distincția „Gotov c protivovozdušnoi i protivohimicescoi oborone” (PVHO). Aceste acțiuni de pregătire militară a populației au căpătat un caracter de masă. Au fost create numeroase filiale ale aceste organizații la nivel teritorial, care cuprindeau toate unitățile economice și instituțiile de instruire și educație.

dintre ei erau primiți în rândurile partidului. Pe parcursul anului 1938, numărul membrilor de partid din cadrul Institutului crescuse cu 50 % (10 persoane). Era încurajată și activitatea literară a studenților, în special erau apreciate lucrările cu caracter ideologic. În 1938 au fost prezentate 36 referate literare cu tematică revoluționară, construcție socialistă etc.¹⁴.

Institutul Pedagogic din Tiraspol a înregistrat mereu o insuficiență de cadre didactice. În 1932 instituția era completată în proporția de 50 %. Unitățile rămase necompletate erau cumulate de personalul didactic din instituțiile de învățământ superior din Odesa. Astfel, în anul de învățământ 1935-1936 în cadrul Institutului activau I. D. Șcerbak, profesor de biologie la Institutul Agricol din Odesa, N. G. Lingau, profesor de anatomie la Institutul Gospodăriei Comunale din Odesa, profesorul F. G. Gomoleako, profesorul M. C. Tarantaev, I. E. Borisiuk, A. P. Dâmbul, I. F. Volkov, N. A. Narțov, M. I. Holostenko, T. A. Craciun ș. a. Ulterior au fost antrenați în activitatea didactică și unii absolvenți ai institutului: S. I. Afteniuk, Ia. S. Grosul, N. P. Kiricenکو.

În 1937 NKVD-ul a arestat cea mai mare parte din corpul didactic al institutului: F. G. Gomoleako, M. C. Tarantaev, Ivanov, Kocikin, Nițuleas, Ploieștean, Lavrov, Podvinski, Saleba, Strijak, Ohrimenko, Zlatoustova, Banzari, Caraghiaur, Ciubin, Platonov, Harasanov, Barzakovski ș. a.

Conform datelor Comisariatului Instrucțiunii din RASSM, la 1 martie 1938 au fost înregistrați 120 de învățători ca supuși represiuni, printre care 36 de persoane erau de la Institutul Pedagogic, inclusiv 9 studenți¹⁵.

În urma apariției unor materiale în presa periodică din RASSM și în cea din Ucraina¹⁶ cu privire la neajunsurile în activitatea Institutului Pedagogic din Tiraspol, au fost inițiate noi verificări. Directorul Institutului era acuzat că la înmatricularea studenților nu a respectat principiul de clasă, că la institut studiau copii ai „dușmanilor de clasă” (Kleško, Malaev, Budinski). Majoritatea corpului didactic (90 %) a fost declarat „dușman de clasă”. Drept urmare, posturile de șef de catedră la istorie și literatură erau vacante. Din lipsă de cadre, la începutul lunii septembrie, mai mult de jumătate din studenți nu au urmat cursurile¹⁷.

La sfârșitul primului semestru al anului de studiu 1938-1939 au fost angajate noi cadre didactice: Șmulian (algebră), Drembliuk (metodica predării chimiei și chimia organică), Beleakevici (istoria popoarelor coloniale), Eršov și Șaikevici (literatura europeană), Gončearov (metodica predării matematicii), Iasevski (metodica predării fizicii), Borșceveski (practica specială la fizică), Litovcenکو (psihologie), Zize (geologie și mineralogie), Bondari (limba rusă), Platonov

¹⁴ AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 4284, f. 5-6.

¹⁵ *Ibidem*, d. 4286, f. 37.

¹⁶ Ziarele: „Soșialisticescaia Moldavia”, din 15.VIII.1938; „Sovetscaia Ucraina” din 8.X.1938; 20.II.1939.

¹⁷ AOSPRM, F. 49, inv. I, d. 4571, f. 8-14.

(istoria PC (b). Mulți studenți au fost promovați în cursurile superioare având restanțe din anul I¹⁸.

La 1 ianuarie 1939 în Institut erau 31 de cadre didactice, dintre ei, 1 profesor, 15 docenți cu studii la aspiratură și 2 persoane cu tezele de doctor susținute. Conform planului de activitate a Institutului Pedagogic din Tiraspol pentru anul 1939, aprobat de Comitetul Unional al Școlii Superioare al URSS, era necesar un corp didactic în număr de 38 de cadre. Unitățile necesare au fost împărțite între cadrele didactice disponibile. Prin cumul activau 17 lectori, majoritatea de la instituțiile de învățământ superior din Odesa. Nu erau lectori la următoarele discipline: istoria popoarelor coloniale și lipsite de independență; literatura universală, cartografie, bazele algebrei moderne, metodică predării fizicii, metodică predării matematicii, metodică predării chimiei, chimia organică, igiena școlară, practica la fizică, limba rusă, istoria Partidului Comunist (b) din toată Uniunea¹⁹.

Problema încadrării cadrelor didactice în activitatea social-politică era la ordinea zilei: din 31 pedagogi, 5 erau membri de partid, 3 – candidați în membri de partid, 8 – comsomoliști și 15 – fără de partid. Din considerente politice, în 1938, a fost concediată profesoara de limbă franceză, Zlatoustova. Aceasta a declarat că în lumea capitalistă se duce o luptă pentru existență, care în consecință, duce la o revoluție socialistă. Autoritățile au considerat că spusele sale sunt o „teorie fascistă”. Au învinuit-o că în activitatea didactică și educativă cu studenții folosește metode antipedagogice. De asemenea, a fost înlăturat de la catedră profesorul Borisiuk, iar istoricul Narțov s-a retras singur. Toți lectorii erau impuși să studieze în mod obligatoriu și independent „Cursul scurt de istorie a Partidului bolșevic”, ediția a III-a. De asemenea, corpul didactic era implicat în activitatea de propagandă și agitație politică, în special în preajma alegerilor²⁰.

În 1940 în Institut activa un corp didactic alcătuit din 50 lectori, în majoritate foști învățători, absolvenți ai Institutului, unii din ei și absolvenți ai aspiraturii.

În pofida greutăților materiale, contingentul de studenți al Institutului, în special, la secția fără frecvență, continua să crească. Începând cu anul școlar 1930-1931, a crescut de la 123 la 389, în 1939-1940. La secția fără frecvență numărul studenților era de trei ori mai mare decât numărul studenților la secția de zi.

În anul de studii 1934-1935, din totalul de 499 de studenți înmatriculați, doar 97 au susținut nivelul minim de lucrări pentru a fi trecuți în cursul II, 97 au fost exmatriculați. Ceilalți, conform indicației organelor de conducere a învățământului public din URSS, în urma reexaminărilor, au fost lăsați să-și continue studiile.

Din lipsă de spațiu și specialiști calificați, Institutul Pedagogic din Tiraspol nu era capabil să absoarbă un număr mare de tineri dornici să urmeze o facultate²¹. Cu atât mai mult, cu cât nivelul de pregătire a candidaților la studii lăsa de dorit. Într-o

¹⁸ *Ibidem*, d. 4571, f. 15-20.

¹⁹ *Ibidem*, d. 4567, f. 59-60.

²⁰ *Ibidem*, d. 4567, f. 60.

²¹ *Ibidem*, dosar 30, f. 28.

adresă a administrației Institutului către Comisariatul Învățământului Public din RASSM se anunța despre imposibilitatea pregătirii absolvenților școlilor de șapte ani în cadrul cursurilor de un an de zile de pe lângă Institut. Se propunea mărirea duratei cursurilor la doi ani de zile și admiterea doar a elevilor cu studii medii complete²².

Pe parcurs, numărul absolvenților Institutului s-a mărit de la 19 persoane în anul școlar 1930-1931, la 67 în anul școlar 1937-1938.

În total, conform raportului de activitate a instituției pentru cincinalul II (anii 1934-1938), Institutul Pedagogic Moldovenesc a avut doar 224 absolvenți (în darea de seamă au fost incluși anii de studii 1932/33-1937/38). La Facultatea de Fizică și Matematică - 83 absolvenți; Facultatea de Științe ale naturii - 64; Facultatea de Istorie - 31; Facultatea de Filologie - 46 absolvenți.

Tabelul nr. 2

**Absolvenții Institutului Pedagogic Moldovenesc din Tiraspol
secția de zi, în anii de studiu 1932/33-1937/38,**

Facultatea	1932/33	1933/34	1934/35	1935/36	1936/37	1937/38	Total
Fizică și Matematică	8	20	16	0	22	17	83
Științe ale naturii	16	9	9	0	14	16	64
Istorie	0	0	12	0	0	19	31
Filologie	0	7	10	0	14	15	46
Total general	24	36	47	-	50	67	224

Sursă: AOSPRM, f. 49, inv. 1, d. 4567, f. 51.

În urma înființării Facultății de Geografie, în 1938, la cursul I au fost înmatriculați - 24 studenți. La secția rusă a Facultății de Filologie în 1938 au fost înmatriculați 32 de studenți. Astfel, numărul total de studenți s-a ridicat de la 308, în 1938, la 389 în 1939.

Institutul Pedagogic la înființare nu dispunea de local propriu, cursurile se țineau în incinta Tehnicumului Pomilegumicol din Tiraspol. Către 1937 a fost construit și un bloc de studii pentru această instituție. Acesta avea 13 cabinete (de fizică, matematică, zoologie, anatomie și fiziologia animalelor și omului, botanică, geografie, geologie, istorie, pregătire militară, limba și literatură, matematică, pedagogie, educație fizică), 4 laboratoare (chimie, zoologie, botanică, fotografie), și un muzeu de zoologie. Valoarea totală a echipamentelor din cabinete și laboratoare era de 553.257 de ruble. În 1938 a fost achiziționată o mașină electrică, un aparat de măsurare pentru cabinetul de fizică, o motocicletă pentru activitatea militară. Era în curs de amenajare cabinetul de marxism-leninismul. Pentru anul 1939 se planifica construcția unui cămin cu 350 locuri²³.

Institutul dispunea de o bibliotecă cu un fond de carte alcătuit din 69.000 de volume, împărțite în două categorii: literatură științifică și literatură de studii/

²² *Ibidem*, dosar 30, f. 30.

²³ *Ibidem*, dosar 4567, f. 56.

manuale. Nu existau manuale la istoria URSS, istoria modernă, istoria popoarelor coloniale, istoria literaturii ruse, lingvistică, botanică, pedagogie²⁴.

Finanțarea Institutului Pedagogic pe parcursul anilor 1934-1938 a constituit 5.114.593 de ruble. În 1934 Institutul a fost finanțat cu 319.255 de ruble. În 1938 această cifră a crescut la 1.616.500 ruble.

Tabelul nr. 3

**Finanțarea Institutului Pedagogic din Tiraspol
pe parcursul cincinalului II (1934-1938)**

Nr/Ord	Anii cincinalului II	Finanțarea de stat (ruble)
1.	1934	319.255
2.	1935	744. 988
3.	1936	1.176.250
4.	1937	1.257.600
5.	1938	1.616.500
	Total general	5.114.593

Sursă: AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 4567, f. 52.

Starea blocurilor căminelor studențești, conform aprecierilor comisiilor de inspectare, era dezastruoasă, lipsea în totalitate ordinea: unii studenți dormeau îmbrăcați, încălțați; în lipsa garderobei hainele erau aruncate peste tot; acoperișul spart. Din lenjeria de pat studenții aveau doar câte o cuvertură²⁵.

În concluzie, deși constituia un pas înainte în procesul de emancipare a populației din stânga Nistrului în epoca sovietică, reorganizarea Școlii Pedagogice Moldovenești de la Tiraspol în instituție de învățământ superior nu a rezolvat problema asigurării cu cadre pedagogice sistemul de învățământ din stânga Nistrului. Din start, instituția nou creată s-a confruntat cu mari dificultăți materiale și obstacole de natură instructiv-educatională. Instituția nu a înregistrat o dezvoltare continuă. Lipsa unei baze materiale, a unui corp profesoral național bine pregătit, a materialelor didactice, a laboratoarelor etc. nu a permis desfășurarea unui proces instructiv de nivelul unei instituții superioare. Acest proces a fost îngreunat de valul de represiuni și teroare îndreptat împotriva „naționalismului moldovenesc burghez”, care, în consecință, a distrus firava intelectualitate în curs de formare, inclusiv corpul profesoral de la Institutul Pedagogic din Tiraspol.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*, d. 4567, f. 52.

Ion Șișcanu*

PACTUL MOLOTOV-RIBBENTROP ȘI A PATRA ÎMPĂRȚIRE A POLONIEI¹

On August 23, 1939, in Moscow, the Soviet-German Non-Aggression Pact and the Additional Secret Protocol were signed. According to the provisions of the second point of the Protocol, the Soviet Union and Germany assumed the right to decide a new division of Poland. On October 24, 1938, German Foreign Minister Joachim von Ribbentrop, in a conversation with Polish Ambassador in Berlin Jozef Lipski, proposed that the issue between Poland and Germany to be resolved definitively, by incorporation of Danzig into Germany. Poland rejected Berlin's claim. On September 1, 1939, Germany attacked Poland. The Polish army was defending the national territory with selflessness, but, the forces being absolutely unequal and without any outside support, they withdrew to the eastern border. On September 17, the Polish territory was invaded by numerous Soviet units. On September 27, in Moscow, the Soviet-German Friendship and Border Treaty was signed between the USSR and Germany and three secret protocols. The treaty established the border between Germany and the Soviet Union on the territory of occupied Poland. The fourth division of Poland was taking place.

Keywords: Soviet Union, Germany, Poland, Soviet-German Pact, Soviet-German Friendship and Border Treaty, World War II.

La 22 august 1939, Adolf Hitler oferea ministrului imperial de externe, Joachim von Ribbentrop, toate împuternicirile pentru ca, în numele Reichului German, să negocieze cu reprezentanții Uniunii Sovietice încheierea pactului de neagresiune și altor acorduri, astfel încât aceste documente să intre în vigoa-

* **Ion Șișcanu**, doctor habilitat în istorie, profesor universitar, șeful Secției Istorie Contemporană, Institutul de Istorie.

¹ Împărțirile Poloniei se referă la evenimentele care au avut loc în secolul al XVIII-lea și care au făcut să dispară statul suveran polono-lituanian. Prusia, Rusia și Austria au fost cele trei puteri care au participat la dezmembrarea statului polono-lituanian. Trei împărțiri teritoriale au avut loc în: 17 februarie 1772, 2 ianuarie 1793 și 24 octombrie 1795. Termenul „A patra împărțire a Poloniei” se referă la la ocuparea și dezmembrarea Poloniei, în septembrie 1939, de către Germania nazistă și Uniunea Sovietică.

re imediat după semnarea lor². A doua zi, la 23 august 1939, la Moscova, a fost semnat Pactul de neagresiune sovieto-german și protocolul adițional secret.

Gazeta „Pravda”, din 24 august 1939, scria că „la 23 august 1939, la ora 13, la Moscova a sosit ministrul afacerilor externe al Germaniei, Joachim von Ribbentrop. La ora 15.30 a avut loc prima întâlnire a președintelui Consiliului Comisariilor Poporului și comisar al afacerilor externe, Veaceslav Molotov, cu ministrul afacerilor externe german privind semnarea pactului de neagresiune. Convorbirea s-a desfășurat în prezența tov. Stalin și a ambasadorului german von Schulenburg, și a durat aproximativ trei ore. După pauză, la ora 10 seara, convorbirea a fost reluată și s-a încheiat cu semnarea pactului de neagresiune”.

Textul pactului era laconic, conținând șapte articole. Guvernul URSS și guvernul Germaniei, - se menționa în preambul -, conducându-se de dorința consolidării relațiilor pașnice între URSS și Germania, și plecând de la prevederile principale ale tratatului cu privire la neutralitate, semnat între URSS și Germania în luna aprilie 1926, au convenit „să se abțină de la orice fel de violență, de la orice acțiune agresivă și orice atac în relațiile reciproce, atât separat, cât și împreună cu alte state”³.

Același ziar, „Pravda”, la 24 august 1939, aprecia astfel importanța documentului semnat: „Pactul de neagresiune, semnat între Uniunea Sovietică și Germania, textul căruia îl publicăm astăzi, este un document de o extraordinară importanță, exprimând politica consecventă, de pace a Uniunii Sovietice...”

Conținutul fiecărui articol, luat aparte, ca și al pactului privit integral, este pătruns de efortul de a preîntâmpina un conflict, de a consolida raporturile constructive și de pace între cele două state. Pactul de neagresiune înlătură, cu certitudine, tensiunea care a existat în relațiile dintre URSS și Germania...

Ostilităților între Germania și URSS li se pune capăt. Deosebirile dintre ideologii și sisteme politice nu trebuie și nu pot constitui obstacole în calea stabilirii relațiilor de bună vecinătate între cele două țări. Prietenia dintre popoarele URSS și Germaniei, împinsă, cu efortul dușmanilor Germaniei și ai URSS, în impas, trebuie să beneficieze, de acum încolo, de condițiile necesare pentru dezvoltarea și înflorirea sa”⁴.

O săptămână mai târziu, despre importanța semnării pactului de neagresiune între URSS și Germania se va vorbi de la cele mai înalte tribune ale instituțiilor statului sovietic, de către cele mai reprezentative personaje ale Uniunii Sovietice.

„Pactul sovieto-german de neagresiune, spunea V. Molotov în cuvântarea rostită la 31 august 1939, la sesiunea extraordinară a Sovietului Suprem al Uniunii Sovietice, cu prilejul ratificării documentului semnat, semnifică un reviriment în direcția ameliorării raporturilor între cele două mari state ale Europei. Acest pact ne permite nu numai înlăturarea pericolului unui război cu Germania; el

² СССР - Германия 1939. Документы и материалы о советско-германских отношениях с апреля по октябрь 1939 г., Vilnius, „MOKSLAS”, 1989, p. 58.

³ Despre pregătirile diplomatice care au condus la elaborarea și semnarea Tratatului sovieto-german de neagresiune și a protocolului adițional secret vezi detaliat în Ion Țișcanu, *Basarabia în contextul relațiilor sovieto-române*, Chișinău, Editura Civitas, 2007, capitolul 1.

⁴ СССР - Германия 1939..., pp. 64-65.

reduce spațiul unor eventuale confruntări militare în Europa și, în felul acesta, servește cauzei păcii generale; el trebuie să ne asigure posibilități noi de creștere a forțelor, de consolidare a pozițiilor noastre, extinderea continuă a influenței Uniunii Sovietice asupra dezvoltării internaționale”⁵.

Protocolul adițional secret împărțea Europa de Est în „sfere de interese” ale celor două state totalitare. URSS era interesată în ocuparea Finlandei, Poloniei de Est, Letoniei, Estoniei și a Basarabiei. Germania manifesta interes față de teritoriile din Polonia de Vest și Lituania.

În preambulul protocolului se constata, neglijându-se situația politică existentă în Europa de Est și atentându-se la suveranitatea statelor din această zonă, că reprezentanții celor două părți au discutat, în cadrul unor convorbiri strict confidențiale, problema delimitării sferelor lor de interese în Europa de Est. Aceste convorbiri au condus la următorul rezultat: „În cazul unei transformări teritoriale și politice a teritoriilor aparținând Statelor Baltice (Finlanda, Estonia, Letonia și Lituania) frontiera nordică a Lituaniei va reprezenta frontiera sferelor de interese atât ale Germaniei cât și URSS.

În legătură cu aceasta, interesul Lituaniei față de teritoriul Vilno este recunoscut de ambele părți”⁶.

Conform prevederilor punctului al doilea al Protocolului, Uniunea Sovietică și Germania își asumau dreptul de a decide soarta Poloniei. „În eventualitatea unei reamenajări teritoriale și politice a teritoriilor aparținând statului polonez, sferele de influență ale Germaniei și Uniunii Sovietice vor fi delimitate aproximativ de linia râurilor Narev, Vistula și San. În funcție de evoluțiile politice ulterioare, se va vedea dacă interesele celor două țări implică păstrarea unui stat polonez independent, precum și eventualul contur ale granițelor acestuia. În orice caz, această problemă va fi rezolvată în urma unui acord amical”⁷. Astfel era hotărâtă, în doar două rânduri, o nouă împărțire a Poloniei.

* * *

În perioada de după Primul Război Mondial, relațiile dintre Polonia și Germania erau determinate, înainte de toate, de obligațiile asumate conform Tratatului de pace de la Versailles, semnat de ambele state, de tratatul de arbitraj de la Locarno, semnat la 16 octombrie 1925⁸, și de declarația comună de neagresiune din 26 ianuarie 1934.

⁵ *Ibidem*, pp. 75-76.

⁶ *Ibidem*, p. 62.

⁷ *Ibidem*, pp. 62,64.

⁸ Tratatul de la Locarno (5-16 octombrie 1925) a avut ca părți semnatare Germania, Franța, Italia, Marea Britanie, Belgia, Cehoslovacia, Polonia și prevedea angajamentul Germaniei de a garanta granițele Belgiei și Franței, precum și angajamentul Franței și Belgiei de a garanta integritatea granițelor vestice ale Germaniei, în cazul unui nou atac, așa cum a fost ocuparea franco-belgiană a zonei Ruhr în 1923. Lacuna tratatului a fost lipsa unui angajament al Germaniei de a garanta granițele statelor din Europa de Est, lăsând, astfel, deschisă posibilitatea revizuirii. La 7 martie 1936, Germania a anulat unilateral tratatul.

„Germania recunoaște, - stipula art. 87 al Tratatului de la Versailles - , independența deplină a Poloniei și renunță, în favoarea Poloniei, la toate drepturile și temeiurile juridice asupra teritoriilor mărginite cu Marea Baltică, frontiera de est a Germaniei, stabilită conform art. 27, partea a II-a (Granițele Germaniei), al prezentului Tratat...”⁹.

În declarația de neagresiune între Germania și Polonia, semnată la 26 ianuarie 1934 la Berlin, ratificată la 24 februarie 1934 și valabilă timp de 10 ani, se spunea că „guvernul german și guvernul polonez consideră ca a sosit timpul ca, printr-un acord direct între state, să fie începută o nouă fază în relațiile dintre Germania și Polonia, prin semnarea unui acord între aceste state. De aceea, ele au decis ca, prin această declarație, să pună bazele organizării ulterioare a respectivelor relații.

Ambele guverne pleacă de la faptul că menținerea și asigurarea păcii îndelungate între țările lor constituie o premisă esențială pentru pacea generală în Europa. ...Dacă între ele, spre exemplu, va apare un litigiu, și dacă soluționarea acestuia nu va putea fi obținută pe calea negocierilor directe, atunci ele, în fiecare caz aparte, vor căuta, pe baza înțelegerii reciproce, soluții prin alte mijloace pașnice... În niciun fel de circumstanțe ele nu vor recurge la forță pentru soluționarea litigiilor”¹⁰.

Aceste prevederi au fost însă repede uitate de Germania. Motivul pentru deteriorarea relațiilor germano-polone a fost problema Danzig (Gdansk). Conform Tratatului de pace de la Versailles, orașul Danzig, și regiunea învecinată, a fost declarat oraș liber, controlat de Societatea Națiunilor. Polonia a primit, pentru ieșire la Marea Baltică, un teritoriu care separa Prusia orientală de restul teritoriului Germaniei printr-un coridor (coridorul Danzig) cu lungimea de 230 de km și lățimea de 30-200 de km¹¹. În perioada în care Germania era preocupată de Austria și Cehoslovacia, relațiile dintre ea și Polonia erau caracterizate de diverse declarații și promisiuni de bună vecinătate și prietenie. La 16 februarie 1937, Hermann Goering, comandantul Luftwaffe, fiind în vizită la Varșovia, asigura reprezentanții guvernului polonez că „din partea Germaniei, nu există intenția de a priva Polonia de vreo parte a teritoriului său. Germania este total împăcată cu componența sa teritorială actuală. Germania nu va ataca Polonia și nu are intenția să ocupe „coridorul” polonez. Nu ne dorim un „coridor”. Spun acest lucru sincer și categoric - nu avem nevoie de „coridor”. La fel cum Germania speră și crede că Polonia nu intenționează să ocupe Prusia de Est și restul teritoriului Sileziei, astfel și Polonia poate crede că Germania nu intenționează să o priveze de vreunul dintre drepturile și posesiunile sale...”¹². Hitler, la rândul său, la 5 noiembrie 1937, în prezența lui von Neurath, ministrul afacerilor externe al Germaniei, i-a declarat lui Jozef Lipski, ambasadorul polonez la Berlin, că „nu va fi nicio

⁹ *Tratatul de la Versailles (extras)*, în *Системная история международных отношений*, Том второй, Документы, Москва, „Московский рабочий”, documentul (în continuare doc.) nr. 22.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Нюрнбергский процесс*, <http://nurnbergprozes.narod.ru/011/4.htm>

schimbare în ceea ce privește statutul politic și juridic al Danzigului. Drepturile populației poloneze din Danzig vor fi respectate. Drepturile Poloniei în Danzig nu vor fi încălcate...”¹³ Dar, după ocuparea Cehoslovaciei, Berlinul a schimbat radical conținutul și modul de prezentare a acestei chestiuni.

La 24 octombrie 1938, în convorbirea avută cu Jozef Lipski, Ribbentrop a propus ca problema existentă între Polonia și Germania să fie soluționată definitiv, în sensul încorporării Danzigului în cadrul Germaniei. Ministrul german menționa că „Polonia trebuie să accepte construirea autostrăzii exteritoriale și a căii ferate prin Pomoria”. În calitate de compensație, Ribbentrop sugera posibilitatea unui acord germano-polonez pe un termen de 25 de ani și garantarea frontierelor germano-poloneze”¹⁴. Jozef Beck, ministrul afacerilor străine al Poloniei, în instrucțiunile trimise pentru ambasadorul Jozef Lipski cu acest prilej, atenționa că propunerea lui Ribbentrop era inacceptabilă și avertiza că „orice tentativă de a încorpora orașul liber în cadrul imperiului va conduce, inevitabil, la conflict. Aceasta va însemna nu numai unele dificultăți de ordin local, ci va stopa orice posibilitate de înțelegere reciprocă polono-germană în toate domeniile”¹⁵.

Între timp, la 22 martie 1939, Germania și-a redobândit orașul Memel (Klaipėda)¹⁶. Acest eveniment a consolidat hotărârea Reih-ului de a recupera teritoriile pierdute în urma Primului Război Mondial. Autoritățile germane au început să pună pe tapet în termeni tranșanți problema Danzigului precum și a aderării Poloniei la pactul anticomintern¹⁷. La 21 martie 1939, Ribbentrop a informat oficial autoritățile poloneze despre cererile Germaniei: 1) retrocedarea Danzigului către Reih; 2) construirea unei autostrăzi cu statut de extrateritorialitate între estul Prusiei și Reih; 3) Reih-ul, în schimb, va recunoaște coridorul polonez și frontierele estice ale Poloniei; 4) Reih-ul va recunoaște căile de comunicare ale Poloniei în Danzig; 5. Reih-ul va recunoaște căile de comunicare ale Poloniei după unirea Danzigului cu Reih-ul¹⁸.

Îngrijorată de evenimentele care se derulau la frontierele sale, conducerea poloneză a decis să caute aliați pentru a putea rezista în fața Germaniei. Con-

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Vezi Jean-Baptiste Duroselle, *Istoria relațiilor internaționale, 1919-1947*, Vol. I, București, Editura științelor sociale și politice, 2006, p. 179.

¹⁵ Anatol Petrencu, *Polonezii în anii celui de-al doilea război mondial, Istoria politică*, Chișinău, Cartdidact, 2005, p. 64.

¹⁶ Conform Tratatului de la Versailles, orașul Memel (Klaipėda) și regiunea învecinată, cu o suprafață de 2000 de km² și o populație de 150 de mii de oameni, au fost scoase din componența Germaniei și trecute sub administrarea comisarului suprem al Societății Națiunilor. În 1923, acest teritoriu a intrat în componența Lituaniei, iar în 1924 statele Antantei au recunoscut suveranitatea Lituaniei asupra regiunii. La 20 martie 1939, Ribbentrop i-a înmănat lui Iu. Urbšis, ministrul afacerilor străine al Lituaniei, ultimatumul privind retrocedarea regiunii Klaipėda. Statele învingătoare în primul război mondial nu au luat nici o măsură efectivă pentru a împiedica încă o acțiune agresivă a Germaniei. La 22 martie 1939, Lituania a semnat acordul conform căruia regiunea Klaipėda era alipită la Germania.

¹⁷ Jean-Baptiste Duroselle, *op. cit.*, p. 180.

¹⁸ Daniel Hrenciuc, *Polonia între Est și Vest: 1918-2016*, Cluj-Napoca, Editura MEGA, 2017, p. 108.

tactele cu Marea Britanie s-au încheiat cu succes. Chamberlain, prim-ministrul Regatului Unit, în cuvântarea ținută la 31 martie 1939 în Camera Comunelor, anunța că Poloniei îi era oferită o garanție: „în cazul unei acțiuni oarecare ce ar pune în primejdie în mod categoric independența polonă și căreia guvernul polon ar socoti vital să i se opună cu forțele sale naționale, guvernul Maiestății Sale se va considera obligat să susțină imediat Polonia prin toate mijloacele”¹⁹.

La rândul său, guvernul francez a confirmat, la 13 aprilie, alianța franco-polonă, precizându-și atitudinea prin formula următoare: „Franța și Polonia își oferă garanții imediate și directe contra oricărei amenințări directe sau indirecte care ar aduce atingere intereselor lor vitale”²⁰.

Încercarea de a stabili relații asemănătoare cu URSS a eșuat. În 1939, din motive istorice și ideologice, Polonia nu era pregătită să accepte ajutor militar din partea Uniunii Sovietice.

Contând pe garanțiile oferite de Marea Britanie și Franța, Polonia a respins pretenția Berlinului de a transmite Reich-ului Danzigul și un spațiu de 5 km lățime, care să traverseze coridorul polonez. Germania a reacționat operativ și la 27 aprilie 1939 Hitler a aprobat planul secret „Weis” (Planul Alb) privind atacul armat asupra Poloniei²¹. Pentru a se elibera de obligațiile prevăzute în documentele semnate anterior, la 28 aprilie 1939, Germania a denunțat declarația de neagresiune polono-germană²². În memorandumul guvernului german cu acest prilej garanțiile britanice și franceze oferite Poloniei erau apreciate ca antigermane și incompatibile cu acordul polono-german din 1934²³. La 5 mai, guvernul polonez, la rândul său, a răspuns, tot printr-un memorandum, în care respingea afirmațiile Germaniei că acordul polono-britanic ar fi incompatibil cu declarația germano-polonă din 1934. Mai mult, guvernul polonez se arăta disponibil să încheie un nou tratat cu Germania, dacă aceasta ar fi acceptat²⁴. Însă Germania se pregătea de atacul militar asupra Poloniei.

În acest context nici tertipurile diplomatice ale Germaniei hitleriste, nici incidentul inspirat la graniță, efectuate în scopul inducerii în eroare a opiniei publice, nu pot acoperi adevărul despre războiul, pregătit cu premeditare, al Germaniei împotriva Poloniei, care s-a transformat în al Doilea Război Mondial. Hitleriștii au început acest război intenționat, urmărind realizarea ideilor lansate anterior și obținerea spațiului vital.

Hitler era conștient de consecințele hotărârilor luate, de aceea, la consfătuirea din 23 mai 1939, în cancelaria imperială, el a declarat: „În acest mod, se

¹⁹ Jean-Baptiste Duroselle, *op. cit.*, p. 180.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Anatol Petrencu, *op. cit.*, p. 21.

²² М.И. Мельтюхов, Советско-польские войны. Военно-политическое противостояние 1918-1939 гг., <http://militera.lib.ru/research/meltyukhov2/02.htm>

²³ Речь Адольфа Гитлера 28 апреля 1939 года, <http://newsruss.ru/doc/index.php>

²⁴ Виктор Свищев, Начало второй мировой войны. Нападение Германии на Польшу, <http://souz.info/library/history/poland1.html>

excluse problema crușării Poloniei și rămâne valabilă hotărârea: a ataca Polonia cu prima ocazie. Să nu contăm pe repetarea operației din Cehoslovacia. Acesta va fi război”²⁵. În convorbirea avută la 25 mai 1939 cu Ciano, ministrul afacerilor străine al Italiei, Hitler explica: „Nu trebuie pierdut timpul. Cu cât mai mult vom aștepta, cu atât mai multe dificultăți vom întâlni în efectuarea operațiilor militare în Europa de Est. După mijlocul lunii septembrie, condițiile climaterice vor face imposibile operațiile militare”²⁶.

La 1 septembrie 1939, Germania a atacat Polonia. Pe plan militar, Polonia nu rezistă mult ofensivei fulgerătoare a germanilor, cu forțe net superioare și condusă cu metode noi, care plasau în prim-plan folosirea aviației și a tancurilor.

În aceeași zi, președintele Poloniei, Ignacy Moscicki a abandonat Varșovia.

La 4 septembrie, a început evacuarea instituțiilor statului polonez, iar în ziua următoare din capitală a plecat guvernul. În noaptea de 7 septembrie din Varșovia se retrage Comandantul Suprem al armatei E. Rydz-Smygly. Marele Stat Major este transferat în orașul Brest, apoi, după alte transferări, la 15 septembrie se stabilește în localitatea Kolomiia²⁷. După ce, între 9 și 11 septembrie 1939, conducerea poloneză a negociat cu Franța locul de adăpost al guvernului Poloniei, la 16 septembrie au început negocierile polono-române privind trecerea prin România, către Franța, iar la 17 septembrie guvernul polonez a ieșit din țară²⁸.

Armata poloneză apăra cu abnegație teritoriul național, dar, forțele fiind absolut inegale și fără niciun sprijin din afară, se retrăgea către frontiera de est.

La 15 septembrie 1939, trupele germane au ocupat orașul Brest, iar la 16 septembrie – orașul Belostok. În aceeași zi, trupele Germaniei au ajuns la linia Sambor – Lvov-Vladimir-Volinski – Zamosci. Alte unități se apropiase de orașul Lublin²⁹.

* * *

Kremlinul urmărea cu atenție evoluția evenimentelor în Europa, mizând să le folosească în interesele proprii, care, în Europa de Est, erau asigurate prin acordul cu Germania. Conducerea de la Berlin, recunoscând interesele sovietice în această regiune, aștepta intervenția sovietică în teritoriile respective, urmărind, prin aceasta și reținerea Marii Britanii și Franței de a intra în războiul germano-polonez. La 3 septembrie 1939, A.A. Șkvarțev și-a prezentat scrisorile de acreditare în calitate de ambasador sovietic în Germania. La ceremonie, Hitler și Șkvarțev și-au promis reciproc, în numele statelor pe care le reprezentau, că își vor onora obligațiile conform tratatului de neagresiune³⁰. În aceeași zi, ambasada Germaniei la Moscova a primit indicațiile lui Ribbentrop să tatoneze intențiile Uniunii Sovietice

²⁵ *Ibidem.*

²⁶ *Ibidem.*

²⁷ М. Мельтюхов, *Упущенный шанс Сталина. Советский Союз и борьба за Европу: 1939-1941*, Москва, Вече, 2000, http://www.k2x2.info/istorija/upushennyi_shans_stalina/p5.php

²⁸ *Ibidem.*

²⁹ *Ibidem.*

³⁰ *Из дневника полномочного представителя СССР в Германия А. А. Шкварцева, 3 сентября 1939 года*, <http://doc20vek.ru/node/978>,

în ceea ce privește posibilitatea intrării Armatei Roșii în Polonia. „Discutați cu Molotov și vedeți, - îi cerea Ribbentrop lui Schulenburg, ambasadorului german -, nu ar dori Uniunea Sovietică ca armata rusă să intre în luptă, în momentul potrivit, împotriva forțelor armate poloneze, în sfera de influență rusă și, la rândul său, să ocupe acest teritoriu. În opinia noastră, aceasta ne-ar ajuta nu numai pe noi, dar, în conformitate cu protocolul de la Moscova, ar fi și în interesul sovietic”³¹.

La 5 septembrie 1939, Molotov a răspuns că guvernul sovietic este de acord că, la momentul potrivit pentru el, „va trebui, obligatoriu..., să înceapă acțiuni concrete. Dar, noi considerăm că acest moment încă nu s-a apropiat..., iar graba exagerată ne poate provoca pierderi și facilita consolidarea adversarilor noștri”³².

Atitudinea Kremlinului față de război a fost exprimată clar de I. Stalin la 7 septembrie 1939 în discuția cu conducerea Kominternului. În viziunea liderului de la Kremlin „războiul este dus între două grupări de state capitaliste (sărace și bogate, în privința coloniilor, materiilor prime etc.) pentru reîmpărțirea lumii, pentru dominație asupra lumii. Noi nu suntem împotriva ca ele să se bată binișor și să se slăbească reciproc. N-ar fi rău dacă cu mâinile Germaniei va fi zdruncinată situația celor mai bogate țări (în special, Anglia). Hitler, el însuși neînțelegând și nedorind, destramă, subminează sistemul capitalist... Noi putem manevra, împinge o parte împotriva alteia pentru a se bate mai bine. Pactul de neagresiune îi ajută Germaniei într-o anumită măsură. Următorul moment este să stimulăm cealaltă parte”³³.

Germania primea în continuare ajutor material din Uniunea Sovietică. La 4 septembrie, toate navele germane din partea de nord a Atlanticului au primit ordin să se îndrepte spre portul Murmansk. La 6 septembrie, MAE al Germaniei comunica Moscovei: „Noi intenționăm și în continuare să trimitem navele comerciale germane în Murmansk și așteptăm ca guvernul sovietic să faciliteze descărcarea, încărcarea și transportarea încărcăturilor pe calea ferată în Leningrad, unde vor intra navele germane pentru a se încărca”. La 8 septembrie, Moscova a acceptat intrarea navelor germane în Murmansk și a garantat transportarea încărcăturilor în Leningrad³⁴. În total, între 1 și 17 septembrie 1939, în portul sovietic Murmansk s-au adăpostit 36 de nave germane³⁵.

Exprimându-și atitudinea față de țara care lupta disperată cu armatele hitleriste, I. Stalin a apreciat Polonia drept stat fascist care asuprea alte popoare. El a declarat că „lichidarea acestui stat în circumstanțele actuale ar însemna că statele fasciste vor fi cu unul mai puțin. Ce ar fi rău dacă, în rezultatul zdrobirii Poloniei, noi vom extinde sistemul socialist asupra unor noi teritorii și populații”³⁶.

³¹ СССР – Германия..., p. 81.

³² *Ibidem*.

³³ М. Мельтюхов, *Упущенный шанс Сталина...*, <http://www.k2x2.info/istorija/upushennyi-shans-stalina/p5.php>

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*.

Pe de altă parte, la 8-9 septembrie 1939, partidele comuniste au primit directiva Comitetului Executiv al Internaționalei Comuniste în care se menționa că „războiul acesta este un război imperialist în care este vinovată, deopotrivă, burghezia tuturor statelor beligerante. De aceea, nici clasa muncitoare, nici partidele comuniste nu pot sprijini acest război. Mai mult, proletariatul internațional nu poate, în niciun caz, să apere Polonia fascistă care a respins ajutorul Uniunii Sovietice și care asuprește alte naționalități”³⁷. În acest context este semnificativ și faptul că, la 5 septembrie 1939, Kremlinul a refuzat să-i acorde Poloniei materiale militare, motivând că, în felul acesta, ar exista pericolul să fie atrasă în război³⁸.

Dar Moscova nu se limita doar la observarea și aprecierea evenimentelor ce se derulau pe teritoriul Poloniei. Conducerea bolșevică se pregătea să intervină „în momentul potrivit”. La 3 septembrie 1939, districtele militare Leningrad, Moscova, Kalininsk, Bielor, Kiev, Harkov și Oriol au început pregătirile pentru război³⁹. La 11 septembrie, în baza districtelor militare Bielor și Kiev, au fost înființate și dislocate comandamentele Frontului bielorus, condus de comandantul M.P. Kovalev, și Frontului ucrainean, condus de comandantul S.C. Timoșenko⁴⁰. Trupele celor două fronturi au fost concentrate pe poziții de plecare de-a lungul graniței cu Polonia⁴¹. După suplimentarea forțelor, către sfârșitul lunii septembrie, fronturile însumau 60 de divizii pușcași, 13 divizii cavalerie și 18 brigăzi tancuri cu un efectiv de 2 421 300 de oameni, 5 467 de tunuri grele, 6 096 de tancuri și 3 727 de avioane⁴².

Cu o zi înainte, la 10 septembrie, Molotov îl invitase pe Schulenburg și îi declarase că Armata Roșie era impresionată de succesele rapide ale trupelor germane în Polonia, dar încă nu era pregătită pentru acțiuni. „Guvernul sovietic – afirma Molotov –, intenționa să se folosească de înaintarea trupelor germane și să declare că Polonia se destramă în bucăți și, implicit, Uniunea Sovietică trebuie să vină în ajutorul ucrainenilor și bielorușilor care sunt amenințați de Germania. Acest motiv va prezenta intervenția Uniunii Sovietice în fața maselor ca fiind cuviincioasă și va oferi Uniunii Sovietice șansa să nu arate ca agresor”⁴³.

După încheierea mobilizării, la 14 septembrie, Molotov i-a declarat lui Schulenburg că „Armata Roșie s-a pregătit mai repede decât se aștepta și, de aceea, acțiun-

³⁷ *Катынь. Пленники необъявленной войны*, <http://katynfiles.com/content/book-katyn-1.html#doc3>

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *СССР-Германия, 1939*, p. 87. În telegrama trimisă la Moscova, la 15 septembrie 1939, Ribbentrop anunța că Varșovia va cădea în câteva zile. Ministrul german saluta planul de intrare a trupelor sovietice în Polonia și solicita informații cu privire la ziua și ora trecerii frontierei de către trupele sovietice. Cu acest prilej Ribbentrop propunea un comunicat comun în care cauza principală a intrării armatelor germane și sovietice în Polonia să fie numită destrămarea acesteia. Încercarea Moscovei de a-și motiva intervenția prin existența primejdiei germane față de populația bielorusă și ucraineană a provocat o reacție total negativă la Berlin. *Ibidem*, pp. 92-93.

nile sovietice pot începe mai devreme de termenul indicat în timpul ultimei convorbiri. Având în vedere motivul politic al acțiunii sovietice (căderea Poloniei și apărarea „minorităților” ruse), era foarte important ca acțiunile să nu înceapă înainte de căderea centrului administrativ – Varșovia”. Din această cauză Molotov l-a rugat pe Schulenburg să-i comunice când poate fi așteptată ocuparea Varșoviei⁴⁴. În aceeași zi, „Pravda” publica articolul, pregătit de șeful Departamentului propagandă și agitație al PC(b) din Uniunea Sovietică, A. A. Jdanov, în care cauzele principale ale pierderilor suferite de Polonia erau numite asuprirea minorităților naționale ucrainene și bielorus⁴⁵. Acest articol a constituit documentul de bază al propagandei sovietice privind argumentarea acțiunilor sovietice în raport cu Polonia și, mai ales, a servit drept suport pentru activitățile politice din Armata Roșie. „Unitățile Armatei Roșii Muncitorești-Țărănești - se spunea în directiva șefului direcției politice a Frontului bielorus, comisarul Șulin -, pășesc pe pământul Bielorusiei de vest și al Ucrainei de vest nu în calitate de cuceritori, ci ca revoluționari eliberatori, crescuți de marele partid al lui Lenin și Stalin”⁴⁶. În directiva consiliului militar al Armatei a 12-a se menționa că „lupta noastră cu moșierii și capitaliștii polonezi este un război revoluționar și drept. Noi pășim pe pământul nostru, mergem să eliberăm oamenii muncii de sub jugul capitalist”⁴⁷. Comandanților de unități li se explica simplu că sarcina campaniei, care va începe în curând, va fi ca „Polonia panilor să devină sovietică”⁴⁸.

La 14 septembrie 1939, trupele sovietice au primit ordinul să atace Polonia⁴⁹. La 15 septembrie, ora 4.20, Consiliul militar al Frontului bielorus a emis ordinul de luptă nr. 01, conform căruia „popoarele bielorus, ucrainean și polonez își varsă sângele în războiul urzit de clica conducătoare, burghezo-capitalistă a Poloniei și cea a Germaniei. Muncitorii și țăranii Bielorusiei, Ucrainei și Poloniei s-au ridicat la luptă cu dușmanii lor de veacuri – moșierii și capitaliștii. În urma loviturilor aplicate de trupele germane, principalele forțe poloneze au suferit pierderi grele. La 17 septembrie, în zori, armatele Frontului bielorus vor trece în ofensivă, având sarcina să ajute muncitorii și țăranii Bielorusiei și Poloniei să răstoarne jugul capitaliștilor și al moșierilor și să nu permită ocuparea teritoriilor Bielorusiei de vest de către Germania. Sarcina imediată a frontului constă în lichidarea și capturarea forțelor armate ale Poloniei care acționează la est de frontiera lituaniană și de linia Grodno-Kobrin”⁵⁰. Ordinul conținea sarcini concrete pentru fiecare uni-

⁴⁴ СССР-Германия, 1939, p. 90.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 91.

⁴⁶ М. Мельтюхов, *Упущенный шанс Сталина...*, http://www.k2x2.info/istorija/upushennyi_shans_stalina/p5.php

⁴⁷ В.А. Невежин, *Синдром наступательной войны. Советская пропаганда в преддверии „священных боев”, 1939—1941 гг.* Москва, 1997, с. 80

⁴⁸ М. Мельтюхов, *Упущенный шанс Сталина...*, http://www.k2x2.info/istorija/upushennyi_shans_stalina/p5.php

⁴⁹ *Катынь. Пленники необъявленной войны*, <http://katynfiles.com/content/book-katyn-1.html#doc3>

⁵⁰ *Ibidem*.

tate, în conformitate cu ordinul comisarului apărării al URSS din 14 septembrie⁵¹.

La 16 septembrie, același Consiliu de front a emis ordinul nr. 005 în care se menționa că „moșierii și capitaliștii polonezi au subjugat poporul muncitor al Bielorusiei de Vest și pe cel al Ucrainei de Vest, ... au impus jugul național și exploatarea, ... i-au aruncat pe frații noștri bieloruși și ucraineni în malaxorul celui de-al doilea război imperialist. Jugul național și aservirea oamenilor muncii au condus Polonia la zdrobire. Popoarele subjugate ale Poloniei se află în primejdia de a fi jefuite și exterminate de către dușmani. În Ucraina de Vest și Bielorusia de Vest se desfășoară mișcarea revoluționară. În Polonia au început acțiuni și răscoale ale țăranimii bieloruse și ucrainene. Clasa muncitoare și țăranimea din Polonia își adună forțele pentru a le frânge gâtul exploatareilor sângeroși... Ordon: 1) Unitățile Frontului bielorus, începând ofensiva pe tot frontul, să acționeze hotărât în ajutorul oamenilor muncii din Bielorusia de Vest și Ucraina de Vest. 2) Printr-o lovitură zdrobitoare să fie nimicite trupele poloneze ale panilor și burghezilor și să fie eliberați muncitorii, țăranii și oamenii muncii din Bielorusia de Vest”⁵². În aceeași zi, și Consiliul militar al Frontului ucrainean, prin directiva nr. A0084, a ordonat trupelor sale să treacă în ofensivă și să-și execute sarcinile⁵³.

La 16 septembrie 1939, Molotov i-a declarat lui Schulenburg că „guvernul sovietic a decis să participe la războiul împotriva Poloniei, mâine sau poimâine, și, în curând, va fi numită ziua și data”⁵⁴. La 17 septembrie, ora 2.00, Schulenburg a fost primit de I. Stalin care i-a comunicat că Armata Roșie, la ora 6.00, va trece frontiera cu Polonia și i-a citit nota care va fi înmănată ambasadorului polonez la Moscova⁵⁵. Ambasadorul german a plecat satisfăcut din Kremlin.

În aceeași noapte, V. Molotov l-a invitat urgent pe Wacław Grzybowski, ambasadorul polonez la Moscova, și i-a citit nota. În notă, ca și în cuvântarea sa la radio din aceeași zi⁵⁶, Molotov declara că statul polonez și-a încetat existența și că Armata Roșie a primit ordin să treacă frontiera poloneză pentru a întinde mâna frățască Bielorusiei de Vest și Ucrainei de Vest. „Statul polonez și guvernul său, citea V. Molotov, - de fapt au încetat să mai existe. În felul acesta, nu mai sunt valabile tratatele încheiate între URSS și Polonia. Lăsată în voia sorții și rămasă fără conducere, Polonia s-a transformat într-un câmp comod pentru orice întâmplare și surpriză, care pot genera pericol pentru URSS. De aceea, fiind neutru până în prezent, guvernul sovietic nu mai poate avea o atitudine neutră față de aceste fapte. Și față de situația rămasă fără apărare a populației ucrainene și bieloruse. În

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ М. Мельтюхов, *Упущенный шанс Сталина...*, http://www.k2x2.info/istorija/upushennyi_shans_stalina/p5.php

⁵⁴ СССР-Германия, 1939, p. 94.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 95.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 98-99.

această conjunctură, guvernul sovietic a dat dispoziție Înalțului Comandament al Armatei Roșii să ordone trupelor să treacă frontiera și să ia sub ocrotirea sa viața și averea populației din Ucraina de Vest și Bielorusia de Vest”⁵⁷.

La 17 septembrie, ora 5.00, unitățile de avangardă ale Armatei Roșii și trupele de grăniceri au trecut frontiera, lichidând serviciile de frontieră poloneze, după care teritoriul polonez a fost invadat de numeroasele unități sovietice.

În felul acesta, Uniunea sovietică a încălcat *Tratatul de pace*, semnat la Riga la 18 martie 1921, între RSFSR și RSSU, pe de o parte, și Polonia, pe de altă parte, care constata încheierea situației de război (art. 1) și stabilea exact granița de est a Poloniei cu republicile sovietice (art. 2)⁵⁸. Conform tratatului, Rusia și Ucraina sovietică renunțau la orice drepturi și pretenții asupra teritoriilor care se aflau la vest de granița stabilită prin art. 2, iar Polonia, la rândul său, renunța, în favoarea Ucrainei și Bielorusiei, la orice drepturi și pretenții asupra teritoriilor aflate la est de această graniță. Ambele părți au căzut de acord că, deoarece în cadrul teritoriilor, aflate la vest de frontiera descrisă în tratat, se aflau și teritorii discutabile între Polonia și Lituania, chestiunea apartenenței acestor teritorii trebuia soluționată exclusiv între Polonia și Lituania⁵⁹. *Tratatul stabilea*, absolut univoc, că Polonia nu avea nici un fel de obligații sau datorii împovărătoare față de Rusia, Ucraina și Bielorusia, care ar fi rezultat din apartenența anterioară a teritoriilor poloneze la fostul Imperiu Rus, cu excepția prevederilor din prezentul tratat. *Tratatul stipula garanții reciproce în cea ce privește respectarea deplină a suveranității părților, abținerea reciprocă privind amestecul în afacerile interne, agitația, propaganda și orice gen de intervenție, și obligația de a nu permite prezența, pe teritoriul său, a organizațiilor și grupurilor îndreptate împotriva guvernului celeilalte părți. Având în vedere că Tratatul cu privire la condițiile preliminare ale păcii, din octombrie 1920, recunoștea participarea activă a teritoriilor Republicii Polonia în economia fostului Imperiu Rus, Ucraina și Rusia se obligau să plătească Poloniei 30 de milioane de ruble aur*⁶⁰. Art. 24 prevedea că, odată cu ratificarea tratatului, se stabileau și relații diplomatice între cele două părți⁶¹.

Kremlinul a încălcat, de asemenea, și *Tratatul din 9 februarie 1929* („Tratatul Litvinov”), semnat de URSS, Polonia, România, Estonia, Letonia și Lituania. Primul tratat internațional care a interzis recurgerea la război pentru rezolvarea diferendelor internaționale a fost „Tratatul general pentru renunțarea la război” denumit și “Pactul Briand - Kellog” (după numele miniștrilor de externe ai Franței și SUA, care au inițiat acest Tratat), semnat la 27 august 1928 la Paris. În articolul 1 se arăta: „*Înaltele părți contractante declară solemn, în numele popoarelor respective, că ele condamnează recurgerea la război pentru reglementarea diferendelor*

⁵⁷ *Ibidem*, p. 96.

⁵⁸ Vezi descrierea detaliată a graniței în *Системная история ...*, Том 2, Документы, doc. 35.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ *Ibidem*.

internaționale și renunță la el ca instrument de politică națională în relațiile lor mutuale”⁶². Părțile contractante recunoșteau, de asemenea, că reglementarea sau soluționarea neînțelegerilor sau conflictelor, care puteau fi între ele, independent de originea lor, trebuiau efectuate numai cu mijloace pașnice⁶³.

Polonia și Uniunea Sovietică s-au numărat printre statele care au aderat la acest tratat. Pe de altă parte, Polonia a acceptat invitația Uniunii Sovietice de a semna, împreună cu alte state vecine ale URSS, un protocol, având drept obiectiv punerea în vigoare a Tratatului de renunțare la război, semnat la Paris, la 27 august 1928. În consecință, la 9 februarie 1929, URSS, Estonia, Letonia, Polonia și România au semnat „*Protocolul de la Moscova*” la care au aderat, puțin mai târziu, Lituania, Finlanda și alte țări, și care prevedea excluderea războiului între Uniunea Sovietică și alte state ca mijloc de reglementare a diferendelor⁶⁴.

A fost nesocotit și Tratatul de neagresiune, încheiat între Polonia și URSS la 25 iulie 1932. Conform preambulului acestui tratat, Comitetul Executiv Central al Uniunii Sovietice, reprezentat de N. Krestinski, și Președintele Poloniei, St. Patek, conduși de dorința de a menține pacea existentă între țările lor, și recunoscând că Tratatul de pace din 18 martie 1921 constituia, ca și până acum, baza relațiilor și obligațiilor lor reciproce, încheiau Tratatul din 1932 cu scopul dezvoltării și perfectării Tratatului din 27 august 1928 de la Paris, care intrase în vigoare prin semnarea Protocolului de la Moscova din 9 februarie 1929. Ambele părți contractante se obligau să se abțină de la orice acțiune agresivă sau atac militar al uneia asupra celeilalte, atât separat cât și împreună cu alte state. Orice acțiune care ar fi încălcat integritatea și inviolabilitatea teritoriului sau independența politică a celeilalte părți, urma să fie apreciată drept contrară acestei prevederi, chiar și în cazul în care aceste acțiuni ar fi avut loc fără declararea războiului și evitarea oricăror manifestări ale acestuia⁶⁵.

Articolul 2 al tratatului prevedea că „în cazul în care una dintre părțile semnatare va fi atacată de o țară terță sau de un grup de state terțe, cealaltă parte se obliga să nu acorde, pe parcursul conflictului, ajutor și susținere, direct sau indirect, statului atacant. Dacă una din părțile semnatare va exercita agresiune asupra unei terțe țări, cealaltă parte va fi în drept, fără a anunța din timp, să denunțe prezentul tratat”⁶⁶.

Prin articolul al treilea, URSS și Polonia se obligau să nu participe la niciun acord care, sub aspect agresiv, va fi ostil celeilalte părți. Ambele state promiteau să soluționeze toate conflictele, care vor putea apărea între ele, numai prin mijloace pașnice, independent de originea și de natura acestora; se obligau să transmită liti-

⁶² *Ibidem*, doc nr. 64.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ *Ibidem*, doc. nr. 68.

⁶⁶ Această prevedere există în tratatele semnate de URSS cu majoritatea statelor între cele două războaie mondiale. Asemenea prevedere lipsește însă în textul pactului sovieto-german de neagresiune, semnat la 23 august 1939.

giile, care nu vor putea fi soluționate pe cale diplomatică, în procedura de arbitraj. Convenția de aplanare a conflictelor era inclusă în Tratat și urma să fie semnată aparte, dar ratificată împreună cu Tratatul. În protocolul nr. 2, anexă a Tratatului, părțile își exprimau convingerea că între ele nu existau neînțelegeri esențiale⁶⁷.

Uniunea Sovietică a violat și *Convenția de definire a agresiunii*, care a fost un instrument de drept internațional deosebit de important, consolidând, din punct de vedere juridic internațional, statu-quo-ul teritorial și politic al Poloniei. Guvernul polonez a semnat Convenția de definire a agresiunii și a teritoriului, din 3 și, respectiv, 4 iulie 1933 de la Londra, care a avut o importanță deosebită pentru dezvoltarea relațiilor politice cu statele vecine și în primul rând cu Uniunea Sovietică. Convenția de la Londra a definit, pe de o parte, *agresiunea și agresorul*, care, prin caracter și conținut, devenise o normă generală de drept internațional, iar pe de altă parte, implicit, a definit teritoriul.

„Va fi recunoscut ca agresor într-un conflict internațional, se sublinia în art. 2 al Convenției de definire a agresiunii, statul care cel dintâi va fi comis una din acțiunile următoare: 1) declarație de război unui stat; 2) invazie prin forțele sale armate, chiar fără declarație de război, asupra teritoriului altui stat; 3) atac prin forțele sale terestre, navale sau aeriene, chiar fără declarație de război, a teritoriului, navelor sau aeronavelor unui alt stat; 4) blocus naval (blocada maritimă) a coastelor sau al porturilor unui alt stat, 5) sprijin dat bandelor armate care, formate pe teritoriul său, vor fi invadat teritoriul unui alt stat sau refuzul, cu toată cererea statului invadat, de a lua pe propriul său teritoriu toate măsurile în puterea lui pentru a lipsi zisele bande de orice ajutor ori protecție.

Nicio considerațiune de ordin politic, militar, economic sau alta, se spunea în art. 3, nu va putea servi drept scuză sau justificare a agresiunii prevăzute la articolul 2”⁶⁸.

Importanța acestui document de drept internațional, semnat de un mare număr de state, excludea folosirea forței, chiar și în absența unei declarații de război. Acest document consolida, din punct de vedere juridic internațional, situația Poloniei, întrucât definea teritoriul unui stat ca fiind teritoriu aflat efectiv sub controlul lui.

La 15 septembrie 1934, Uniunea Sovietică devenise membră a Societății Națiunilor, organizație internațională care-și propunea să excludă războiul ca mijloc de soluționare a conflictelor dintre state. Conform Pactului Societății Națiunilor, țările membre se obligau „să respecte și să mențină, în contra oricărei agresiuni externe, integritatea teritorială și independența politică existentă a tuturor Membrilor Societății” (art. 10)⁶⁹. Prin acest act, guvernul sovietic se angaja, implicit, să respecte integritatea teritorială și independența politică a Poloniei, care se număra printre membrii Societății Națiunilor. Însă, Uniunea Sovietică a nesocotit

⁶⁷ *Системная история...*, doc. 68.

⁶⁸ *Ibidem*, doc. 72

⁶⁹ Л.Д. Троцкий, *К истории русской революции*, Москва, Политиздат, 1990, с. 380

obligățiile pe care și le-a luat, aderând la această organizație internațională.

Știrea despre agresiunea sovietică a șocat Europa. Opinia publică aștepta reacția Marii Britanii care oferise, de curând, garanții Poloniei și luase apărarea acesteia împotriva Germaniei. În cazul agresiunii sovietice Marea Britanie nu a luat apărarea Poloniei. Ea mai spera în continuare să atragă de partea sa Uniunea Sovietică, s-o rupă din alianța cu Germania. Pe de altă parte, mai târziu se va afla că, odată cu Tratatul de ajutor reciproc din aprilie 1939, la insistența Marii Britanii, a fost semnat și un protocol adițional secret care nu prevedea apărarea Poloniei de agresiune decât din partea Germaniei. Prin urmare, Tratatul din aprilie 1939 nu obliga Marea Britanie să apere Polonia în raport cu Uniunea Sovietică⁷⁰.

Majoritatea unităților poloneze, dislocate la frontiera de est, inclusiv școli militare care pregăteau ofițeri, depuneau armele. La granița cu URSS, pe o distanță de 1400 de km, conform istoricilor polonezi, erau dislocate doar 25 de batalioane poloneze, unui batalion revenindu-i 56 km de front⁷¹.

Deoarece nu era cunoscut protocolul adițional secret sovieto-german din 23 august 1939, oficialitățile poloneze nici nu bănuiau de alianța Berlinului cu Moscova.

În condițiile acestea, ordinul mareșalului E. Rydz-Smygły, comandantul forțelor armate poloneze, prevedea: „Să nu intrați în luptă cu Sovietele, să se opună rezistență numai în cazul în care ei vor încerca dezarmarea unităților noastre care s-au întâlnit cu trupele noastre. Să fie continuată lupta cu nemții. Orașele încercuite trebuie să se lupte. În cazul apropierii trupelor sovietice, trebuie purtate negocieri în scopul scoaterii garnizoanelor noastre în România și Ungaria”⁷².

Încă la 17 septembrie generalul Rummel, comandantul trupelor care apărau Varșovia, i-a înmănat lui N. Șaronov, ambasadorul sovietic în Polonia, un memoriu în care trecerea graniței poloneze de către Armata Roșie nu era apreciată ca stare de război între Polonia și Uniunea Sovietică. Deși trupele germane înconjurase Lembergul, comandamentul polonez decidea să transmită acest oraș trupelor sovietice care erau în preajmă⁷³.

Executând ordinul comandamentului său, cea mai mare parte a ostașilor polonezi (cca 250 000) a depus armele în fața Armatei Roșii. O parte dintre aceștia, majoritatea ucraineni și bieloruși, au fost lăsați să plece la casele lor, iar 130 de mii de persoane au fost capturate și închise în lagăre⁷⁴, unde erau deținuți ca prizonieri de război, fără niciun temei, deoarece între Uniunea Sovietică și Polonia oficial nu era declarată stare de război.

⁷⁰ Год кризиса. 1938-1939, Документы и материалы, Москва, Политиздат, 1990, doc. 606.

⁷¹ М.И. Семиряга, Советско-германские отношения в 1939-июнь 1941 гг. Взгляд историка, в Советское государство и право, 1989, nr. 9, p. 57.

⁷² Ibidem.

⁷³ Вопросы истории, 1997, nr. 7, pp. 24-25.

⁷⁴ La 30 iulie 1941, după atacul militar asupra URSS de către Germania hitleristă, guvernul sovietic a semnat acordul de prietenie cu guvernul polonez din emigrație, condus de Sikorski. În document se arată că, la acea dată, în închisori, lagăre și în surghiun se aflau 382 382 de

Imediat după intrarea trupelor sovietice în Polonia, la Moscova au început negocieri sovieto-germane. Numai peste câteva minute radioul Moscova a comunicat lumii întregi despre acest fapt. Uniunea Sovietică, împreună cu Germania hotărâau împărțirea Poloniei, lichidându-i independența. În timpul convorbirii dintre Stalin și Schulenburg, din 18 septembrie 1939, liderul de la Kremlin a declarat, surprinzător, că are anumite îndoieli privind capacitatea comandamentului german de a respecta acordul de la Moscova și că se va întoarce la linia stabilită prin protocolul din 23 august. În răspunsul său Schulenburg menționa că „Germania este dispusă să respecte condițiile acordurilor de la Moscova”. Stalin, afirmând că nu se îndoieste de bunele intenții ale guvernului german, a explicat că neliniștea sa se întemeiea pe faptul bine cunoscut că toți militarii detestă retrocedarea teritoriilor ocupate⁷⁵. Problema este că guvernul sovietic considera că „sosise momentul să stabilească definitiv structura teritoriilor poloneze... și să împartă Polonia pe linia Pissa – Narva – Vistula – San”⁷⁶. Conducerea Uniunii Sovietice insista să înceapă imediat negocierile în această chestiune. Molotov dorea ca întâlnirea să se desfășoare la Moscova, „deoarece asemenea negocieri, din partea sovietică, trebuiau duse de persoanele abilitate cu puterea supremă în stat, dar care nu puteau părăsi Uniunea Sovietică”⁷⁷.

Urmare a unor consultări, la 27 septembrie, la invitația guvernului sovietic, von Ribbentrop sosește la Moscova „pentru a discuta cu guvernul URSS problemele în legătură cu evenimentele din Polonia”⁷⁸. La negocieri, în afară de Molotov și Ribbentrop, au participat Șkvarțev, ambasadorul sovietic la Berlin, și Schulenburg, ambasadorul german la Moscova. Negocierile s-au finalizat cu semnarea *Tratatului sovieto-german de prietenie și frontieră între URSS și Germania* și a trei protocoale secrete⁷⁹.

În declarația comună din 28 septembrie se menționa că „guvernul Germaniei și guvernul Uniunii Sovietice au reglementat definitiv problemele apărute în urma destrămării statului polonez și, în felul acesta, au creat o temelie puternică pentru pacea îndelungată în Europa de Est”⁸⁰.

Tratatul de prietenie și frontieră stabilea granița între Germania și Uniunea Sovietică pe teritoriul Poloniei ocupate⁸¹, și „înlătura orice amestec al statelor terțe

persoane. Vezi: *Вопросы истории*, 1990, nr. 9., p. 26.

⁷⁵ *СССР-Германия, 1939*, p. 100.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 104.

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ „*Правда*”, 1939, 27 septembrie

⁷⁹ Este vorba de protocolul confidențial privind strămutarea persoanelor de origine germană către zona ocupată de Germania și a celor de origine bielorusă și ucraineană către zona ocupată de ruși, de protocolul adițional secret privind transmiterea Lituaniei în zona de ocupație sovietică și de protocolul adițional secret privind inadmisibilitatea agitației poloneze în teritoriile ocupate de cei doi agresori. Vezi *СССР-Германия, 1939*, pp. 107-110.

⁸⁰ *СССР-Германия, 1939*, p. 112.

⁸¹ Granița sovieto-germană pe teritoriul Poloniei ocupate a fost trasată pe harta anexă la tratat. Hartă a fost semnată de I. Stalin. În semn de încuviințare, și Ribbentrop a semnat harta. Harta Poloniei despicată și ocupate a fost publicată, împreună cu Tratatul de prietenie și frontiere, în ziarele

în această decizie”⁸². O deosebită importanță, pentru destinul populației din teritoriul ocupat de ruși, a avut-o articolul al 3-lea al tratatului care prevedea că fiecare parte ocupantă va efectua, pe teritoriile ocupate, transformări în organizarea statală⁸³. Devenea clar că pe teritoriul polonez, răpit de Uniunea Sovietică, urma să fie instalat regimul totalitar bolșevic cu toate consecințele sale.

Conform primului protocol adițional secret, erau modificate „sferele de interes” ale celor două părți în sensul că teritoriul Lituaniei era transmis Uniunii Sovietice. Pe de altă parte, ducatul Lublin și o parte a ducatului Varșovia treceau în zona germană. Conform acestui protocol secret, Uniunea Sovietică intenționa să întreprindă „măsurile speciale pentru apărarea intereselor sale” și pe teritoriul Lituaniei⁸⁴. Aceasta era a patra împărțire a Poloniei, mai avantajoasă pentru ruși decât cea din 1795, deoarece ocupa toată Galiția; mai avantajoasă chiar și ca linia Curzon din 1920.

În cel de-al doilea protocol adițional secret semnatarii s-au pus de acord să nu permită, pe teritoriile lor, niciun fel de agitație poloneză care ar aborda problema teritoriului celeilalte părți. „Ele vor reprimă pe teritoriile lor toate sursele acestui gen de agitație și se vor informa reciproc cu privire la măsurile întreprinse în acest scop”⁸⁵.

La 31 octombrie 1939, la două luni după începutul războiului, V. Molotov, în ședința extraordinară a Sovietului Suprem al Uniunii Sovietice, prezenta un amplu raport. „În ultimele două luni, - spunea președintele guvernului sovietic -, în situația internațională s-au produs importante schimbări. Aceasta se referă, înainte de toate, la situația din Europa...”⁸⁶. El evidenția trei circumstanțe principale care, în opinia sa, aveau o importanță decisivă. Era vorba, în primul rând, de evoluția relațiilor dintre Germania și Uniunea Sovietică care, din momentul semnării, la 23 august 1939, a tratatului de neagresiune, intrase, chipurile, pe un făgaș normal. „Ostilitatea, ațâțată prin toate mijloacele de unele state europene a fost înlocuită cu relații de prietenie între Uniunea Sovietică și Germania. Îmbunătățirea ulterioară a noilor relații, - constata V. Molotov -, și-a găsit exprimarea în tratatul germano-sovietic de prietenie și frontiere, semnat la 28 septembrie la Moscova”⁸⁷.

Cel de-al doilea eveniment la care se referea V. Molotov, era „zdrobirea militară a Poloniei și destrămarea statului polonez”. „Cercurile guvernante ale Poloniei, - continua comisarul de externe în fața deputaților sovietici -, se laudau cu „trăinicia” statului și „vigoarea” armatei lor. Dar a fost suficientă o lovitură concertată asupra Poloniei, la început din partea armatei germane, apoi din partea

sovietice „Pravda”, și „Izvestia” din 29 septembrie 1939. Vezi СССР-Германия, 1939, p. 111.

⁸² *Ibidem*, p. 108.

⁸³ *Ibidem*.

⁸⁴ Jakubcionis Algirdas, Knezys Stasys, Streikus Arunas, *Occupatin and Annexation The first occupation (1940-1941)*, Volume I, Vilnius, Margi rastai, 2006, pp. 491-562

⁸⁵ СССР-Германия, 1939, p. 110.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 116.

⁸⁷ *Ibidem*.

Armatei Roșii, ca să nu mai rămână nimic din această creație pocită a Tratatului de la Versailles, care se menținea pe asuprirea naționalităților nepoloneze”⁸⁸.

Explicând scopul „campaniei poloneze” a lui Stalin, L. Troțki scria: „Prin ocuparea Ucrainei de Vest și Bielorussiei de Vest Kremlinul încearcă să dea populației satisfacție patriotică pentru alianța odioasă cu Hitler. Dar Stalin avea și motivul său personal pentru a invada Polonia, ca întotdeauna – motivul răzbnării. În 1920, Tuhacevski, viitorul mareșal, conducea trupele Armatei Roșii spre Varșovia. Viitorul mareșal Egorov înainta spre Lemberg (Lwow). Cu Egorov era și Stalin. Când devenise clar că la Vistula Tuhacevski este amenințat de o contralovitură, comandamentul din Moscova i-a ordonat lui Egorov să schimbe direcția dinspre Lemberg spre Lublin, pentru a-l sprijini pe Tuhacevski. Dar Stalin se temea că Tuhacevski, luând Varșovia, îl va devansa, ocupând și Lembergul. Egorov, la adăpostul autorității lui Stalin, nu a executat ordinul Înalțului Comandament. Numai după patru zile, când a fost realizată situația critică a lui Tuhacevski, unitățile lui Egorov au manevrat spre Lublin. Dar era târziu: catastrofa începuse. La vârfurile partidului și ale armatei toți cunoșteau că vinovat de zdrobirea lui Tuhacevski era Stalin. Invadarea actuală a Poloniei și ocuparea orașului Lemberg constituie o revanșă a lui Stalin pentru marele eșec din 1920”⁸⁹.

Încă până la înfrângerea totală a Poloniei, în locurile unde se întâlneau trupele sovietice și germane se organizau parade militare, de triumf, cu participarea ostașilor ambelor state ocupante. În orașul Grodno, alături de generalul german, parada a fost primită de V.V. Ciuikov, comandant de corp de armată. În Brest-Litovsk, parada a fost primită de feldmareșalul G. Guderian și comandantul de brigadă S.M. Krivoșein⁹⁰.

În urma ocupării și împărțirii Poloniei, Uniunii Sovietice i-a revenit un teritoriu de 196 de mii de km pătrați și aproape 13 milioane de oameni⁹¹. Nichita Hrușciov, în memoriile sale, descriind starea de spirit din cele două părți despicate din Polonia, menționa: „Polonezii îndurau doliu. Țara lor era ocupată, Varșovia era zdrobită. Dar noi nu puteam vorbi cu glas tare despre aceasta, deoarece nu doream să facem propagandă împotriva lui Hitler, aliatul nostru de fapt. Era o situație tragică pentru activiștii noștri de partid. Este adevărat că în rândurile ucrainene ale partidului aproape că nu mai existau polonezi. Stalin îi lichidase pe toți”⁹².

⁸⁸ *Ibidem*.

⁸⁹ Л.Д. Троцкий, *К истории русской революции*, Москва, Политиздат, 1990, p. 410

⁹⁰ *Вопросы истории*, 1990, nr. 9, p. 60.

⁹¹ СССР-Германия, 1939, p. 120.

⁹² *Вопросы истории*, 1997, nr. 7, p. 66.

Elena Negru*

BĂTĂLIA PENTRU LIMBĂ ȘI ALFABET DIN RSSM ÎN ANUL 1989

The study is devoted to the battle for the Romanian language and the Latin alphabet in the MSSR in 1989. The author sets out how the debates on the drafts of the linguistic laws and the resistance of the CPM leadership against these laws were conducted. The role of the Grand National Assembly of August 27, 1989, in which were validated the draft laws elaborated by the commission of the Supreme Soviet of the MSSR, is highlighted. The essential part of the study is dedicated to the work of the 13th Session of the Supreme Soviet of the MSSR from August 29 to September 1, 1989, to the confrontations between the two diametrically opposed camps within the legislative forum on the three draft laws and, finally, the adoption on 31 August and September 1, 1989 of the linguistic legislation that conferred the "Moldovan" language the status of state language and of interethnic communication, established the return to the Latin alphabet, regulated the functioning of the state language.

Keywords: national movement, MSSR, CPM, language legislation, state language

Începutul anului 1989 a fost marcat de o efervescență nemaiîntâlnită până atunci a luptei pentru demolarea falsurilor privind limba „moldovenească” și redarea drepturilor ce i se cuveneau ca limbă de stat. Subiectele respective ocupau un loc principal pe agenda discuțiilor întrunirilor publice săptămânale de la Teatrul de vară sau statuia lui Ștefan cel Mare din Chișinău, care prin amploarea lor populară erau de natură să zguduie regimul totalitar comunist din RSSM. Conștient de situația precară și, fiind presat de mitingurile opoziției din 15 și 22 ianuarie 1989, Biroul CC al PCM a decis să aprobe propunerea Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM despre pregătirea proiectelor de legi „Cu privire la statutul limbii moldovenești” și „Cu privire la funcționarea limbilor de pe teritoriul RSS Moldovenești”. Acesta a recomandat Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM ca proiectele de legi preconizate să reflecte rezoluțiile Conferinței a XIX-a unionale de partid „Cu privire la relațiile dintre națiuni” și să

* Elena Negru, doctor în istorie, cercetător științific coordonator, Institutul de Istorie.

prevadă garanții pentru „asigurarea bilingvismul național-rus și rus-național, pentru folosirea limbi ruse ca limbă de contact dintre națiuni, pentru dezvoltarea și funcționarea liberă a limbilor naționalităților și populațiilor care locuiesc pe teritoriul RSS Moldovenești”¹. Elaborarea unei legi privind revenirea la alfabetul latin nu era pe agenda Biroul CC al PCM. Acesta recomanda Sovietului Suprem al RSSM „să continue munca de studiere a chestiunii trecerii scrisului moldovenesc la grafia latină”².

Dezbateri privind proiectele de legi lingvistice

La 25 ianuarie 1989, în baza recomandărilor Biroului CC al PCM, Prezidiul Sovietului Suprem adopta o hotărâre prin care se dădeau împuterniciri unui grup de lucru format din reprezentanți ai comisiilor pentru inițiative legislative, pentru problemele relațiilor dintre națiuni și educația internaționalistă, pentru învățământul public, știință și cultură din cadrul Sovietului Suprem al RSSM, alți specialiști să elaboreze proiectele de legi „Cu privire la statutul limbii moldovenești” și „Cu privire la funcționarea limbilor moldovenească și rusă și a celorlate limbi de pe teritoriul RSS Moldovenești”. Consiliului de Miniștri al RSSM i se solicita „să înceapă elaborarea proiectului programului complex de stat pentru asigurarea dezvoltării limbilor naționalităților și populațiilor care locuiesc în republică”. Cele două proiecte de legi urmau să fie prezentate spre examinare prealabilă Prezidiului Sovietului Suprem în martie 1989, iar după discuția publică să fie înaintate sesiunii ordinare a Sovietului Suprem al RSS Moldovenești.

Hotărârea recomanda comisiei pentru învățământul public, știință și cultură a Sovietului Suprem al RSSM să „ia act de propunerea Comisiei interdepartamentale pentru studierea istoriei și a problemelor dezvoltării limbii moldovenești cu privire la trecerea scrisului ei la grafia latină”, împuternicind comisia pentru învățământul public, știință și cultură a Sovietului Suprem al RSSM să coopteze specialiști în vederea „studierii aprofundate a problemelor legate de folosirea grafiei latine”. Consiliul de Miniștri al RSSM urma să „desfășoare experimentul de editare a unei părți a tirajului săptămânalului «Literatura și arta», a operelor unor clasici ai literaturii moldovenești cu folosirea grafiei latine”³.

Adoptarea acestei hotărâri nu însemna că autoritățile din RSSM erau gata să demareze acțiuni imediate. Formularea dubioasă privind trecerea la grafia latină din hotărârea sus menționată era o dovadă că acestea încercau să tergiverseze sau să submineze satisfacerea revendicărilor mișcării de opoziție. În acest scop, concucerea PCM va apela la ajutorul „experților” de la Moscova care vor sosi la Chișinău în primele zile ale lui februarie 1989. Grupul savanților moscoviți era compus din Gh. Gh. Litavrin, membru-corespondent al AȘ a URSS (conducătorul grupului), Vl. Ia. Grossul, I. Ia. Semionova, M. D. Ereșcenko, doctori în științe

¹ *Istoricul an 1989*. Alc. L. Bucătaru, Universitas, Chișinău, 1991, p. 29.

² *Ibidem*.

³ *Istoricul an 1989*. Alc. L. Bucătaru, Universitas, Chișinău, 1991, p. 30.

istorice, cercetători ai Institutului de Slavistică și Balcanistică a AȘ a URSS, B. P. Narumov și T. N. Sfeșnikova, lingviști romaniști. Aceștia au participat la mese rotunde organizate la redacția ziarului „Moldova Socialistă” și la Academia de Științe a RSSM în cadrul cărora s-au referit la istoria apariției scrisului slavon și latin în spațiul românesc; semnificația termenilor român/ moldovean; aspectul ideologic al alfabetelor latin și slavon. Scopul savanților moscoviți era să anuleze toate discuțiile purtate pe parcursul unui an de zile în cadrul mitingurilor, adunărilor, a deciziilor luate în cadrul Comisiei Interdepartamentale și să tergiverseze adoptarea deciziilor privind legislația lingvistică.

Presiunile puse pe conducerea PCM de către manifestanții întruniți săptămânal la Chișinău erau o dovadă că aceștia nu doreau să se culce pe lauri, ci erau determinați să lupte pentru ca puterea comunistă să urgenteze elaborarea proiectelor de legi lingvistice.

La 17 martie 1989 și-au încheiat lucrările asupra proiectelor de legi cele trei comisii permanente ale Sovietului Suprem al RSSM, iar la 30 martie 1989, Prezidiul Sovietului Suprem al RSSM a adoptat hotărârea „Despre proiectele legilor «Cu privire la statutul limbii de stat» și «Cu privire la funcționarea limbilor vorbite pe teritoriul RSSM»”. Această hotărâre sancționa punerea în discuție a susnumitelor legi, cu începere de la 31 martie 1989, odată cu publicarea lor în presă. Toate propunerile urmau să parvină la Comisia pentru inițiative legislative și la cea privind relațiile dintre națiuni de pe lângă Prezidiul Sovietului Suprem al RSSM. Oficial, dezbaterile publice asupra celor două proiecte de legi trebuiau să se încheie la 31 mai 1989.

Proiectele de legi proclamau limba moldovenească drept limbă de stat, acordând și garantând limbii ruse rolul de limbă de comunicare interetnică pe teritoriul RSSM. De asemenea, funcționarii din întreprinderi și organizații aveau dreptul să aleagă limba lucrărilor de secretariat sau a relațiilor de serviciu. Minorităților naționale conlocuitoare, ucrainenilor, găgăuzilor și bulgarilor li se garantau dreptul la dezvoltarea și folosirea propriilor limbi.

În contrapondere la proiectele de legi oficiale, au fost date publicității încă două versiuni: una elaborată de Uniunea Scriitorilor și cealaltă - de Institutul de Limbă și Literatură al AȘ a RSSM. Ambele versiuni prevedeau atribuirea statutului limbii de stat doar pentru limba „moldovenească”, iar limbii ruse i se recunoștea statutul de limbă de comunicare între popoarele URSS.

Proiectele de legi ale Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM au declanșat discuții publice aprinse, deoarece din ele se vedea clar că limbii „moldovenești” îi era anulată poziția de limbă de bază. Într-un articol din aprilie 1989 filologul V. Mândăcanu se revolta în legătură cu acest aspect al proiectului de lege privind funcționarea limbilor vorbite pe teritoriul RSSM. „Îndrăznesc să spun că aceste proiecte de legi nu vor asigura funcționarea limbii noastre în toate domeniile de activitate. Limba moldovenească va funcționa numai în capul triumfaliștilor... Vom avea două limbi de stat-una pe hârtie, alta-n farfurie! Limba noastră, va fi,

cum a spus Ion C. Ciobanu, «limbă de ...stat la bucătărie» Va fi o limbă cu obloanele închise și se va anchiloza tot mai mult în așternutul ei de osândă”⁴.

Deși problema alfabetului era amânată, în presă continua publicarea materialelor în care se solicita adoptarea legii cu privire la revenirea la grafia latină. În baza deciziei din 10 martie 1989 a Comisiei Sovietului Suprem al RSSM pentru învățământul public, știință și cultură, a fost format un grup de lucru pentru efectuarea unor sondaje de opinie în problema grafiei latine ce reunea reprezentanți ai Institutul de Limbă și Literatură al AȘ a RSSM și Uniunii Scriitorilor. Din grupul de lucru făceau parte: Alexandru Dârul, doctor în științe filologice, director adjunct al Institutului de Limbă și Literatură al AȘ a RSSM (președinte al grupului), Anatol Ciobanu, doctor în științe filologice, profesor, șef al catedrei de lingvistică generală și romanică a Universității de Stat din Chișinău, Gheorghe Călcâi, candidat în științe filozofice, cercetător științific în cadrul sectorului pentru sondarea opiniei publice a Institutului de Filozofie și Drept al AȘ a RSSM, Gheorghe Bostan, candidat în științe fizico-matematice, docent la catedra de limbaje algoritmice și programare a Universității de Stat din Chișinău, Victor Prohin, redactor șef-adjunct al revistei „Nistru”, Anton Grăjdieru, redactor șef al ziarului „Învățământul public”, Nicolae Mătcaș, șef al catedrei de limbă moldovenească a Institutului Pedagogic de Stat „Ion Creangă”, și Ion Dumeniuc, docent la facultatea de filologie a Universității de Stat din Chișinău.

În cele cinci ziare republicane de limbă „moldovenească” (*Moldova socialistă, Literatura și arta, Învățământul public, Viața satului și Tinerimea Moldovei*) cu un tiraj total de 700.000 de exemplare, a fost publicat un chestionar, menit să sondeze atitudinea cititorilor în problema adoptării grafiei latine ca formă oficială de scriere în limba „moldovenească” în spațiul public. În cele peste 100.000 de cărți poștale expediate până la sfârșitul lunii aprilie 1989 pe adresa respectivelor publicații, ca răspuns la sondaj, circa 99,33% din respondenți se pronunțaseră în favoarea grafiei latine⁵. Or, respondenții acopereau o arie destul de largă și reprezentativă, nefiind doar locuitori ai Chișinăului, care, la acel moment, era în avangarda luptei pentru dezideratele mișcării de renaștere națională: 50% din chestionare proveneau din afara capitalei. Corespondența trimisă zilnic la redacțiile ziarelor republicane, care conținea diverse declarații în sprijinul adoptării alfabetului latin, se identificase cu o adevărată mișcare populară ce avea un deziderat unic.

O adevărată probă de foc a grafiei latine a constituit apariția la Riga pe 15 februarie 1989 a primului număr al ziarului „Glasul”. Apariția acestei publicații cu litere latine a trezit un mare interes, astfel că tirajul de 60.000 de exemplare s-a epuizat foarte repede. Curând, la Uniunea scriitorilor au sosit peste 100 de

⁴ V. Mândăcanu, *Meandrele lipsei de bunăvoință*, în: *Istoricul an 1989*, red. alc. L.Bucătaru, Universitas, Chișinău, 1989, p. 111.

⁵ I. Dumeniuc, N. Mătcaș, *Coloana infinită a graiului matern. File din marea bătaie pentru limbă*, Hiperion, Chișinău, 1990, p. 162.

mii de cărți poștale în care oamenii își exprimau dorința de a abona acest ziar⁶. La sfârșitul lunii mai 1989 va apare broșura „Să citim și să scriem cu litere latine” (autori V. Vangheli- Pavlicenco și V. Pohilă). În aceeași perioadă începe tipărirea cu caractere latine a săptămânalului „Literatura și arta”, publicarea unei serii de cărți în grafie latină: două volume de „Scrieri” ale lui Ion Creangă, poezia „Limba noastră” de Alexei Mateevici etc.

Rezistența față de alfabetul latin

Discuțiile cele mai aprige s-au desfășurat, după cum reiese din documentele de arhivă, pe terenul grafiei latine. Nomenclatura de partid din RSSM, în mare parte cunoscătoare doar a limbii ruse se opunea cu fermitate propunerilor de revenire la alfabetul latin, considerându-l un mijloc de periclitate a carierei lor politice.

Pe 5 mai 1989, la CC al PCM a avut loc o consfătuire pe marginea proiectului de lege „Cu privire la trecerea limbii moldovenești la grafia latină” elaborat de Comisia pentru învățământ, știință și cultură a Sovietului Suprem al RSSM. În cadrul discuției „un tovarăș” neidentificat în stenogramă contesta formulările din preambulul proiectului de lege, în care se menționa că „revenirea la grafia latină e determinată de identitatea de limbă moldo-română”⁷. „Tovarășul” recomanda să se evite „scrierea într-un act legislativ a acestor idei”, motivând că așa ceva nu era necesar. Secretara Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM, N. P. Chiriac, susținea că specialiștii ce participaseră la elaborarea respectivului proiect de lege au insistat asupra acestei formulări, motivând că „dacă în lege nu va fi stipulată identitatea, atunci orice persoană care va exprima public această opinie sau care va face referință la problema respectivă ar putea fi persecutată la fel ca în trecut, când cei care susțineau ideea identității lingvistice moldo-române erau etichetați drept naționaliști”⁸.

S. Grossu a atenționat –o pe N. P. Chiriac asupra importanței fundamentării „teoretice, istorice și științifice a necesității trecerii scrisului moldovenesc la grafia latină”, insistând să nu se facă referiri la identitatea lingvistică moldo-română. Considerând că această formulare nu „răspunde rigorilor unei fundamentări”, fiind mai degrabă, „o formulă provocatoare”, prim secretarul CC al PCM propunea să se substitue sintagma mai sus amintită prin alta, care să sublinieze că trecerea la grafia latină este motivată de „corespunderea mai deplină a alfabetului latin foneticii și morfologiei limbii moldovenești”⁹.

Aspectul privind termenele de trecere la grafia latină a fost unul extrem de

⁶ *Ibidem*, p. 121.

⁷ Ion Dumeniuc, Nicolae Mățaș, *Coloana infinită a graiului matern. File din marea bătaie pentru limbă*, Hiperion, Chișinău, 1990, p. 199.

⁸ Elena Negru, Gheorghe Negru, „Cursul deosebit” al României și supărarea Moscovei. Disputa sovieto-română și campaniile propagandistice antiromânești din RSSM (1965-1989). Studiu și documente, vol. 2 (1976-1989), Tehnica-Info, 2016, p. 739.

⁹ *Ibidem*, p. 740.

controversat. În proiectul legii elaborat de comisia Prezidiului Sovietului Suprem a fost fixat ca termen - limită pentru trecerea la grafia latină anul 1994, urmând să fie pusă în aplicare din 1 ianuarie 1995. Unii vorbitori în cadrul discuției, ale căror nume nu este specificat în stenogramă, s-au arătat sceptici în ceea ce privește demararea primei faze în chiar anul 1989, considerând că acest interval de timp ar fi ireal și ar ține „de domeniul fantasticului”. Acest scepticism era risipit de cadrele didactice care la întâlnirea cu ministrul învățământului D. Zidu, „insistau să se introducă grafia latină imediat”¹⁰. În cadrul ședinței au fost expuse opinii diferite referitoare la modul de înlocuire a grafiei chirilice cu grafia latină. S. Grossu a propus ca în perioada de tranziție - din 1989 și până în 1995- să fie păstrate ambele alfabete, iar în lege să fie fixat că „editarea în grafie latină a cărților și presei periodice se va face doar la dorința autorilor și a abonaților pe durata unui termen nelimitat”¹¹. Această prevedere privind funcționarea, în paralel cu grafia latină, a grafiei chirilice „pe durata unui termen nelimitat”, ce i-a fost sugerată lui A. A. Mocanu președintele Prezidiului Sovietului Suprem, responsabil de elaborarea proiectului de lege de către prim secretarul PCM, S. Grossu, era în avantajul celor care nu doreau să însușească alfabetul latin.

La 19 mai 1989 Prezidiul Sovietului Suprem al RSSM a adoptat hotărârea privind proiectul de lege „Cu privire la trecerea scrisului limbii moldovenești la grafia latină”, în care se cerea ca „sovietele raionale și cele orașanești de deputați ai poporului să desfășoare activ o muncă de lămurire în rândurile populației și să sintetizeze propunerile și observațiile critice care ar contribui la perfectarea proiectului de lege”¹². Conform hotărârii, respectivul proiect de lege urma să fie publicat la 21 mai 1989 în presa republicană, urmând ca dezbaterile publice să se încheie la 20 iunie 1989.

Proiectul de lege conținea un preambul și 6 articole, care fixau literele alfabetului latin, cele două etape ale trecerii la grafia latină (1989-1993 și 1994-1995), acțiunile concrete ce urmau a fi realizate. Referindu-se la proiectul de lege dat publicității, I. Dumeniuc și N. Mățaș, membri ai Comisiei Interdepartamentale, demascau formulările dubioase din articolele 4 și 5, atenționând că în procesul de elaborare în comisie ele aveau alte formulări. Articolul 4 intenționa să consfințească „o situație improprie unei legi –editarea (la dorința unor cititori și autori) a ziarelor, revistelor, cărților și cu folosirea alfabetului de care facem uz în prezent”. Pornind de la faptul că asemenea prescripții legislative „contraveneau însuși conceptului de lege”, autorii sus menționați atrăgeau atenția la dificultățile pe care aveau să le genereze această prevedere sferelor activității editoriale și învățământului. În plus, evidențiau contradicțiile dintre articolele 4 și 6. Primul articol stabilea păstrarea alfabetului rusesc, pe când celălalt prevedea abrogarea legii din 10

¹⁰ *Ibidem*, p. 744.

¹¹ *Ibidem*, p. 760.

¹² Ion Dumeniuc, Nicolae Mățaș, *Coloana infinită a graiului matern. File din marea bătaie pentru limbă*, Hiperion, Chișinău, 1990, p. 205-206.

februarie 1941 despre introducerea alfabetului rus în RSSM. Astfel stând lucrurile, cei doi autori întrebau retoric dacă „legea ce urmează a fi adoptată în curând va fi sau nu lege în sensul adevărat al acestui cuvânt? Va fi sau nu anulată Legea din 10 februarie 1941 prin care moldovenilor din fosta Basarabie li s-a impus, într-un răstimp de trei săptămâni, un alfabet pe care nu-l știau și nu l-au folosit timp de 22 de ani”¹³.

I. Dumeniuc și N. Mățcaș propuneau ca articolul 4 să fie redactat în felul următor: „În perioada de tranziție (1990-1995), la solicitarea cititorilor se admite a tipări unele publicații periodice și cu alfabetul în vigoare”. Cei doi autori considerau că necesita reformulare și articolul 5, care prescria că „tot ce s-a publicat cu caractere slave rămâne în vigoare și funcționează ca și cele editate cu caractere latine”. Asemenea formulare venea în contradicție cu legea despre alfabetul latin și consfințea dăinuirea a două alfabetice la nesfârșit. Pentru a înlătura aceste contradicții propuneau următoarea variantă: „Textele științifice, operele literare, ziarele, revistele editate în limba moldovenească cu scrisul slav (rusec) rămân în tezaurul spiritual al poporului și sunt ocrotite de stat ca monumente de cultură ale poporului moldovenesc”¹⁴.

Proiectul de lege privind revenirea la grafia latină, la fel ca și celelalte două proiecte de lege, a generat atacuri dure din partea oponenților, determinând un adevărat război psihologic. Mizând pe lipsa de informație a cititorului de masă, aceștia vehiculau teze diversioniste: că alfabetul rusec trebuie păstrat, deoarece el este „tradițional în Moldova”; adoptarea acestui alfabet va necesita costuri enorme; populația republicii va rămâne analfabetă. Alții, mai moderați, acceptau alfabetul latin, dar propuneau să se mai inventeze niște litere noi pentru ca să se deosebească de alfabetul românesc¹⁵. La fel, insistau ca în lege să figureze termenul „trecere” și nu „revenire” la grafia latină.

Pe fundalul discuțiilor proiectelor de legi lingvistice ce urmau a fi adoptate la Sesiunea a XIII-a a Sovietului Suprem al RSSM, se observă o mobilizare fără precedent a nomenclaturii de partid din RSSM pentru păstrarea vechii ordini sociale și politice, în care limba rusă și-ar fi menținut, *de facto*, statutul de limbă de stat.

La 20 iulie 1989, a avut loc o ședință a Secretariatului CC al PCM (au asistat S. Grossu, V. Pșenicinikov, M. Snegur, V. Semionov, I. Guțu) la care au participat emisarii Moscovei, V. I. Nakonecinii, șef de sector al CC al PCUS, și V. I. Lopatkin, organizator responsabil în cadrul Secției organizare de partid și personal a CC al PCUS. Aceștia aveau misiunea de a „simți pe viu” situația din RSSM, a-i consilia pe liderii republicii și, desigur, a informa conducerea PCUS cu privire la ceea ce se întâmpla aici. După întâlnirile și discuțiile cu „72 de membri ai activului electiv” din RSSM, V. I. Nakonecinii afirma că „situația este gravă, pre-

¹³ *Ibidem*, p.183.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Anatol Ciobanu, *Profesorul Ion Dumeniuc, apărător al limbii române*, în: *Reflecții lingvistice*, S. n., Chișinău, 2009, p. 282.

mergătoare crizei” . În opinia lui, situația era tensionată și de „lipsa unei reacții prompte, a unor concluzii tranșante (din partea conducerii CC al PCM și a RSSM – n.n.) privind simbolică difuzată în public, la noile interpretări ale evenimentelor istorice, în special ale celor legate de anii 1812, 1918 și 1940, promovate de către o serie de savanți și scriitori”¹⁶.

Răspunzând la îngrijorările exprimate, în discursul reprezentantului CC al PCUS, față de aceste interpretări, față de manifestarea „stărilor de spirit antisovietice și antirussești” din luna iunie și iulie din RSSM, S. Grossu afirma: „Vreau să vă asigur că nu vom ceda pozițiile. Desigur, informalii cer de la noi nu ecologie; toate acestea sunt fleacuri. Ei vor ca noi să ne abatem de la evenimentele istorice deja cunoscute, pentru ca ei să se simtă învingători. Nu le vom oferi această posibilitate [...]. Aceasta este lupta noastră, lupta cea adevărată [...] Esențial este să avem o linie fermă, o politică clară [...]. Cursul nostru trebuie să fie strict [...]. Nu vom accepta niciun fel de compromisuri în chestiuni principial corecte, cum ar fi cele istorice, de exemplu”¹⁷.

Referindu-se la relațiile conducerii PCM cu mișcările informale, în special cu Frontul Popular, V. I. Nakonecinii, ca și, anterior, V. Kostețki, recomanda ca oficialii să dea dovadă de flexibilitate: „Aș vrea să înțelegeți, menționa acesta, că, în niciun caz, nu poate fi vorba despre interdicții. Aceste procese nu mai pot fi interzise. Evenimentele evoluează cu de la sine putere [...] Principala sugestie, pe care am făcut-o aici, vizează faptul că trebuie să se lucreze prin comuniștii din aceste mișcări. Cât privește Uniunea, ceea ce pot să spun cu siguranță este că parcurgem vremuri grele, foarte grele”¹⁸.

Dacă, anterior, S. Grossu acceptase sugestia lui V.I. Nakonecinii privind inițierea contactelor cu FPM. și celelalte mișcări informale, pentru „a le da în obraz” și a-i „readuce pe calea cea dreaptă”, de data aceasta oficialul nu a fost de acord cu atitudinea contemplativă față de acțiunile ce puneau în pericol puterea existentă. El a insistat că „în această problemă, poziția Centrului ar trebui să fie mai clară. Se fac apeluri directe la răsturnarea puterii, la conflicte interetnice, se declară în mod fățiș lozinca «Moldova pentru moldoveni»”¹⁹.

Liderii PCM, constrânși de amploarea „valului” mișcării naționale, au acceptat propunerile privind proclamarea „limbii moldovenești” drept limbă de stat și revenirea scrisului din RSSM la alfabetul latin, dar, conștienți de misiunea lor, ținând cont, desigur, de recomandările conducerii de la Moscova, au respins categoric recunoașterea în textul legii, care urma să fie adoptată, a identității dintre limba „moldovenească” și cea română.

La 27 iulie 1989, cu o lună înainte de memorabila sesiune a XIII –a a Sovietului Suprem al RSSM, a fost convocată o ședință a Biroului CC al PCM la care au fost

¹⁶ Elena Negru, Gheorghe Negru, „Cursul deosebit” al României... , p. 98.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*, p. 99.

puse punctele pe *i* la proiectul de lege privind revenirea la grafia latină, după debaterile publice și îmbunătățirile efectuate de comisia Sovietului Suprem al RSSM.

În cadrul ședinței, unul dintre membri (în stenograma ședinței numele vorbitorului nu este specificat) a expus opinia care exprima succint și clar esența testamentului politic al Moscovei pentru adepții săi din RSSM (din păcate, acest „testament” a fost respectat întocmai de toate guvernările „democratice” ulterioare). „Consider, avertiza acesta, că nici în această lege și nici în oricare altă lege, nici acum și nici în viitor, în niciun caz nu poate fi scris «identitatea limbilor moldovenească și română». La modul practic recunoaștem acest lucru, deoarece așa și este, însă în lege nicăieri, niciodată nu trebuie să fie scris” (s. n.)²⁰.

La fel de categoric a fost și primul secretar, S. Grossu: „Referințele la «identitate» trebuie omise odată și pentru totdeauna (s. n.), deoarece acestea nu au nicio atribuție la introducerea grafiei latine. Când vorbim despre trecerea la grafia latină a limbii moldovenești, ca limbă de origine română, avem în vedere întregul grup de limbi romanice, care este unul numeros. Nu română ca origine, ci română. Limba română, la rândul său, de asemenea este de origine română. În acest sens avem o poziție clară, bine determinată. De aici și asemănarea dintre cele două limbi [...]. La urma urmei, chiar dacă și ucraineana, și belorusa se aseamănă cu rusa, fiecare națiune își apără propria limbă, propria cultură și în niciun caz nu face referință la similitudini. Consideră că este vorba despre limba națională, maternă. De exemplu, cu referință la limba belorusă, în prezent, în Belarus chiar se deschid școli cu predare în belorusă [...]. Și acolo limba belorusă va fi decretată limbă de stat. De ce atunci noi ar trebui să ne referim la statul român, la care nu avem și nu am avut niciodată vreo atribuție. Faptul că o parte din Moldova s-a întâmplat, să zicem, să fie inclusă în componența Statului burghez român nou-creat nu poate servi drept fundamentare. Acest fapt nu are de-a face cu fundamentarea [...]. În partea de fundamentare trebuie să evităm referințele la identitate. Chiar și în raportul președintelui Prezidiului Sovietului Suprem, în alte rapoarte putem adăuga o frază prin care să spunem că sunt două limbi independente etc.”²¹.

Membrii Biroului CC al PCM nu au fost unanimi nici în ceea ce privește denumirea legii. În timp ce Comisia pentru învățământ, știință și cultură insistă asupra titlului „Cu privire la revenirea scrisului limbii moldovenești la grafia latină”, un vorbitor (numele căruia în stenogramă nu a fost specificat), s-a pronunțat pentru înlocuirea cuvântului „revenire” prin lexemul „trecere”, motivând că în primul caz s-ar „subînțelege și procesul invers”. De aceeași părere a fost și Gr. Eremei care afirma că „dacă scriem «cu privire la revenirea [...]» înseamnă că în trecut s-a greșit”²². Această jonglare cu termenii era o modalitate de a ascunde adevărul despre existența unei tradiții a alfabetului latin între Nistru și Prut. Secretarul II al CC al PCM, V. Pșenicinikov a atenționat, că în cazul în care

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*, p. 99-100.

²² *Ibidem*, p. 799.

proiectul de lege va păstra sintagma „trecerea la grafia latină” și nu „revenirea la grafia latină” vor „apărea probleme”, făcând aluzie la protestul membrilor comisiei Sovietului Suprem. Mai mulți vorbitori nu au fost de acord cu această neliniște, arătând că ultimul cuvânt va aparține Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM care „nu este obligat să fie de acord cu tot ce propune comisia”²³. Verdictul a fost dat de Gr. Eremei care a afirmat categoric că proiectul de lege se va numi „Cu privire la trecerea limbii moldovenești la grafia latină”²⁴.

Un alt aspect controversat a fost cel privind utilizarea grafiei rusești în paralel cu grafia latină. În timp ce proiectul de lege prevedea ca în perioada de tranziție, la solicitarea unor grupuri de cetățeni, să se permită tipărirea unor ziare și reviste în limba moldovenească cu alfabet rusesc, S. Grossu insista asupra excluderii sintagmei „în perioada de tranziție”. „Este clar, sublinia S. Grossu, că majoritatea populației nu va reuși să însușească alfabetul latin în perioada de tranziție, de aceea oamenilor trebuie să li se permită utilizarea, în continuare a alfabetului chirilic”²⁵.

Soluția propusă de S. Grossu, de editare a ziarului „Moldova Socialistă” în două variante – cu alfabet latin și alfabet chirilic – era în contradicție cu însuși titlul proiectului de lege, reprezentând, de fapt, o pledoarie pentru păstrarea alfabetului chirilic „atât cât va fi nevoie”²⁶.

La 29 iulie 1989 sesiunea extraordinară a Sovietului Suprem al RSS Moldovenești l-a ales pe Mircea Snegur, la recomandarea Plenarei CC al PCM, în funcția de Președinte al Prezidiului Sovietului Suprem al RSS Moldovenești. În noua sa componență, Prezidiul Sovietului Suprem condus de Mircea Snegur a luat în dezbatere proiectele de legi, iar la 18 august a adoptat hotărârea privind acceptarea acestor proiecte de legi ale comisiilor permanente ale Sovietului Suprem al RSSM și prezentarea spre examinare Sesiunii a XIII-a a Sovietului Suprem al RSSM. De asemenea, s-a decis publicarea în presă a proiectelor de legi pentru a fi aduse la cunoștința populației republicii. Sovietele locale de deputați ai poporului erau chemate să organizeze, în data de 27 august 1989, adunări ale cetățenilor „din sate și orașe, la care împreună cu specialiștii, reprezentanții intelectualității de creație, să dea lămuriri asupra prevederilor proiectelor cu privire la limbă”²⁷.

Proiectul legii „Cu privire la statutul limbii de stat a RSSM” publicat în presă, prin hotărârea Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM din 18 august 1989, proclama limba moldovenească drept limbă de stat ce se utiliza în viața politică, economică, socială și culturală și funcționa pe baza grafiei latine. Celorlalte naționalități conlocuitoare (găgăuzi, bulgari, ucraineni) statul le asigura dezvoltarea

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*, p. 800.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Istoricul an 1989*, red.-alc. L.Bucătaru, Universitas, Chișinău, 1991, p. 217.

și păstrarea limbilor materne. De asemenea, „RSS Moldovenească asigura pe teritoriul său condițiile necesare pentru dezvoltarea și folosirea limbii ruse ca limbă de comunicare între națiuni pentru popoarele Ununii RSS, precum și a limbilor materne a populației de alte naționalități”²⁸.

În preambulul proiectului de lege „Cu privire la funcționarea limbilor vorbite pe teritoriul RSS Moldovenești” se făceau referiri la identitatea lingvistică moldo-română, iar în articolul 3 din titlul I, se menționa că „limba rusă, ca limbă de comunicare între națiuni pentru popoarele Uniunii RSS, fiind după limba de stat cea mai întrebuițată în RSS Moldovenească, este folosită în sferele prevăzute de prezenta lege, ceea ce asigură realizarea comunicării național-ruse, rus-naționale (bilingvismului), este folosită, de asemenea, în relațiile cu republicile unionale”²⁹.

Cel de-al treilea proiect de lege, „Cu privire la revenirea limbii moldovenești la grafia latină”, a păstrat sintagma propusă de membrii comisiei Sovietului Suprem al RSSM (N. Mățeaș, I. Dumeniuc), și nu „trecerea la grafia latină” cum propunea S. Grossu și alți membri ai Biroul CC al PCM. De asemenea, nu au fost luate în considerare propunerile conducerii PCM de utilizare a alfabetului slav pe o perioadă nedeterminată de timp, ci au fost păstrate formulările ce făceau referire la păstrarea acestui alfabet doar în perioada de tranziție. În punctul 2 al Hotărârii Sovietului Suprem al RSSM „Despre modul de punere în aplicare a Legii RSS Moldovenești «Cu privire la revenirea limbii moldovenești la grafia latină»” se menționa că „ziarele și revistele [...], alte publicații, care se distribuie numai abonaților, lucrările de literatură, artă, știință, de popularizare a științei, scrise în limba moldovenească pot fi editate în perioada de tranziție, la solicitarea autorilor, abonaților și cu caractere slave”³⁰. Cât privește referirea la identitatea limbii moldovenești cu limba română, aceasta nu s-regăsit în preambul proiectul legii. Acest fapt confirmă o dată în plus că unii dintre membrii comisiei Sovietului Suprem nu puteau merge împotriva „testamentului politic”, enunțat la ședința din 27 iulie 1989, care avertiza oamenii politici din RSSM să nu admită *niciodată*, într-o lege, referirile la identitatea limbii moldovenești cu limba română.

Validarea proiectelor de legi la Marea Adunare Națională din 27 august 1989

La 27 august 1989, în Piața Victoriei din Chișinău (devenită ulterior Piața Marii Adunări Naționale) a avut loc prima Mare Adunare Națională în cadrul căreia cei peste 500 de mii (iar conform altor surse peste 750 de mii) de participanți au votat pentru legiferarea limbii „moldovenești” drept limbă de stat și

²⁸ *Cu privire la statutul limbii de stat a RSSM*, în: *Literatura și arta*, 24 august 1989.

²⁹ *Cu privire la funcționarea limbilor vorbite pe teritoriul RSS Moldovenești*, în: *Literatura și arta*, 24 august 1989.

³⁰ *Hotărârea Sovietului Suprem al RSSM „Despre modul de punere în aplicare a Legii RSS Moldovenești «Cu privire la revenirea limbii moldovenești la grafia latină»”*, în: *Literatura și arta*, 24 august 1989.

revenirea ei la grafia latină. În Apelul către Sesiunea a XIII-a a Sovietului Suprem din RSSM, adoptat de participanți, se arăta că Marea Adunare Națională salută apariția proiectelor de lege și sprijină decizia Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM de a lua în dezbatere la sesiunea din 29 august 1989 cele trei proiecte de legi lingvistice: „Cu privire la statutul limbii de stat a RSS Moldovenești”, „Cu privire la funcționarea limbilor vorbite pe teritoriul RSS Moldovenești”, „Cu privire la revenirea limbii moldovenești la grafia latină”. Totodată era remarcat caracterul contradictoriu al prevederilor legii „Cu privire la funcționarea limbilor vorbite pe teritoriul RSS Moldovenești”, care garanta limbii ruse statutul de limbă de comunicare interetnică pe teritoriul RSSM. La această soluție s-a ajuns în urma presiunilor puse asupra Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM de către conducerea PCM. În Apel se cerea „să se revină necondiționat la variantele de proiecte elaborate de comisia pentru învățământ, știință și cultură a Sovietului Suprem a RSSM și să se excludă din proiectele de legi toate articolele și formulările echivoce, care ar putea aduce prejudicii operei de renaștere limbii noastre și ar păstra actuala stare de lucruri în acest domeniu”³¹.

Participanții la prima Mare Adunare Națională solicitau ca articolul 70¹ al Constituției RSSM să fie modificat în următoarea redacție: „Limba de stat a RSS Moldovenești este limba moldovenească, ce e folosită în viața politică, economică, socială și culturală, și este limbă de comunicare interetnică pe întreg teritoriul republicii. Limba de stat se folosește pe baza grafiei latine”. De asemenea, solicitau ca articolul 3 al proiectului de lege „Cu privire la funcționarea limbilor vorbite pe teritoriul RSSM” să fie adoptat în următoarea redacție: „Limba rusă ca limbă de comunicare între națiuni pentru popoarele URSS este folosită în relațiile cu alte republici unionale”, iar articolul 12 al legii „Cu privire la funcționarea limbilor vorbite pe teritoriul RSS Moldovenești” se cerea să fie redactat după cum urmează: „Lucrările de secretariat și ținerea documentației la întreprinderile, în instituțiile și organizațiile situate pe teritoriul RSS Moldovenești se efectuează în limba de stat”³².

În „Documentul final al Marii Adunări Naționale” din 27 august 1989, intitulat „Despre suveranitatea statală și dreptul nostru la viitor”, se arăta că „românii moldoveni sunt împreună cu românii din Muntenia și Transilvania, descendenți ai geto-dacilor romanizați”. Erau evocate momentele cheie ale teritoriului dintre Nistru și Prut: anexarea din 1812 de către Imperiul rus, lupta românilor din acest teritoriu pentru unirea cu România, ocupația Basarabiei în iunie 1940 de către URSS.

Marea Adunare Națională solicita, în consens cu politica de democratizare a societății sovietice, realizarea suveranității depline a RSSM, în care „să acționeze doar legile adoptate sau ratificate de Sovietul Suprem al republicii”, iar relațiile

³¹ *Istoricul an 1989*, red.-alc. L.Bucătaru, Universitas, Chișinău, 1991, p. 242.

³² *Ibidem*.

RSSM cu republicile unionale să fie stabilite „pe baza unui contract de uniune”. Totodată RSSM își rezerva dreptul „de a ieși din componența URSS”, în cadrul prevăzut de Constituția republicii și a URSS, respectând voința poporului³³.

Suveranitatea națională însemna și „dreptul la istorie” care presupunea: reevaluarea „în lumina adevărului a istoriei poporului nostru, din cele mai vechi timpuri până astăzi”; „restabilirea numelui istoric al poporului nostru [...] – numele de român – și denumirea limbii lui – limba română”; „repunerea în drepturi a însemnelor naționale – drapelul tricolor și stema istorică a Moldovei”; „revenirea la tradițiile și obiceiurile, sărbătorile lui naționale și la formele lui tradiționale de manifestare [...]”³⁴.

Recunoscând originea și trecutul comun, unitatea lingvistică și culturală a populației din RSR și RSSM, documentul final al Marii Adunări Naționale sublinia „necesitatea unor înlesniri suplimentare pentru cetățenii RSR și RSSM, în vederea garantării liberei treceri a frontierei; deschiderii consulatelor RSR în RSSM și viceversa”³⁵.

Totodată, în ziua de 27 august 1989, în conformitate cu hotărârea Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM din 18 august 1989, în cadrul celor peste 400 de adunări ale cetățenilor din orașele și satele RSSM la care au participat peste 500 de mii de oameni, au fost adoptate rezoluții de susținere a celor trei proiecte de legi lingvistice.

Ca răspuns la aceste manifestări, minoritățile rusolingve amplifică presiunile, prin mitingurile și grevele care iau amploare, după publicarea în presă la 20 august 1989 a proiectelor de legi lingvistice, cu scopul decretării limbii ruse drept a doua limbă de stat a RSSM. În orașele locuite preponderent de rusolingvi – Bender, Tiraspol, Râbnîța, Comrat, participanții s-au pronunțat pentru „recunoașterea limbii ruse ca limbă de comunicare între națiuni pe teritoriul RSS Moldovenești și conferirea statutului de limbă de stat limbii ruse la egal cu limba moldovenească”³⁶. Acestora li se alătură și presa centrală de partid care publică materiale ofensatoare la adresa Marii Adunări Naționale din 27 august 1989. În articolul „Sutki na răzmășlenie” din 28 august 1989, evenimentul respectiv era calificat de corespondentul ziarului „Pravda” drept „rătăcire națională” (național’noe osleplenie)³⁷. În aceeași zi un grup de deputați ai poporului din URSS și RSSM, printre care se numărau Ion Druță, Mihai Cimpoi, Ion C. Ciobanu, Grigore Vieru, Leonida Lari, Nicolae Dabija, Ion Hadârcă, Dumitru Matcovschi, Anton Grăjdieru, Gheorghe Ghidirim, Petru Buburuz ș.a., au adresat o telegramă redactorului șef al ziarului „Pravda” și Biroului Politic al CC al PCUS în care protestau față de modul cum au fost reflectate de către corespondentul G. Ovciarenko evenimentele din 27 august

³³ *Ibidem*, p. 247.

³⁴ *Istoricul an 1989*, red.-alc. L. Bucătaru, Universitas, Chișinău, 1991, p. 247.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*, p. 250.

1989 de la Chișinău. „Dacă primul congres al Marii Adunări Naționale a poporului moldovenesc cu participarea a peste o jumătate de milion de oameni este calificată în gazeta D-voastră drept adunare «...a câtorva zeci de mii de oameni simpli, care deocamdată se descurcă anevoie în realitățile politice ale zilei», în acest caz noi, deputații poporului din URSS și din RSSM, în numele alegătorilor noștri, protestăm acțiunii de batjocorire tendențioasă și de discreditare a evenimentelor ce au loc și cerem ca acest protest să fie publicat în ziarul *Pravda*”³⁸.

Sesiunea a XIII-a a Sovietului Suprem

În atmosfera de tensiune maximă din societate, la 29 august 1989 se deschideau lucrările Sesiunii a XIII-a a Sovietului Suprem al RSS Moldovenești de legislatura a XI-a, care a avut pe agendă următoarele chestiuni: 1. Situația social-politică din republică; 2. Proiectele de legi ale RSS Moldovenești „Cu privire la statutul limbii de stat a RSS Moldovenești”; „Cu privire la revenirea limbii moldovenești la grafia latină”; „Cu privire la funcționarea limbilor vorbite pe teritoriul RSS Moldovenești”; 3. Proiectul programului complex de stat pentru asigurarea funcționării limbilor vorbite pe teritoriul RSS Moldovenești; 4. Aprobarea Decretelor Prezidiului Sovietului Suprem al RSS Moldovenești.

Președintele Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM, M. Snegur, în raportul privind situația social-politică din republică, a arătat cine se afla în spatele greviștilor de la cele 116 întreprinderi industriale, subliniind că aceste greve erau un mijloc de șantaj față de deputații întruniți în forul legislativ prin care se urmărea amânarea adoptării legislației lingvistice în RSSM. „Aș vrea ca adevărul să nu fie de partea mea, mențuiona M. Snegur, dar după ce am citit articolele din *Pravda* și i-am ascultat pe tov. V. Iovv și L. Țâmai ș.a. am rămas cu impresia că grevele se desfășoară conform unui scenariu bine regizat și ele-s doar un capitol dintr-un program mai amplu de torpilare a proceselor democratice din Moldova”³⁹.

În raportul „Despre proiectele legilor RSS Moldovenești «Cu privire la revenirea limbii moldovenești la grafia latină», «Cu privire la statutul limbii de stat a RSS Moldovenești», «Cu privire la funcționarea limbilor vorbite pe teritoriul RSS Moldovenești», același vorbitor a arătat că revendicările lingvistice nu erau „invenții ale extremiștilor, ci o necesitate absolut vitală pentru supraviețuirea unui popor cu o istorie milenară, o necesitate ce nu contravenea Constituției și nici platformei PCUS în domeniul politicii naționale”. Relevând esența politicii lingvistice postbelice care a dus la rusificarea și marginalizarea limbii „moldovenești”, M. Snegur susținea necesitatea decretării graiului moldovenesc drept limbă de stat. Luarea limbii „moldovenești” sub ocrotirea statului nu admitea nicio amânare, avertizând, că, „dacă nu vom întreprinde această acțiune de salvare astăzi, generațiile viitoare nu ne vor ierta aceasta niciodată ..., dacă nu vom face lu-

³⁸ *Istoricul an 1989*, red.-alc. L.Bucătaru, Universitas, Chișinău, 1991, p. 251.

³⁹ *Ibidem*, p. 262.

crul acesta astăzi, în republică va sângera mereu rana nemulțumirii naționale, iar aceasta poate avea urmări imprevizibile”⁴⁰. De la tribuna Sovietului Suprem al RSSM, a denunțat caracterul neștiințific al teoriei limbii „moldovenești” ce purta „veșmânte străine-alfabetul rus”. Apărând cu argumente necesitatea revenirii la grafia latină, a scos în evidență contribuțiile științifice ale savanților filologi de la Moscova, Leningrad, Kiev care au demonstrat că alfabetul latin se potrivea „mai mult foneticii și morfologiei limbii moldovenești” ca limbă de origine și structură romanică. De asemenea, a dezavuat opiniile neîntemeiate ale adversarilor despre miliardele de ruble necesare alfabetului latin. „Nu este etic să măsoari totul numai în bani, darămite să faci din aceasta o sperietoare atunci când este vorba de o acțiune culturală ce vizează un popor care contribuie cu hărnicie și dăruire la sporirea avuției naționale a republicii și a țării. În afară de aceasta, toate domeniile care au fost incluse în lista cheltuielilor necesare pentru revenirea la alfabetul latin – reabilitarea bazei poligrafice, reeditarea manualelor și altor tipărituri, modificarea ori înlocuirea firmelor și inscripțiilor ș.a.m.d.- oricum necesită în prezent și vor necesita pe viitor anumite cheltuieli, indiferent de alfabetul utilizat”⁴¹.

Raportul „Cu privire la programul complex de stat pentru asigurarea funcționării limbilor vorbite pe teritoriul RSSM”, prezentat de președintele Consiliului de Miniștri al RSSM, I. Calin, stabilea activitățile de renaștere a limbii „moldovenești” precum și a limbilor minorităților naționale din republică. În expunerea sa, președintele Consiliului de Miniștri al RSSM a elucidat cauzele care au dus la îngustarea sferelor de folosire a limbii materne „în cadrul organelor de partid, sovietice, economice, în domeniile învățământului, educației preșcolare și culturii, în limba vorbită și scrisă, ceea ce a impus ocrotirea ei de către stat, decretarea ei ca limbă de stat”. Totodată a subliniat că „decretarea limbii moldovenești ca limbă de stat nu aduce niciun prejudiciu și nu lezează drepturile locuitorilor republicii a căror limbă maternă este oricare alta”. Dimpotrivă, așa cum menționa I. Calin, „în proiectele de legi limbii ruse ca limbă de comunicare între națiuni i se rezerva un loc apreciabil și destoinic”.

În altă ordine de idei, oficialul a subliniat necesitatea „elaborării unei concepții științific fundamentată” care să prevadă „îmbogățirea limbii moldovenești în limite judicioase prin împrumutarea a tot ce este valoros în limbile înrudite din grupa celor romanice-română, italiană, spaniolă ș.a.”, relevând oportunitatea menținerii „în limba noastră a elementele de origine slavonă, ce s-au integrat de-a lungul veacurilor și care au îmbogățit-o, au contribuit la accentuarea specificului ei”. Ca adept al limbii „molodovenești” independente

⁴⁰ *Ibidem*, p. 292.

⁴¹ „Despre proiectele legilor RSS Moldovenești « Cu privire la revenirea limbii moldovenești la grafia latină », «Cu privire la statutul limbii de stat a RSS Moldovenești», «Cu privire la funcționarea limbilor vorbite pe teritoriul RSS Moldovenești». Raportul prezentat de către deputatul M. I. Snegur, Președintele Prezidiului Sovietului Suprem al RSS Moldovenești, în: *Moldova Socialistă*, 30 august 1989.

de limba română, I. Calin menționa: „Trebuie să ne preocupăm în permanență de dezvoltarea limbii moldovenești, pe care o vorbește poporul nostru de-a lungul secolelor și care capătă astăzi statutul de limbă de stat pe teritoriul RSSM –stat socialist și suveran pe teritoriul Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste. Trebuie să vorbim despre aceasta deoarece în ultimul timp a fost preluat în republică și impus cu insistență mitul, propagat mai demult în surse străine, potrivit căruia limba moldovenească nu există în genere, după cum n-ar exista, cică, nici moldoveni ca atare. Da, e adevărat că limba moldovenească are rădăcini comune, un fond lexical și multe alte elemente comune cu limba poporului frățesc al statului socialist vecin, ceea ce face ca ea (limba moldovenească) să fie identică cu această limbă. Dar recunoșterea acestui fapt indiscutabil nu poate servi drept temei pentru ca noi toți să renunțăm la limba noastră maternă”. I. Calin afirma că ideea identității limbii „moldovenești” cu limba română „este nefondată din punct de vedere științific, iar din punct de vedere practic este dăunătoare, duce la impas”. Făcând aluzie la limba română și la RSR, același vorbitor atenționa că nu era cazul „să ne confirmăm prin lege limba noastră față de oarecare alta, ba încă în așa fel, încât, la urma urmelor să o pierdem pe a noastră”, ci ca „alții să caute asemănare dintre limbile lor materne și vechea noastră limbă cu specificul ei și să considere că le face onoare, dacă vor descoperi că limba lor este identică cu cea moldovenească”⁴².

Deputații rusolingvi ce reprezentau orașele Tiraspol, Bender, Râbnîța, Comrat ș.a. au încercat chiar de la începutul ședinței să compromită lucrările sesiunii, cerând eliminarea de pe ordinea de zi a chestiunilor privind legislația lingvistică sub pretextul că mai era necesar să se lucreze asupra ei.

Deputatul V. N. Iakovlev, reprezentant al organizației obștești „Edinstvo”, a propus să fie organizat un referendum, considerând că în cadrul sesiunii se propunea stabilirea nu a „statutului limbii moldovenești, ci a limbii române”⁴³.

Dezbaterile pe marginea rapoartelor prezentate de M. Snegur și I. Calin s-au derulat într-un cadru extrem de tensionat, conturându-se două opinii diametral opuse. Adepții primei opinii, pledau pentru adoptarea proiectelor de legi lingvistice elaborate de comisia Sovietului Suprem al RSSM care conferea limbii „moldovenești” statutul de limbă de stat, stabilea revenirea la grafia latină; reglementa modul de funcționare a limbii de stat. Partizanii celei de-a doua opinii optau pentru conferirea statutului de limbă de stat și pentru limba rusă la egal cu limba „moldovenească”.

Data fiind atmosfera tensionată din societate, dar și din cadrul forului legislativ, în cea de-a doua zi a sesiunii, pe 30 septembrie 1989, prim secretarul CC al PCM a anunțat propunerea privind acordarea statutului de limbă de comunicare

⁴² „Cu privire la programul complex de stat pentru asigurarea funcționării limbilor vorbite pe teritoriul RSSM”. Raportul prezentat de deputatul I. P. Calin, președintele Consiliului de Miniștri al RSSM, în: *Moldova Socialistă*, 31 august 1989.

⁴³ *Istoricul an 1989*, red.-alc. L. Bucătaru, Universitas, Chișinău, 1991, p. 292.

interetnică pentru limba rusă în RSSM, iar limbii moldovenești să i se confere doar statutul de limbă de stat, fără a se specifica că îndeplinește și funcția de limbă de comunicare interetnică. În acest scop, S. Grossu, recomanda ca din articolul 1 al proiectului de lege „Cu privire la funcționarea limbilor vorbite pe teritoriul RSS Moldovenești” (alineatul 1) să fie omis pasajul în care era scris că limba moldovenească „îndeplinește funcțiile limbii de comunicare interetnică pe teritoriul republicii”. Totodată, sugera ca în proiectul legii „Cu privire la statutul limbii de stat a RSS Moldovenești” penultimul alineat al articolului 1 să fie redactat în felul următor: „RSS Moldovenească asigură pe teritoriul său condiții pentru dezvoltarea și folosirea limbii ruse ca limbă de comunicare între națiuni precum și a limbilor materne ale popoarelor de alte naționalități”. În opinia prim secretarului CC al PCM „o asemenea modalitate de abordare a soluționării acestei chestiuni de importanță majoră” era de natură să elimine tensiunea și confruntarea, să „contribuie la ameliorarea relațiilor interetnice și să-i readucă pe participanții la greve la locurile lor de muncă”⁴⁴.

În contextul ideilor enunțate de prim secretarul CC al PCM, deputatul I. Druță, opina că pentru a exclude starea de „nervozitate” era mai rațional „să rămână limba moldovenească drept limbă de stat” și să se omită sintagma „limbă de comunicare interetnică”⁴⁵, care era „de fapt un pleonasm în raport cu noțiunea de limbă de stat”⁴⁶.

La rândul său, deputatul N. Dabija propunea ca sintagma „limbă de comunicare” să fie omisă nu numai cu referire la limba „moldovenească” așa cum recomanda S. Grossu, ci și la limba rusă. Astfel, N. Dabija sugera ca în proiectul de lege „Cu privire la statutul limbii de stat a RSS Moldovenești”, să se omită pasajul final în care se făcea referire la limba rusă ca „limba de de comunicare între națiuni pentru popoarele Uniunii RSS” și să fie redactat în felul următor: „Republica Moldovenească asigură pe teritoriul său condițiile necesare pentru dezvoltarea și folosirea limbii ruse”⁴⁷. Aceste modificări în proiectul de lege erau necesare și cu referire la limba rusă, deoarece „declararea limbii ruse drept limbă de comunicare pe teritoriul republicii va însemna că limba moldovenească va deveni numai pe jumătate limbă de stat în RSS Moldovenească”⁴⁸.

În cuvântarea sa, N. Mățaș, membru al grupului de lucru pentru elaborarea proiectelor de legi din cadrul Sovietului Suprem al RSSM, menționa că proiectele legislației lingvistice au fost elaborate pornind de la necesitatea lichidării „deformărilor și denaturărilor din domeniul politicii și construcției lingvistice din republică” pentru ca „să repunem limba moldovenească și cele-

⁴⁴ Cuvântarea deputatului S. K. Grossu, prim secretar al CC al PCM, în: *Moldova Socialistă*, 31 august 1989.

⁴⁵ *Istoricul an 1989*, red.-alc. L. Bucătaru, Universitas, Chișinău, 1991, p. 276.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 294.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 284.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 284.

alte limbi vorbite pe teritoriul republicii în funcțiile ce trebuie să le aparțină în mod obiectiv, și nu să fixăm ce există astăzi, cum cer unii deputați”. Relevând că în RSSM „limba moldovenească trebuie să funcționeze în toate sferile, să fie limbă de stat”, N. Mătcaș reitiera necesitatea decretării ei ca limbă de comunicare interetnică⁴⁹. Acest fapt nu anula dreptul limbii ruse la libera dezvoltare și utilizare, deoarece articolele 2, 4, 6, 7, 9, 10, 13, 18 ale legii „Cu privire la funcționarea limbilor vorbite pe teritoriul RSS Moldovenești” consfințea dreptul utilizării limbii ruse în diverse sfere de activitate alături de limba de stat. În continuare, același vorbitor atrăgea atenția că legea privind funcționarea limbilor nu discrimina pe nimeni, pentru că atât nemoldovenii cât și moldovenii trebuiau să cunoască două limbi, iar cerința ca funcționarii de diverse niveluri să cunoască limba de stat nu era o încălcare a drepturilor constituționale ale cetățeanului cum pretindeau oponenții, ci „o cerință de calificare, de pregătire și competență profesională”⁵⁰ a fiecărui funcționar.

În cuvântul de încheiere, la ședința din 31 august 1989, M. Snegur a insistat ca limbii moldovenești să i se păstreze calitatea de limbă de comunicare interetnică pe teritoriul RSSM.

Deputatul I. Calin, s-a solidarizat cu S. Grossu, care pleda pentru consfințirea limbii ruse ca limbă de comunicare interetnică în cadrul RSSM, iar limbii moldovenești să i se confere statutul de limbă de stat, fără să se indice că îndeplinește și funcția de limbă de comunicare interetnică. Referindu-se la „esența compromisului”, I. Calin consemna că „pentru națiunea socialistă moldovenească principalul rezidă în proclamarea limbii moldovenești drept limbă de stat pe baza grafiei latine cu toate calitățile limbii de stat. Este clar că statalitatea înseamnă, totodată, și faptul că ea va îndeplini funcția de limbă de comunicare interetnică, ca lucru de la sine înțeles. Nu e necesar să reflectăm asta în lege (că limba moldovenească este limbă de comunicare interetnică –n.a.). Se poate spune în felul următor: Statalitatea limbii moldovenești este acea vrabie pe care o avem deja în mână, deoarece niciun deputat nu s-a pronunțat împotriva ei. Face oare ca având vrabia în mână să alergăm după cioara din par? Hotărârea sesiunii cu privire la statalitatea limbii moldovenești va constitui o sărbătoare pentru poporul moldovenesc, pentru întregul popor al Moldovei sovietice. Limba rusă este recunoscută și la ora actuală funcționează în țara noastră iar prin urmare și în republica noastră, drept limbă de comunicare între națiuni. Aceasta e realitatea. Logica dezvoltării e aceasta, și lucrul acesta decurge din proiectul Platformei PCUS, că limba rusă și pe viitor va îndeplini această funcție pe întreg teritoriul țării și, firește, pe teritoriul tuturor republicilor unionale, inclusiv pe teritoriul RSS Moldovenești”⁵¹. În opinia aceluiași

⁴⁹ Ion Dumeniuc, Nicolae Mătcaș, *Coloana infinită a graiului matern. File din marea bătaie pentru limbă*, Hiperion, Chișinău, 1990, p. 266.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 263.

⁵¹ *Cuvântarea de încheiere a deputatului I. P. Calin, președinte al Consiliului de Miniștri în cadrul ședinței din 31 august 1989*, în: *Moldova Socialistă*, 2 septembrie 1989.

vorbitor, consfințirea acestui fapt în lege era de natură să „elimine absolut toate temerile, toate suspiciunile, toate incertitudinile părții rusofone a populației”. Pe această bază spera ca „tovarășii care au insistat ca limbii ruse să i se confere statutul de limbă de stat... să-și revadă pozițiile și să accepte varianta de compromis”⁵².

Deputații rusolingvi, în pofida multitudinii de argumente, nu s-au lăsat convinși, insistând cu înverșunare pentru conferirea statutului de limbă de stat limbii ruse. Ei motivau aceste cerințe prin faptul că prevederile legislației lingvistice erau discriminatorii pentru conaționali lor. Astfel, deputatul Țîmai, ce reprezenta circumscripția electorală Odesa din orașul Bender, menționa „că nu poate sprijini prevederea din proiectul de lege cu privire la statutul de limbă de stat și articolul 1 din proiectul de lege cu privire la funcționarea limbilor vorbite pe teritoriul RSSM”, făcând propunerea „de a se conferi prin lege și limbii ruse, alături de cea moldovenească, statutul de limbă de stat”.

Fixarea prevederii cu privire la limba rusă ca limbă de comunicare interetnică în RSSM în legislația lingvistică constituia o soluție de compromis la solicitarea expresă a Moscovei care dorea să mențină cu orice preț URSS.

I.C. Ciobanu, președintele ședinței celei de-a XIII Sesiuni a Sovietului Suprem al RSSM își amintea că în una dintre pauze, S. K. Grossu i-a informat pe membrii prezidiului că liderul sovietic, M. S. Gorbaciov, l-ar fi somat în cadrul unei convorbiri telefonice: „Faceți ce vreți, dar limba rusă să nu fie eliminată. Să rămână măcar ca limbă de comunicare!”⁵³.

După lungi dezbareri, în ziua de 31 august 1989 au fost adoptate legile „Cu privire la statutul limbii de stat a RSS Moldovenești” și „Cu privire la revenirea limbii moldovenești la grafia latină”. Prima lege, însoțită de un preambul, în care se arată scopul decretării limbii de stat. Legea stabilea că Constituția RSSM se completează cu articolul 70¹ care avea următorul conținut: „Limba de stat a Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești este limba moldovenească. Limba moldovenească este folosită în viața politică, economică, socială și culturală și funcționează pe baza grafiei latine”. Cea de-a doua lege conținea, de asemenea, un preambul, în care se motiva necesitatea „trecerii limbii moldovenești, idiom de origine și structură romanică la grafia latină” și trei articole. Articolul 1 statuează „trecerea scrisului limbii moldovenești la grafia latină”; articolul 2 stabilește literele alfabetului latin (26 de litere de bază și 4 complementare – K k, Qq, Ww, Yy, „ce se folosesc în nume proprii și în neologisme cu caracter internațional”), iar articolul 3 abrogă legea RSSM din 10 februarie 1941 „Cu privire la trecerea scrisului moldovenesc de la alfabetul latin la alfabetul rus”⁵⁴. La fel, pe 31 august 1989 a fost adoptată și hotărârea Sovietului Suprem al RSSM „Despre modul de punere

⁵² *Ibidem*.

⁵³ I. C. Ciobanu, Gorbaciov și ai noștri, în: *Basarabia*, nr.1-3, 2000, p. 92.

⁵⁴ *Legile RSSM „Cu privire la statutul limbii de stat a RSS Moldovenești” și „Cu privire la revenirea limbii moldovenești la grafia latină”*, în: *Literatura și arta*, 7 septembrie 1989.

în aplicare a legii RSS Moldovenești « Cu privire la revenirea limbii moldovenești la grafia latină » care stabilea două etape pentru trecerea la grafia latină în sferile politice, sociale, economice și culturale: prima –cuprindea anii 1989-1993 și cea de-a doua –anii 1994-1995.

Legea „Cu privire la funcționarea limbilor vorbite pe teritoriul RSS Moldovenești”, votată la 1 septembrie 1989, sublinia în preambul că scopul conferirii statutului de limbă de stat limbii moldovenești era de a contribui „la realizarea suveranității depline a republicii și la crearea garanțiilor pentru folosirea ei pleneră în toate sferele vieții politice, sociale, economice și culturale”, recunoscând identitatea lingvistică moldo-română.

Articolele 1-5 din titlul I conțin dispoziții generale privind limbile vorbite pe teritoriul RSSM. În articolul 3 se regăsește acea soluție de compromis cerută de M. Gorbaciov și expusă de S. Grossu: „Limba rusă, ca limbă de comunicare între națiunile URSS se folosește pe teritoriul republicii alături de limba moldovenească în calitate de limbă de comunicare între națiuni, ceea ce asigură un bilingvism național-rus și rus-național real”⁵⁵. Articolele 6-8 din titlul II asigură drepturile și garanțiile cetățeanului la alegerea limbii. Articolele 9-14 din titlul III stabilesc că limba de lucru în organele puterii de stat, administrație, organizațiile obștești, întreprinderi și instituții este limba de stat. Totuși articolul 12 este unul contradictoriu, fiind expresia compromisului față de conducătorii de la întreprinderile de subordonare unională sau din orașele cu populație rusofonă. Pe de o parte, fixează că limba lucrărilor de secretariat la întreprinderile situate pe teritoriul republicii este limba de stat, iar pe de altă parte specifică faptul că „documentația tehnico-normativă poate fi folosită în limba originalului”, adică în limba rusă. În continuare precizează că „ținându-se cont de situația demografică, de necesitatea de producție, în instituțiile și organizațiile a căroră enumerare se face de către Consiliul de Miniștri al RSS Moldovenești, la propunerea sovietelor raionale și orașenești de deputați ai poporului lucrările de secretariat pot fi efectuate și în limba rusă sau în altă limbă acceptabilă”⁵⁶.

În titlul IV (articolele 15-17) se conțin reglementări în ceea ce privește aplicarea limbii de stat în lucrările de secretariat în acțiunile penale, civile, în notariat, în organele de înregistrare a actelor civile. Aplicarea limbii în sferile învățământului public, a științei și culturii este prevăzută în articolele 18-23. Conform articolului 19 din lege „instituțiile preșcolare și școlile de cultură generală se crează după principiul monolingvismului. În cadrul lor lucrările de secretariat, adunările, ședințele, informarea audiovizuală se realizează în limba de educație și instruire. Instituțiile preșcolare și școlile de cultură generală bilingve se crează în localitățile în care numărul de copii nu permite să fie deschise instituții preșcolare

⁵⁵ *Legea Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești „Cu privire la funcționarea limbilor vorbite pe teritoriul RSS Moldovenești”*, în: *Literatura și arta*, 7 septembrie 1989.

⁵⁶ *Ibidem*.

și școli de cultură generală monolingve”, iar „lucrările de secretariat se efectuează în limba de stat”⁵⁷.

Articolele 24-29 reglementează aplicarea limbii în denumiri și informații. Articolul 24 stabilește că „localitățile și alte obiective geografice de pe teritoriul RSS Moldovenești au o singură denumire oficială sub forma ei moldovenească, sau, respectiv, găgăuză originală (fără traducere sau adaptare), ținându-se cont de tradițiile istorice din localitatea respectivă”. „Denumirile de piețe, străzi, stradele, raioane orașenești se formează în limba de stat fără traducere” iar în localitățile în care majoritatea populației era de altă etnie - „într-o limbă acceptabilă”. Denumirile organelor de stat, instituțiilor, firmelor, modul de elaborarea formularelor, afișelor erau stabilite în articolele 25-29. Articolele 30-32 din titlul VII conțineau prevederi privind ocrotirea limbilor vorbite pe teritoriul RSSM⁵⁸.

Potrivit deputatului Ion Borșevici, fost președinte al grupului de lucru pentru elaborarea proiectelor de legi lingvistice din cadrul Sovietului Suprem al RSSM, chiar dacă în primele zile ale lucrărilor sesiunii a XIII-a Sovietului Suprem al RSS „din partea unui anumit grup de deputați, proiectele de lege au fost calificate ca fiind inacceptabile, atunci după ce articolele au fost citite rând pe rând, după discuții și amendamentele făcute, la sfârșitul lucrărilor sesiunii, pentru sus-numitele legi s-a votat aproape unanim. Împotriva a votat un deputat din Râbnîța”⁵⁹.

Privită retrospectiv, legislația lingvistică adoptată la 31 august – 1 septembrie 1989 a avut o însemnătate istorică pentru românii dintre Prut și Nistru, marcând victoria forțelor naționale care după un an și ceva de confruntări cu conducerea PCM și cu opoziția renașterii naționale au reușit ca revendicările culturale să fie traduse în fapt. Pentru prima dată după o perioadă de 45 de ani de dominație sovietică graiul moldovenesc a fost luat sub ocrotirea statului, fiindu-i conferit statutul de limbă de stat. Totodată i s-a redat veșmântul firesc-grafia latină și i s-a recunoscut identitatea cu limba română, au reușit ca revendicările culturale să fie traduse în fapt.

Reabilitarea limbii române și a alfabetului latin în RSSM a avut o traiectorie extrem de sinuoasă în RSSM. Discutarea proiectelor de legi lingvistice au scos în evidență opoziția PCM față de revendicările culturale legitime ale mișcării de renaștere națională care erau percepute ca pericole de natură să zdruncine pilonii existenței RSSM și să pericliteze carierele politice ale nomenclaturii comuniste. Totuși, sub presiunea mișcării naționale, autoritățile din RSSM au făcut cedări, acceptând elaborarea proiectelor de legi privind conferirea statutului de limbă de stat limbii „moldovenești” și privind funcționarea limbilor vorbite pe teritoriul RSSM. Dacă în privința conferirii statutului de limbă de stat limbii moldovenești s-a ajuns relativ mai ușor la un acord, în ceea ce privește recunoașterea identității limbii „moldovenești” cu limba română și revenirea la grafia latină lucrurile au

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ *Istoricul an 1989*, red.-alc. L. Bucătaru, Universitas, Chișinău, 1991, p. 315.

fost mult mai complicate. Liderii CC al PCM au recurs la manipulări în scopul adoptării unor legi trunchiate care să consfințească nu revenirea, ci trecerea la grafia latină; coexistența grafiei latine cu grafia rusă pe o perioadă nedeterminată; existența limbii „moldovenești” independente fără a se face vreo referire la identitatea ei cu limba română etc.

Amplificarea mișcării de renaștere națională din vara anului 1989 a condus la convocarea pe 27 august 1989 a Marii Adunări Naționale în cadrul căreia au fost validate proiectele de legi elaborate de comisia pentru învățământul public, știință și cultură a Sovietului Suprem al RSSM care recunoaștea identitatea lingvistică moldo-română, stabilea revenirea la grafia latină și atribuia limbii „moldovenești” statutul de limbă de stat și, în același timp, de comunicare interetnică pe teritoriul RSSM.

Conducerea PCM, ca exponentă a intereselor populației rusolingve, nu a încetat să opună rezistență, propunând la ședința forului legislativ al RSSM din 30 august 1989 o soluție de compromis prin care limbii „moldovenești” să i se confere statutul de limbă de stat, iar limbii ruse – statutul de limbă de comunicare interetnică pe teritoriul RSSM.

Hotărârile adoptate la Sesiunea a XIII-a Sovietului Suprem al RSM în zilele de 31 august și 1 septembrie 1989 reflectau principiile bilingvismului național-rus și rus-național, ținând cont de situația lingvistică de la acea vreme din RSSM ca parte integrantă a imperiului multinațional sovietic. Ambiguitățile din mai multe articole ale legii privind funcționarea limbilor vorbite erau o dovadă a compromisului prin intermediul căruia conducerea PCM încerca să împace două tabere cu aspirații contradictorii și să detensioneze situația interetnică. Legea în cauză era destul de permisivă în raport cu vorbitorii de limbă rusă cărora prin mai multe prevederi li se garanta dreptul de a utiliza limba lor maternă. Astfel RSSM putea pretinde la calitatea de aproape unica republică unioană care acorda garanții legale limbii ruse în raport cu alte republici care în cursul anilor 1988-1989 au adoptat legi lingvistice similare în care s-au regăsit soluțiile de compromis⁶⁰.

În pofida incongruențelor, legile „Cu privire la statutul limbii de stat a RSS Moldovenești”, „Cu privire la revenirea limbii moldovenești la grafia latină” și cea „Cu privire la funcționarea limbilor vorbite pe teritoriul RSS Moldovenești” au avut o însemnătate istorică pentru românii dintre Prut și Nistru. Pentru prima dată după o perioadă de 45 de ani de dominație sovietică graiul moldovenesc a fost luat sub ocrotirea statului, fiindu-i conferit statutul de limbă de stat. Totodată i s-a redat veșmântul firească grafia latină și i s-a recunoscut identitatea cu limba română. Privite retrospectiv, legile lingvistice din 31 august și 1 septembrie 1989 au însemnat victoria forțelor naționale care după un an și ceva de confruntări cu conducerea PCM și cu oponenții renașterii naționale au reușit ca revendicările lor culturale să fie traduse în fapt.

⁶⁰ *Istoricul an 1989*, red.-alc. L.Bucătaru, Universitas, Chișinău, 1991, p. 310.

А. Стыкалин*

ПЕРЕМЕНЫ 1989 Г. В ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЕ И ПЕРЕСМОТР «ДОКТРИНЫ БРЕЖНЕВА»

Soviet foreign policy aimed at keeping under the military-political control of the USSR (if it was necessary – by force) the Eastern European countries, which fell under its influence as a result of the Second World War, demanded its detailed ideological justification in August 1968, when the joint military action of 5 countries, members of Warsaw Treaty in Czechoslovakia was undertaken. The thesis of the collective responsibility of the socialist countries in defending socialism in each of them was voiced in Brezhnev's conversation with the Yugoslav leader Tito in April 1968, was reflected also in some declarations of Summer 1968 and later, after the suppression of the Prague Spring on August 21, 1968, in a number of program articles of Pravda and also in the speech of Brezhnev at the 5th Congress of the Polish United Workers Party in November 1968. The concept of the Soviet foreign policy towards the bloc allies, which was reflected in these documents, was defined in the West as the doctrine of limited sovereignty or the "Brezhnev doctrine". With the coming to power of Mikhail Gorbachev and his team in 1985 the Soviet leadership launched a revision of the principles of its policy towards the allied countries. The thesis of the unacceptability of the former methods of bloc politics was first voiced at the Politburo in summer of 1986. In December 1989, after the velvet revolution in Czechoslovakia, the Soviet leadership officially announced a revision of its attitude to the suppression of the Prague Spring.

Keywords: the Soviet foreign policy, the Soviet bloc, Central-Eastern Europe, the end of the Cold War, the Brezhnev doctrine, collapse of communist regimes.

Советская внешняя политика, направленная на удержание под военно-политическим контролем СССР стран Восточной Европы, оказавшихся в сфере его влияния по итогам Второй мировой войны, и не исключавшая при этом силовых методов, впервые потребовала своего развернутого идеологического обоснования в связи с крупномасштабной военной акцией

* Стыкалин Александр Сергеевич, ведущий научный сотрудник Института славяноведения РАН, кандидат исторических наук

пяти стран-участниц Организации Варшавского договора (ОВД) 21 августа 1968 г. по подавлению Пражской весны.

Такая потребность возникла, прежде всего, потому, что силовое вмешательство во внутренние дела одной из стран советского блока вызвало серьезные разногласия в мировом коммунистическом движении. Против такого вмешательства, хотя и по разным мотивам, резко выступили руководства как ряда социалистических стран (второй по значимости коммунистической державы – КНР, внеблоковой Югославии и даже члена ОВД Румынии), так и большинства европейских коммунистических партий. По сути, речь шла о кризисе в мировом коммунистическом движении, еще более масштабном и глубоком, нежели тот, который в 1956-1957 гг. был вызван разоблачением Сталина на XX съезде КПСС и подавлением в 1956 г. венгерской революции. Не менее глубоким оказался после августа 1968 г. и раскол внутри Движения неприсоединения, которое в Москве, пусть иногда и с оговорками, рассматривали в качестве потенциального союзника и уж во всяком случае попутчика мирового коммунистического движения. Кроме того, после подавления Пражской весны заметно усилилось стремление дистанцироваться от внешней политики СССР в тех западных политических, деловых, культурно-интеллектуальных кругах, которые были ориентированы на активное сотрудничество с Советским Союзом.

Тезис о коллективной ответственности социалистических стран в деле защиты социализма в каждой из них был впервые в контексте Пражской весны озвучен Л. Брежневым в ходе длительной беседы с югославским коммунистическим лидером И. Брозом Тито, посетившим Москву в конце апреля 1968 г. Руководство СССР должно было в некоторой мере учитывать позицию титовской Югославии, осознавая ее статус одного из лидеров движения неприсоединения, равно как и большой международный авторитет маршала Тито, единственного кроме Л. Троцкого коммунистического политика, осмелившегося в свое время открыто бросить вызов Сталину на международной арене. На встрече 29 апреля ситуация в Чехословакии стала главным предметом обсуждения¹. Руководство СССР надеялось на близость точек зрения сторон, ведь отношения двух стран находились на подъеме. Так, в июне 1967 г. Югославия полностью солидаризировалась с проарабской советской позицией в условиях «шестидневной войны» на Ближнем Востоке. Правда, Союз коммунистов Югославии продолжал занимать особую позицию по целому ряду проблем мирового коммунистического движения. Тем не менее в Москве питали надежды, что югославские лидеры с пониманием воспримут советские оценки внутривосточных процессов, развернувшихся в Чехословакии. Брежнев не скрывал от

¹ Встречи и переговоры на высшем уровне руководителей СССР и Югославии в 1946 – 1980 гг. Том второй. 1965 – 1980. М., 2017. С. 211-230.

своих югославских собеседников обеспокоенности ослаблением контроля руководства КПЧ над общественной жизнью и прессой и уже в это время, за неполные 4 месяца до интервенции, откровенно высказал свое мнение, во многом корреспондировавшее с так называемой доктриной ограниченного суверенитета («доктриной Брежнева»), получившей после 21 августа 1968 г. развернутое обоснование в ряде статей и документов. Он говорил лидеру СКЮ: «Нужны какие-то радикальные шаги с нашей стороны с тем, чтобы помочь Чехословакии устоять на позициях социализма. Не следует бояться слово “вмешательство”. Ведь мы пролетарские интернационалисты и нам безразличны судьбы социализма в других странах. Есть вопросы, которые нельзя рассматривать как чисто советские или чисто югославские. У нас есть общие задачи и обязанности, вытекающие из принципов пролетарского интернационализма. Нас очень волнует и нам не безразлично, как идут дела у наших друзей, в том числе и в Югославии», где экономическая реформа, «по-товарищески говоря, как нам кажется, пока не дала положительных результатов»². Таким образом, не ограничившись критикой положения в Чехословакии, Брежнев попытался спроецировать свое понимание коллективной ответственности за судьбы социализма и на нейтральную Югославию, что не могло не вызвать отпора югославской стороны. Особенно жесткий отпор официальной Москвой был получен не тогда, в апреле, а уже после 21 августа, в беседе Тито 31 августа с советским послом И. Бенедиктовым, прошедшей в очень напряженной атмосфере. Лидер коммунистической Югославии, последовательный в своем стремлении к ограничению советского влияния на другие социалистические страны, прямо заявил тогда советскому послу, что интервенция в Чехословакии была предпринята вопреки воле ее руководства и народа, и что у чехов и словаков было достаточно сил самим решить свои внутренние проблемы. Что же касается Югославии, то Тито прямо дал понять, что ее руководство не допустит, чтобы кто бы то ни было вмешивался в ее внутренние дела. Если же югославскому государству кто-либо будет угрожать будь то с Востока или с Запада, а тем более дело дойдет до силовой акции, «Югославия будет решительно сражаться, защищая свою независимость. В этом можно не сомневаться»³.

Летом 1968 г. тезис о коллективной ответственности социалистических стран за положение в каждой из них, обосновывавший право на силовое вмешательство и предвосхитивший будущую «доктрину Брежнева», находит отражение в открытых программных заявлениях, опубликованных в печати. Так, в коллективном письме в адрес КПЧ пяти компартий от 15 июля по итогам варшавского совещания по чехословацкому вопросу, про-

² Там же. С. 223-224.

³ Там же. С. 236.

шедшего без участия представителей КПЧ, говорилось о том, что угроза социализму в Чехословакии «подвергает опасности общие жизненные интересы остальных социалистических стран», а потому является общим делом всех коммунистических и рабочих партий и государств, объединенных союзническими отношениями в рамках Варшавского договора⁴. 22 августа, т.е. на следующий день после интервенции, эта же тема получила развитие в редакционной статье «Правды» объемом в две газетные полосы «Защита социализма – высший интернациональный долг», где содержалось обоснование мотивов уже состоявшегося вторжения. Подчеркнуто концептуальный характер имела написанная по заказу ЦК КПСС статья члена редколлегии газеты «Правда» С. Ковалева «Суверенитет и интернациональные обязанности социалистических стран», опубликованная в центральном органе КПСС 26 сентября. В ней была наведена на резкость проблема неизбежного ущемления суверенитета страны, ставшей объектом «интернациональной помощи» в интересах спасения социализма – это был ответ на критику акции от 21 августа международным сообществом. Прозвучавшая в этой и других публикациях мысль о правомерности вмешательства союзников во внутренние дела той страны социалистического лагеря, где существует прямая и реальная угроза реставрации капитализма, вскоре была озвучена и на самом высоком уровне. Л. Брежнев, возглавлявший делегацию КПСС на V съезде ПОРП, 12 ноября в своем варшавском выступлении заявил: «Когда внутренние и внешние силы, враждебные социализму, пытаются повернуть развитие какой-либо социалистической страны в направлении реставрации капиталистических порядков, когда возникает угроза делу социализма в этой стране, угроза безопасности социалистического содружества в целом, – это уже становится не только проблемой народа данной страны, но и общей проблемой, заботой всех социалистических стран»⁵. В рамках мирового коммунистического движения несогласие с этой концепцией в то время выразил уже упомянутый Тито, увидевший в ней противоречие с тезисом XX съезда КПСС о многообразии форм перехода к социализму и осудивший официальное объявление ревизионистской «ересью» любых попыток выработать модель социализма, отличную от «классической» советской. А тем более, провозглашенную руководством КПСС готовность эту «ересь» всячески искоренять, не останавливаясь и перед применением военной силы. В своем ноябрьском 1968 г. письме в Москву Тито проявил особую озабоченность тем, что применение военной силы против ЧССР, не поддержанное Югославией, получило идеологическое обоснование в своего рода «доктрине ограниченного суверенитета», легализующей интервенции и вмешательство во внутренние дела суверенных государств.

⁴ Правда. 1968. 17 июля.

⁵ Правда. 1968. 13 ноября.

Начиная с осени 1968 г., особенно после речи Брежнева на V съезде ПОРП, термины «доктрина ограниченного суверенитета» и «доктрина Брежнева» широко использовались западными политическими экспертами для характеристики той концепции внешней политики СССР в рамках советского блока, которая получила выражение как в публичных выступлениях советских лидеров, так и в программных статьях на страницах газеты «Правда» и журнала «Коммунист». При этом западные наблюдатели, комментируя довольно чётко сформулированную внешнеполитическую доктрину и связав ее с именем Брежнева, отмечали, что она применялась на практике задолго до 1968 года, в частности, при подавлении в ноябре 1956 г. венгерской революции. Совершенно естественно поэтому, что когда после 1985 г. начался постепенный пересмотр доктрины советской блоковой политики, он сопровождался официальным изменением отношения руководства КПСС к военным действиям по подавлению не только «Пражской весны», но и венгерского восстания.

С приходом в 1985 г. к руководству КПСС М. Горбачева и его команды в Кремле и на Старой площади постепенно складывается более критический взгляд на советскую политику в отношении союзников по блоку, возникают сомнения в эффективности и результативности силового подхода к восточноевропейским делам с точки зрения долгосрочных интересов СССР и мирового коммунистического движения. Сам Горбачев 3 июля 1986 г. говорил на заседании Политбюро, по свидетельству его помощника А. Черняева, о том, что методы, примененные в Венгрии в 1956 г. и в Чехословакии в 1968 г., в новых условиях совершенно неприемлемы⁶. По сути это было если не отказом от «доктрины Брежнева», то во всяком случае признанием ее неэффективности в современных условиях, с учетом соотношения сил в мире, настроений в странах социалистического лагеря и внутривнутриполитической ситуации в самом СССР, чье руководство до сих пор не могло выпутаться из затяжной и крайне непопулярной в обществе войны в Афганистане. Кстати сказать, применительно к Польше к сходным представлениям о неэффективности и нецелесообразности военного вмешательства в условиях афганской войны склонялось еще брежневское руководство, достаточно процитировать выступление Ю. Андропова на заседании Политбюро ЦК КПСС в конце 1981 г.: «нам нужно твердо придерживаться своей линии – наши войска в Польшу не вводить»⁷. Гораздо

⁶ В Политбюро ЦК КПСС... По записям А. Черняева, В. Медведева, Г. Шахназарова. М., 2006. С. 61.

⁷ Запись заседания Политбюро ЦК КПСС от 29 октября 1981 г. См.: Российский государственный архив новейшей истории (РГАНИ). Ф.89. Оп. 42. Док. 48. Л. 4. В. Мусатов, долгие годы работавший на восточноевропейском направлении в ЦК КПСС и МИД СССР, свидетельствует о конфиденциальных высказываниях Андропова в те месяцы: лимит военных решений применительно к кризисным ситуациям в Восточной Европе исчерпан, надо во что бы то ни стало искать политические средства. См. также:

позже, уже в месяцы кардинальных перемен в странах советского блока, 31 октября 1989 г. А. Яковлев в беседе с З. Бжезинским довольно откровенно говорил о том, что именно события в Афганистане явились тем решающим фактором, который подвиг советских лидеров к отказу от дальнейшего использования своих вооруженных сил за пределами страны. Как замечал в той же связи Яковлев, «Афганистан, наверно, при всем негативе имеет один положительный момент для нас. На примере Афганистана мы пришли к выводу, что ни один советский солдат не должен находиться за рубежом в целях ведения боевых действий»⁸.

Москва, таким образом, теперь уже несколько тяготилась все менее посильной для нее функцией «верховного арбитра», несущего ответственность за судьбы всего соцлагеря и обладающего правом настаивать на силовом подавлении всего того, что не является, с ее точки зрения, истинным социализмом. Однако опережать лидеров социалистических стран в переоценке событий, происходивших в самих этих странах, в Москве явно не собирались. Осенью 1986 г., во время 30-летия «Будапештской осени», в советской научной периодике, как и в венгерской, однозначно доминирует версия контрреволюции.

В условиях декларируемой Перестройки сохранявшаяся на страницах советской прессы охранительная позиция комментировалась на Западе как свидетельство сохранявшейся приверженности официальной Москвы «доктрине Брежнева» и ее неготовности идти на концептуальный пересмотр своей внешней политики на восточноевропейском направлении. Особенно большое внимание акцентировала на этой неготовности русская эмигрантская пресса, отметившая 30-летний юбилей венгерской революции изрядным количеством публикаций, в том числе спецвыпусками журналов «Страна и мир» (Мюнхен) и «Проблемы Восточной Европы» (Нью-Йорк, позже издавался в Вашингтоне). Между тем, в самой Венгрии с каждым годом активизировались оппозиционные движения, неизменно включавшие в свои политические программы требование пересмотра отношения к событиям 1956 г.⁹ 15 июня 1988 г. отмечалось 30-летие вынесе-

Документы «комиссии Суслова». События в Польше в 1981 г. // Новая и новейшая история. 1994. № 1.

⁸ Яковлев А.Н., Перестройка. 1985- 1991. Неизданное, малоизвестное, забытое. М., 2008. С. 375.

⁹ Программные документы венгерских оппозиционных движений 1985-1989 гг. см.: Анатомия конфликтов. Центральная и Юго-Восточная Европа: документы и материалы последней трети XX века. СПб., 2013. Т. II: Вторая половина 1980-х – начало 1990-х годов. Об изменении отношения к событиям осени 1956 г. в идеологии ВСРП, а также венгерской историографии, общественной мысли и массовом сознании Венгрии в рассматриваемый период см.: Стыкалин А.С., От революции 1956 г. к «смене систем» в 1989 г.: метаморфозы исторической памяти венгерской нации // Революции и реформы в странах Центральной и Юго-Восточной Европы: 20 лет спустя. М., 2011, С. 324-349.

ния смертного приговора бывшему премьер-министру Имре Надю, не сумевшему осенью 1956 г. овладеть ситуацией и обвиненному впоследствии в умышленных действиях по свержению государственного строя. В этот день в Будапеште полицией была разогнана массовая демонстрация с требованием реабилитации И. Надя и других осужденных за причастность к восстанию. Однако через полгода, в конце января 1989 г. один из лидеров правящей ВСРП Имре Пожгаи по итогам работы специально созванной для оценки пройденного после 1945 г. страной исторического пути комиссии охарактеризовал те события как народное восстание. Через две недели эти оценки, вопреки противодействию консервативной части партократии, были, пусть с оговорками, подтверждены на партийном пленуме. Радиовыступление Пожгаи стало сенсацией, многие тысячи людей должны были принять к сведению начавшийся пересмотр официальной трактовки ключевого события послевоенной истории Венгрии.

В Москве не могли не отреагировать. Начавшаяся переоценка событий «Будапештской осени» (а к весне 1989 г., благодаря выступлению Пожгаи, она приняла в венгерской прессе просто «обвальный» для властей характер) была воспринята как один из важных симптомов продолжавшейся сдачи позиций правящей государственной партии (ВСРП) в борьбе с крепнувшими оппозиционными движениями, с каждым месяцем все более открыто претендовавшими на власть. Это, конечно, не давало аппарату ЦК КПСС оснований для радости. Тем не менее, влиятельный либеральный партократ помощник М. Горбачева А. Черняев, на стол которому ложились срочно переправлявшиеся в ЦК из МИДа телеграммы советского посольства в Будапеште, пришел к выводу о целесообразности для Москвы устраниваться от любого вмешательства в идейно-политическую борьбу, которая разыгралась в Венгрии вокруг вопроса о характере октябрьских событий. Он предложил Горбачеву «стараться удерживать проблему 1956 года на уровне научного спора, не допускать превращения ее в политическую полемику с кем бы то ни было (как, впрочем, и с нашим 1939 годом)»¹⁰.

Независимо от отношения Горбачева к несогласованной с Москвой переоценке ключевого события, по сути означавшей делегитимизацию кадаровского коммунистического режима, при встрече в марте с К. Гросом, сменившим Я. Кадара в 1988 г. на посту генерального секретаря партии, лидер КПСС прямо дал понять: «оценка 1956 г. – ваше дело», советская сторона не собирается каким-либо образом влиять на официальные оценки ВСРП, как не намерена спорить и с руководством Коммунистической партии Чехословакии, продолжающим называть «контрреволюцией» со-

¹⁰ Архив Горбачев-Фонда. Фонд Черняева. Док.7403. Проводимые Черняевым параллели с 1939 г. вполне понятны, ибо в свете предстоявшего 50-летия начала Второй мировой войны в прибалтийских республиках СССР со всей закономерностью поднимался вопрос о переоценке советско-германского пакта 23 августа 1939 г.

бытия 1968 г. В то же время в сегодняшних условиях, продолжал Горбачев, силовое вмешательство извне во внутренние дела одной из социалистических стран представляется совершенно недопустимым¹¹. Иными словами, «доктрина Брежнева», независимо от отношения к ее приемлемости (или неприемлемости) в иных исторических условиях, ныне, по мнению советского лидера, никак не могла служить руководством к действию.

С другой стороны, пересмотр прежних позиций в Кремле и на Старой площади не хотели делать бесконтрольным, особенно если речь шла о пересмотре на страницах советских печатных изданий. Эксперты, склонные опережать официальные оценки, подвергались давлению. В то же время санкционируется публикация летом 1989 г. в советских СМИ ряда статей, где оценка венгерских событий осени 1956 г. как контрреволюции была признана упрощенной, хотя и отмечалась неоднозначность происходившего на будапештских улицах, признавалось наличие экстремистских проявлений со стороны восставших масс. Группа экспертов ЦК КПСС во главе с В. Мусатовым, которому было доверено на основе ознакомления с ранее засекреченными архивными документами подготовить частичный пересмотр прежних, очень жестких оценок, стояла перед непростой задачей объяснить и до известной степени оправдать советское силовое вмешательство, дабы официальной Москве удалось избежать совсем нежелательного для нее самобичевания. Акцент был сделан на том, что тогдашнее руководство СССР в октябре 1956 г. долго колебалось, выискивая политические пути урегулирования венгерского кризиса, не ставило своей целью восстановление в Венгрии власти команды Ракоши, полностью скомпрометировавшей себя, должно было учитывать при принятии решения ближневосточный контекст (произошедший в те же дни острый конфликт на Суэцком канале), и кроме того (это представлялось очень важным) согласовывало все принимавшиеся принципиальные решения с другими компартиями, включая КПК и СКЮ¹².

Даже такой, более чем половинчатый пересмотр вызвал протест партийных ортодоксов. Во многих публикациях по инерции доминировал старый подход – венгерские события 1956 г. назывались контрреволюцией. Два генерала, участвовавших в интервенции, обратились к Горбачеву с письмом, в котором выразили решительный протест против начавшейся ревизии привычной им оценки венгерских событий как «контрреволю-

¹¹ Gorbacsov tárgyalásai magyar vezetőkkel. Dokumentumok az egykori SzKP és MSzMP archívumaiból, 1985 – 1991 / Szerk. Baráth M., Rainer M.J. Bp., 2000. 179-180 old.

¹² Осторожные попытки, отказавшись от ярлыков и жестких формулировок, скорректировать прежний подход таким образом, чтобы у читателя не создалось впечатления радикальной переоценки, были предприняты летом 1989 г. в ряде публикаций на страницах еженедельника «Новое время».

ционного путча»¹³. Такая позиция, надо сказать, находила понимание и в «братских» партиях, чьи лидеры резонно опасались утраты власти вследствие развернувшихся процессов. Хрущев «своими реформами вызвал 56-й год в Венгрии. А теперь вот Горбачев дестабилизирует социалистическое содружество», – говорил советским эмиссарам болгарский лидер Т. Живков¹⁴.

Пересмотру прежних оценок всячески препятствовал председатель КГБ В. Крючков, в 1956 г. служивший в посольстве СССР в Венгрии под началом посла Ю.В. Андропова. Тем временем в Будапеште в июне 1989 г. состоялось торжественное перезахоронение Имре Надя, а через три недели, 6 июля, он был полностью реабилитирован венгерским судом (По символическому совпадению, это произошло в день смерти отправившего его на эшафот Яноша Кадара). На многотысячном июньском митинге в центре венгерской столицы из уст деятеля Альянса молодых демократов (Фидес) В. Орбана, будущего политического тяжеловеса посткоммунистической Венгрии, гораздо более открыто, чем ранее, звучали резкие антисоветские и антикоммунистические заявления. В августе руководство другой оппозиционной ВСРП партии, Союза свободных демократов, обратилось в письме к М. Горбачеву с предложением официально осудить интервенции в Венгрии в 1956 г. и в Чехословакии в 1968 г. как акции, нарушающие международное право¹⁵.

Для того чтобы затормозить пересмотр отношения в Венгрии к событиям 1956 г. и, по возможности, скомпрометировать его инициаторов, Крючков организовал передачу венгерским аппаратчикам хранившихся в архивах КГБ документов 1930-х гг., проливавших свет на неблагоприятную роль И. Надя как агента-осведомителя органов НКВД в период жизни в московской эмиграции¹⁶. Учитывая большую популярность И. Надя среди сторонников кардинальных реформ и превращение этого приверженного национальным ценностям коммуниста-реформатора в своего рода символ сопротивления навязываемым извне формам правления, его компрометация могла быть использована контрреформаторскими силами в ВСРП против своих оппонентов. Однако даже эти силы в сложившихся условиях пришли к выводу о нецелесообразности обнародования полученных из Москвы документов, поскольку это подлило бы масла в огонь политического противостояния, отнюдь не повлияв на пересмотр исторических оценок. Со стороны ЦК КПСС и МИД СССР теперь уже не давили, пре-

¹³ См.: *Muszátov V., Moszkva és 1956. Viték 1989-1990 között a Szovjetunióban.*

¹⁴ В Политбюро ЦК КПСС... По записям А. Черняева, В. Медведева, Г.Шахназарова (1985-1991). Издание 2-е, дополненное. М., 2008. С. 137.

¹⁵ *Rendszerváltás Magyarországon. 1989-1990.* Bp., 1999. 68 old.

¹⁶ См. справку КГБ СССР для ЦК КПСС от 16 июня 1989 г. «Об архивных материалах о деятельности в СССР Имре Надя»: РГАНИ. Ф.89. Оп.45. Д.82. Л.1-3.

доставив венграм самим выносить оценки¹⁷. Вообще осенью 1989 г., когда всю Восточную Европу охватил процесс радикальных перемен, проблема переоценки деятельности Надя явно не относилась к числу приоритетных для Москвы¹⁸.

Между тем, в конце лета 1989 г. советское руководство неожиданно столкнулось с прямым призывом к применению «доктрины Брежнева». Парадоксальным образом он исходил от румынского лидера Н. Чаушеску. Политик радикально националистического толка, в августе 1968 г. под лозунгом защиты национальных ценностей решительно отмежевавшийся от силовой акции СССР и ряда его союзников по ОВД в отношении Чехословакии и заработавший на этом немалый внешне- и внутриполитический капитал, который растрачивал затем более десятилетия, по иронии истории превращался теперь в «коммунистического интернационалиста». В августе 1989 г. Чаушеску обратился к лидерам других европейских социалистических стран с призывом собраться и обсудить положение дел в Польше, создающее угрозу для судеб социализма не только в этой стране, но и за ее пределами (коммунисты к этому времени уже фактически теряют в Польше власть). Как ЦК ПОРП, так и ЦК КПСС не поддерживали инициативы румынского лидера. В ответе ЦК КПСС румынскому руководству от 27 августа 1989 г. отмечалось: «сам ход политических событий в стране объективно лимитирует возможности наших совместных шагов, не вступающих в противоречие с суверенитетом ПНР»¹⁹. Таким образом, союзник по военно-политическому блоку в ответ на свое прямое обращение получил из Москвы заверение в том, что «доктрина Брежнева» не является в новых условиях актуальной. 1 ноября, уже после утраты власти в ГДР командой Э. Хонеккера, Горбачев в беседе с новым руководителем СЕПГ Э. Кренцем признал, что в первую очередь именно внешнеэкономические факторы, в частности, растущая зависимость Польши и Венгрии от Запада и неспособность СССР конкурировать с западными экономиками теперь уже и на восточноевропейском поле, делают неэффективной любую попытку сило-

¹⁷ «Если ЦК ВСРП сочтет целесообразным создание комиссии для дополнительного выяснения деятельности И. Надя в период его жизни в СССР и обратится к нам, то с советской стороны будет сделано все необходимое для прояснения интересующих венгерскую сторону вопросов. Что касается оценок политической деятельности И. Надя, в том числе во время событий 1956 года, то, по нашему мнению, этот вопрос относится к компетенции ВСРП и венгерской исторической науки» (Текст указаний послу СССР в Будапеште. Не позднее 18 сентября 1989 г. См.: РГАНИ. Ф.3. Оп.103. Д.182. Л.69).

¹⁸ Документы об И. Наде, о которых идет речь, впервые были опубликованы в начале 1993 г. в итальянской газете «La Stampa», а вскоре после этого в венгерских изданиях, что вызвало дискуссии, но не повлияло на оценку его политической роли в событиях 1956 г. См.: Стыкалин А.С., Образ Имре Надя в 50-летней ретроспективе // Неприкосновенный запас. 2007. № 6. С. 223-238.

¹⁹ РГАНИ. Ф.3. Оп.103. Д.181. Л.140-141.

вого воздействия извне на происходящие процессы: «В Венгрии и Польше сейчас сложилось такое положение, что им, как говорится, деваться некуда, настолько они погрузились в финансовую зависимость от Запада. Сейчас кое-кто нас упрекает: куда, мол, смотрит Советский Союз, почему он позволяет Польше и Венгрии “уплывать” на Запад. Мы ведь не можем взять на содержание Польшу»²⁰.

С падением в последние месяцы 1989 г. в ряде стран Восточной Европы режимов, не заинтересованных в ревизии оценок прежней советской политики, новые силы, пришедшие к власти, ждали от Москвы официального пересмотра «доктрины Брежнева». После «бархатной революции» в Чехословакии обновленное руководство КПЧ и новое правительство ЧССР высказались за переоценку военной акции 5 стран-членов ОВД 21 августа 1968 г. Вслед за этим 5 декабря в «Правде» было опубликовано заявление Советского правительства: «Мы разделяем точку зрения Президиума ЦК КПЧ и Правительства ЧССР о том, что вступление армий пяти социалистических стран в пределы Чехословакии в 1968 г. не было обоснованным, а решение о нем в свете известных теперь фактов было ошибочным». В тот же день было опубликовано совместное заявление руководителей всех стран ОВД, принявших в августе 1968 г. участие в силовой акции. В нем также отмечалось, что ввод войск в Чехословакию явился вмешательством в ее внутренние дела и должен быть осужден. Новая советская позиция, основанная на отказе от «доктрины Брежнева», прозвучала и с трибуны партийных форумов. На пленуме ЦК КПСС 9 декабря 1989 г. М. Горбачев говорил о том, что отказ от вмешательства «в дела наших братских партий, тем более стран... один из главных уроков нашей предшествующей деятельности, нашей истории, взаимоотношений с социалистическими братскими странами»²¹. Речь шла о концептуальном отказе от «доктрины ограниченного суверенитета»²².

Таким образом, еще в условиях польского кризиса 1980-1981 гг. в советском руководстве отказались от применения на практике «доктрины Брежнева», осознав всю непредсказуемость последствий военного вмешательства СССР в Польшу. С приходом к власти команды М. Горбачева в элите

²⁰ Горбачев М.С., Собрание сочинений. М., 2010. Т.16: Сентябрь – ноябрь 1989. С. 373.

²¹ Цит. по стенограмме пленума: РГАНИ. Ф.2. Оп.5. Д.342. Л.39-48.

²² 24 декабря вопрос о возможном применении Советским Союзом, теперь уже с одобрения США, «доктрины Брежнева» в целях оказания помощи силам, выступившим в Румынии против Чаушеску, был в осторожной форме поднят послом США в СССР Дж. Мэтлоком в беседе с заместителем министра иностранных дел СССР И. Абоимовым. В своей записке, подготовленной по итогам беседы, Абоимов сообщал: «На этот зондаж американца дал ответ совершенно четкий и недвусмысленный, изложив нашу принципиальную позицию. Заявил, что такой сценарий нами не рассматривался даже теоретически. Мы против любого вмешательства во внутренние дела других государств и намерены твердо и неуклонно следовать этой позиции. См.: Анатомия конфликтов. Т.II. С.554.

страны быстро возобладала точка зрения о неприемлемости в новых условиях силовой политики в советской сфере влияния. Вместе с тем в трактовке исторических прецедентов военного вмешательства во внутренние дела суверенных государств (Венгрии в 1956 г., Чехословакии в 1968 г.) в Москве считали определяющей для себя официальную позицию правящих кругов соответствующих стран и были склонны идти на переоценки лишь в той мере, в какой это диктовалось изменением данной позиции. Утрата власти коммунистами в странах Центральной и Юго-Восточной Европы, распад советского блока и изменение характера отношений между СССР (а затем его правопреемницей Россией) и бывшими европейскими социалистическими странами закономерно привели к коренному пересмотру прежних оценок, признанию не только противоправности, но и политической нецелесообразности военных акций по подавлению как Пражской весны, так и венгерского восстания.

Последующая эволюция официальных и полуофициальных оценок находилась в зависимости от колебаний вектора внутривнутриполитического развития постсоветской России. Возобладавший в российской литературе 1990 – начала 2000-х гг. многомерный взгляд на венгерские события 1956 г. с конца 2000-х гг. все чаще вытесняется односторонним подходом, отвечающим традиционной советской парадигме, которая, в соответствии с «доктриной Брежнева», утверждала право СССР на защиту силовым путем собственных геополитических интересов в своей сфере влияния в противовес Западу²³.

²³ См.: Стыкалин А.С. О некоторых веяниях современной российской историографии в трактовке роли Запада в восточноевропейских кризисах времен холодной войны // Электронный научно-образовательный журнал «История». М., 2014. Вып.2 (25).

ISTORIE LOCALĂ

Vasile Iucal*

PETREȘȚII LA PRUT: LEGENDĂ, NUME, PRIMA MENȚIUNE DOCUMENTARĂ

The origin, the name and the history of the two villages on both sides of the Prut River: Petrești, Iași, Romania, and Petrești, Ungheni district, Republic of Moldova, were the same: old and Romanian. The split took place in the fatal year 1812, with the annexation of Moldova between the Prut and the Dniester to the Russian Empire. The numerous attempts to define their past have been hit by the poverty of the written, blurring sources, but also by the confusion generated by the large number of localities with the Petrești toponym, existing in the Moldavian geographic area in the feudal age. Moreover, for the Petrești settlement on the left bank of the river, in the Soviet years, it was attempted to impose a history with a strong Russian touch, and the presence of Tsar Peter I being mentioned here in 1711 as a reason for the establishment of the settlement.

By analyzing critically the written documents, the author of the article reveals the unity of the destiny of these two settlements, showing that the first documentary attestation of Petrești village on the Prut River, from the former county of Iași, is the year 1645.

The name of the settlement is probably from a founder of Peter - a founder of a social group - people on the estate of a landowner, inhabitants of the village of the first founder.

As a result of the annexation of 1812, part of the inhabitants of the settlement remained to live on the old countryside of the village, on the right of the river, while others chose to live under the Russians, laying on the side of the estate on the left of the Prut, a new one with the same name - Petresti.

Keywords: Petrești, Prut, Iași, Ungheni, village, origin, name, documentary attestation.

În primele două veacuri de după formarea Țării Moldovei la mijlocul secolului XIV, pentru istoria satului Petrești nu aflăm nicio mărturie arheologică sau scrisă. Și dacă lipsa datelor arheologice este cauzată de cercetarea slabă a terito-

* Vasile Iucal, Muzeul de Istorie și Etnografie Ungheni, director.

riului actualei localități, existând speranța că viitorul va face corectările necesare, altfel stau lucrurile în privința dovezilor scrise, căci actele vechi au fost în mare parte deja publicate, iar tăcerea acestora inspiră istoricului prea puțin optimism.

S-ar putea crede că Petreștii de la Prut, din ținutul Iași, nu au existat în primele secole ale Țării Moldovei, lucru cu totul posibil dacă admitem că, în genere, zona întreagă pare să fi fost populată sărac în acele timpuri. O privire atentă, însă, relevă că pe durata celor dintâi veacuri medievale moldovenești, regiunea a fost bine statornicită, cu sate așezate tradițional la ape, drumuri, păduri sau dosite în văi de primejdii¹.

Oricum, apariția acestui sat se pierde în negura vremii, astfel încât nimeni nu poate spune cu certitudine când și cum s-a constituit. De aceea, nu este de mirare că localnicii, în dorința lor de a-și cunoaște rădăcinile, au încercat să-i caute origini diverse.

Este vorba, înainte de toate, de o legendă banală, ticluită în anii stăpânirii sovietice, care încearcă să explice apariția localității, și implicit a numelui său, de trecerea episodică, în anul 1711, prin aceste locuri a țarului rus Petru cel Mare, în cadrul cunoscutei Campanii de la Prut².

Adepții unei alte ipoteze susțin, că aflarea din abundență a unor pietre pe teritoriul așezării a fost hotărâtoare pentru începutul existenței așezării și implicit pentru etimologia numelui Petrești³.

În fine, se mai presupune că la temelia înființării satului și a toponimului acestuia s-ar fi aflat un oarecare Petru, descălecătorul, persoană deocamdată neidentificată documentar⁴.

În ceea ce privește primul enunț, acesta este infirmat de sursele scrise, care oferă, după cum vom vedea mai jos, o atestare documentară mult mai veche decât amintitul eveniment din anul 1711.

A doua sugestie, pare a fi verosimilă. Ea este sugerată de două documente din perioada celui de-al Doilea Război Mondial, prin care Episcopia Hotinului solicita prefectului județului Bălți aprobarea ridicării din raza comunei Petrești a unei cantități de piatriș, pentru construcția clopotniței Catedralei Episcopale din orașul

¹ Laetiția Lăzărescu, *Numărul localităților vechi constatate documentar în județul Iași între anii 1400 și 1504*, în *Studii, revistă de știință-filosofie-arte*, nr. 1, București, 1948, p. 207-227; Vasile Iucal, *Considerații asupra populării văii Prutului Mijlociu în secolele XV-XVII*, în *Pyretus, Anuarul Muzeului de Istorie și Etnografie Ungheni*, nr. 1, Ungheni, 2001, p. 80-89; D. Ciurea, *Evoluția așezărilor și a populației rurale din Moldova în secolele XVII-XVIII*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”*, Iași, tom. XIV, 1977, p. 123-156.

² A. Starașciuc, *De unde provine denumirea satului Petrești?*, ziarul raional „Vocea”, din 10.12. 1994; A se vedea și *Arhiva de Floclor a Institutului de Filologie a Academiei de Științe a Republicii Moldova*, F. 19, inv. 3, d. 286. p. 36 (*Arhiva de folclor...*); Vezi și B. Стефогло, *Визаң ноуэ ын сат стрэвекъ*, în ziarul „Молдова Сочилистэ”, № 106, 8 май, 1956, п. 1; Ibidem, K. Бърта, *Сатул Петрештъ*, № 242, 15 октомври, 1958, п. 3.

³ Idem, vezi și Enciclopedia Wikipedia, <http://ro.wikipedia.org/wiki/Petrești>, Ungheni.

⁴ *Arhiva de Floclor...*, F. 19, inv. 3, d. 286. p. 33; Vezi și cotidianul „FLUX”, № 38, 25 septembrie, 1998, p. 5.

Bălți. În final, s-a confirmat însă, prin rezoluția prefectului, că, de fapt, era vorba de nisip⁵, zăcământ în care subteranul Petreștiului este bogat și în zilele noastre.

Logica celui de al treilea enunț sugerează că satul ar fi fost fondat de un oarecare Petru. Pus la plural, prin adaosul sufixului *ești*, numele în cauză are menirea să arate apartenența descendenților întemeietorului satului – *Petrești din neamul lui Petru*, precum *Tomești* din neamul lui Toma, *Todirești* din neamul lui Toader, *Urechești* din neamul lui Ureche, *București* de la Bucur etc. Prin urmare, este vorba de *teoria eroului eponim, descălecătorul, întemeietorul*, care se bazează pe coincidența numelui de persoană cu cel al localității, părere îndelung discutată de istorici și filologi.

Istoricul Radu Rosetti, de exemplu, considera că satele, îndeosebi cele răzășești, așa cum au fost Petreștii, si-ar trage rădăcinile și numele de la un moș comun⁶. De aceeași părere a fost și N. Iorga⁷.

A. D. Xenopol credea că numele satului nu purta neapărat numele întemeietorului, ci era posibil ca acesta să se tragă și de la numele unor persoane importante sau fruntașe ale comunității. Procesul însă putea fi și invers, când persoana își lua numele de la satul de baștină⁸.

Dimpotrivă, sociologul H. H. Stahl, considera că o colectivitate umană nu poate fi rezultatul acțiunii unei *personalități* creatoare, deoarece satul vechi românesc este o formă de viață socială fără *început*, aflat într-un neîntrerupt proces de transformare⁹, iar o simplă similitudine de nume nu constituie neapărat dovada rolului de *întemeietori* de sate a unor persoane, inclusiv al boierilor¹⁰.

O părere similară, pe care o acceptăm și noi, este cea a lingviștilor contemporani, care susțin că derivatele toponimice formate din antroponime cu sufixul - *ești*, precum *Petrești*, nu provin neapărat de la nume de persoane, pe care le conțin în structura lor ca radical, ci indirect de la "nume de grup", "obște", "colectivitate" sau "comunitate" satească. Adică, pentru cea mai veche perioadă a istoriei lor, numele lor desemnează - "*oameni coborâtori dintr-un strămoș comun*", "*membri ai obștii satești sau sat condus de un jude, vătăman, cneaz*", pentru epoca feudală - "*oameni de pe moșia unui proprietar de moșie*", "*locuitori din satul celui dintâi fondator*" sau, pentru perioada modernă, "*oameni dintr-un sat cu un nume atribuit arbitrar*"¹¹.

În ceea ce privește prima mențiune documentară a localității, câteva lucruri provoacă multă încurcătură în rândurile cercetătorilor, ducând deseori la conclu-

⁵ Arhiva Națională a Republicii Moldova (ANRM), F. 120, inv. 1, d. 1906, p. 98, 110.

⁶ R. Rosetti, *Pământul, sâtenii și stăpânii în Moldova*, București, 1907, p. 169.

⁷ N. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, Chișinău, 1990, p. 9.

⁸ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. II, București, 1986, p. 165.

⁹ H. H. Stahl, *Satele devălmașe*, vol. III, București, 1998, p. 42.

¹⁰ *Ibidem*, p. 43.

¹¹ A. Eremia, *Lexicul social-istoric în toponimia românească pruto-nistreană*. 1. *Toponime etnonimice, migratorice, antroponimice*, în *Revista de lingvistică și știință literară*, nr. 1 – 2, Chișinău, 2008, p. 83.

zii eronate: a) prezența săracă a documentelor scrise; b) răspândirea frecventă a toponimului Petrești în Moldova medievală; c) lipsa în documentele vechi a unei localizări geografice clare a satelor cu numele Petrești și Poienile.

Bunăoară, în veacul al XV-lea, în Moldova existau cel puțin trei sate cu numele Petrești¹². În secolele XVI-XVII, numărul acestora a crescut semnificativ¹³.

Două dintre localități s-au aflat chiar pe teritoriul actual al jud. Iași¹⁴, pe teritoriul căruia, în partea de nord-vest, în secolele XV-XVI, a existat ținutul Cârligătura. De aceea, din cauza similitudinii toponimelor și a apropierii lor geografice, cercetătorii au confundat Petreștiul Iașului cu satul Petrești din ținutul Cârligătura¹⁵.

Astfel, o posibilă atestare documentară – anul 1521 – admit autorii ediției enciclopedice Localitățile Republicii Moldova¹⁶. Opinia respectivă este preluată automat din Enciclopedia Sovietică Moldovenească, fără a indica sursa documentară primară.

Până în prezent sunt cunoscute două acte medievale datate cu anul 1521, care conțin toponimul Petrești. În cazul unuia dintre acestea, fără dată și lună, este vorba de satul Petreștii pe Rebricea (râulețul Rebricea, afluent al Bârladului, jud. Vaslui)¹⁷. Cel de al doilea document, la fel nedatat cu lună și zi, se referă la un sat Petreștii pe Bâc¹⁸, probabil, raionul Anenii Noi¹⁹.

La rândul său, cercetătorul Vl. Nicu susține că Petreștii pe Prut au fost atestați inițial în anul 1572, cu numele Poienile²⁰. De aceeași părere este și lingvistul A. Eremia²¹. Domnul profesor de istorie A. Starașciuc, de la gimnaziul din localitate, crede la fel²². Mai nou, și istoricul ieșean M. Chelcu, împărtășește această pă-

¹² La 23 august 1443, un sat Petrești exista pe r. Rebricea, țin. Vaslui (*Documente Privind Istoria României*, seria A, Moldova (DIRA, Moldova), veacul XIV-XV, vol. I, p. 199, d. 235). Un sat Petrești se menționează pe Zeletin, în decembrie 1452 (DIRA, Moldova, XIV-XV, vol. II, p. 253, d. 305). În 1673, august 21, mai întâlnim satul Petrești, ținutul Dorohoi (*Catalogul documentelor moldovenești din Arhivele Statului*, vol. III, p. 481, d. 2309) ș.a.

¹³ Al. Gonța, *Documente privind istoria României, A, Moldova, veacurile XIV-XVII (1384-1625), Indicele numelor de locuri*, București, 1990, p. 189-190. (Al. Gonța, *Indicele numelor de locuri...*).

¹⁴ DIRA, Moldova, XVI, vol. III, p. 232; P. Mihailovici, *Documente moldovenești găsite la Constantinopol (1462-1755)*, Iași, 1933, p. 21; vezi și *Tezaurul toponimic al României*, Moldova, vol. I, partea a 2-a, București, 1992, p. 861-862.

¹⁵ DIRA Moldova, XVI, III, p. 232.

¹⁶ A. Șchendra, T. Țopa, *Petrești, r-nul Ungheni, în Localitățile Republicii Moldova*, vol. 10, Chișinău, 2012, p. 364.

¹⁷ DIRA, Moldova, XVI, I, (1501-1550), p. 176.

¹⁸ *Moldova în epoca feudalismului*, vol. I, *Documente slavo-moldovenești (veacul XV-întâiul pătrar al veacului XVII)*, Chișinău, 1961, p. 26-28.

¹⁹ D. Haidarli, *Materiale documentare în ajutor cercetătorilor istoriei satelor și orașelor din Moldova (X)*, în *Revista de istorie a Moldovei*, anul IV, nr. 2 (14), Chișinău, 1993, p. 67.

²⁰ Vl. Nicu, *Localitățile Moldovei în documente și cărți vechi*, vol. II, Chișinău, 1991, p. 131.

²¹ A. Eremia, V. Răileanu, *Localitățile Republicii Moldova, ghid informativ*, Chișinău, 2008, p. 247.

²² A. Starașciuc, *De unde provine denumirea satului Petrești?*, ziarul raional „Vocea”, 10 decembrie 1994.

rere²³. Și subsemnatul a comis aceeași eroare²⁴, apelând la actul din 3 decembrie 1572, în care este menționat satul Petreștii, zis altădată Poienile²⁵.

Trebuie observat, că documentul în cauză nu conține niciun indice ce ar confirma cu siguranță că este vorba de Petreștii de pe Prut. De asemenea, nicio sursă scrisă din perioada medievală, și nici ulterioară, nu trimite la descendența acestui sat din Poienile, nume, de altfel, destul de răspândit în toponimia locală a Țării Moldovei și în actele vremii. Tocmai de aceea, niciun istoric, care a efectuat cercetări referitoare la primele atestări documentare a localităților din Moldova, nu a atribuit acest document satului Petrești de pe Prut, din vechiul ținut al Iașului²⁶.

Adevărat că un sat cu numele Poieni sau Poienile a existat în veacul XV–XVII pe râul Moldova, jud. Neamț²⁷. Altul, pe Troțuș, jud. Bacău, în sec. XVI–XVII²⁸. A mai fost unul pe Prut, la Zubrăuți, raionul Râșcani, în sec. XIV–XV²⁹. În general, în documentele medievale, acest toponim se întâlnește frecvent³⁰.

În ceea ce privește identificarea exactă a satului Petrești, menționat în suretul din 3 decembrie 1572, despre care se spune că *sau numit Poenile*, lucrurile sunt limpezi de un document datat cu 10 noiembrie 1519, din care reiese că este vorba de satul Poienile la ținutul Romanului. Despre acesta, domnul Ștefăniță – vodă, fiul lui Bogdan al III-lea, spune că a fost ”luat de moșul domniei mele, Ștefan voevod (bunicul Ștefan cel Mare (?), de la unchiul lui, de la Ivan”³¹. Acest Ivan (sau Ivașco) nu este altul decât Ivan Poiană din uricul de la 1572, fapt ce confirmă că, într-adevăr, Ivan a avut satul Poenile, *care acum se numesc Petreștii*, din ținutul Romanului, de la bătrânul Ștefan voevod (Ștefan cel Mare)³².

²³ M. Chelcu, ”Petrești, raionul Ungheni, R. Moldova – prima atestare documentară și numele localității”, notă adresată gimnaziului din s. Petrești la solicitarea direcției instituției, octombrie 2018.

²⁴ V. Iucal, *Repertoriul localităților raionului Ungheni, cu anii de primă mențiune documentară*, ziarul local ”Vocea”, 1995, nr. 5, p. 3.

²⁵ DIRA, *Moldova, veacul XVI*, vol. III, p. 9.

²⁶ D. Haidarli, *Materiale documentare în ajutor cercetătorilor istoriei satelor ...*, *Revista de istorie a Moldovei*, anul 4, nr. 2 (14), Chișinău, 1993, p. 65-68; ibidem, nr. 3-4, 1998; tot acolo vezi: S. Tabuncic, *Satele din răsăritul Țării Moldovei din secolele XIV-XV în lumina izvoarelor diplomatice interne*, p.62-95; D. Ciurea, *Evoluția așezărilor și a populației rurale din Moldova în secolele XVII-XVIII*, în *Anuarul Institutului de istorie și arheologie ”A. D. Xenopol”*, Tom. XIV, Iași, 1977, p. 123-156; S. Iftimi, *Ținutul Iașilor în Evul Mediu*, în ”Ioan Neculce”, *Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei (serie nouă)*, nr. II-III, Iași, 1996-1997, p. 62-63 (S. Iftimi, *Buletinul ”Ioan Neculce”*).

²⁷ DIRA, *Moldova, veacul XIV-XV*, vol. I, p. 379, XVI, vol I, p. 252, 151, 473, veacul XVII, vol. V, p. 12, Satul este localizat de istoricul Al. Gonța – vezi Al. Gonța, *Indicele numelor de locuri...*, p. 199.

²⁸ DIRA, *Moldova, veac. XVI*, vol. V, p. 108; veac. XVII, vol. III, p. 153; veac. XVII, vol. IV, p. 182.

²⁹ Ibidem, veacul XIV-XV, vol. I, p. 84.

³⁰ Al. Gonța, *Indice de locuri...*, p. 199.

³¹ DIRA, *Moldova, veacul XVI*, vol. I, (1501-1550), p. 151.

³² Ibidem, veacul XVI, vol. III, p. 151.

De altfel, despre acest sat, în bună cunoștință de cauză, vorbește M. Costăchescu în studiul consacrat satului Goești, din fostul ținut al Cârligăturii, astăzi partea de sud-vest a jud. Iași, arătând că: "Hotarul Goeștilor, spre miază-zi, este moșia Petreștilor (mai vechiu Poienile) din jud. Roman"³³. Și cercetătorul arată documente care precizează că: "Trupurile moșiei Goești se întind din hotarul Petreștilor (azi Boghicea), jud. Roman"³⁴.

O altă dată privind prima atestare documentară a satului Petrești pe Prut - 15 septembrie 1583 - oferă cercetătorul D. Bulancea³⁵. Problema însă e că nici sursa în cauză nu conține un reper câtuși de vag din care să decurgă o conexiune clară cu Petreștii Ungheniului. În cazul de față confuzia este provocată de prezența vădită a unei similitudini de nume - alături de Petrești în document este amintit satul Mânzăști și o poiana cu numele Vladnic, toponime existente și în apropierea de sud a Petreștiului nostru. După ce analizăm atent actul din 1583³⁶ și altul din 27 iulie 1609³⁷, constatăm că mențiunea respectivă se referă la satul Petrești din ținutul Cârligătura (structură teritorial-administrativă medievală existentă în partea de sud-vest a fostului ținut Iași)³⁸, în vecinătatea căruia, asemănător Petreștiului la Prut, exista un sat Mânzăștii³⁹ și o poiană cu numele Vladnic⁴⁰.

Similar sursei anterioare, un act datat cu 6 mai 1598, menționează laolaltă satele Folfăești, Mânzăești și Petrești⁴¹. Cea dintâi localitate, ea și Fâlfoe, apare vecină la 1462 cu Unghiul (Unghenii)⁴². Exista și în secolul XVI⁴³. Mânzăeștii sau Mânzăștii, însă, au existat și continuă să existe pe ambele maluri ale Prutului, în unele documente, inclusiv în cel din 1598, fiind menționat "cu mori pe Jijia", deoarece în acest râu își avea limita de Vest a hotarului. Astăzi este pe Prut,

³³ M. Costăchescu, *Satul Goești, schiță istorică*, în *Buletinul "Ioan Neculce"*, fascicola 3, 1923-1924, Iași 1923, p. 32.

³⁴ Idem. Pentru mai multă edificare privind identitatea acestui sat, vezi T. Codrescu, *Uricarul*, vol. XVII, p. 76-93.

³⁵ D. Bulancea, *Din istoria bisericii din satul Petrești*, în *Patrimoniul istoric, revista asociației istoricilor "Nicolae Iorga"*, nr. 1, Ungheni, 2015, p. 45 (D. Bulancea, *Din istoria bisericii...*); S. Iftimi, *Ținutul Iașilor în Evul Mediu*, în *"Ioan Neculce", Buletinul Muzeului ...*, p. 66 (vezi harta III).

³⁶ *DIRA, Moldova*, XVI, I, p. 232.

³⁷ *Ibidem*, veacul XVII, vol. II, p. 232; Paul Mihail, *Documente și zapise moldovenești de la Constantinopol (1607-1806)*, Iași, 1948, p. 15.

³⁸ Despre ținutul Cârligătura vezi: S. Iftimi, *Buletinul "Ioan Neculce"*, p. 50-52; De asemenea: C. Pădurariu, *Istoria administrativă a Moldovei. Cârligătura, ținutul fabulos din mijlocul teritoriilor stăpânite de Ștefan cel Mare*, în ziarul *"Adevărul"* Moldova din 27 mai 2013. În variantă electronică: https://adevarul.ro/locale/iasi/carligatura-istoria-administrativa-1_51a3071cc7b855ff562d9cfb/index.html.

³⁹ S. Iftimi, în *"Ioan Neculce"*, p. 66 (vezi harta III).

⁴⁰ Al. Gonța, *Indicele numelor de locuri...*, p. 190.

⁴¹ P. Mihailovici, *Documente moldovenești găsite la Constantinopol (1642-1755)*, Iași, 1933, p. 21; *DIRA, Moldova, veacul XVI, vol. IV, (1591-1600)*, București, 1952, p. 232.

⁴² *Documenta Romaniae Historica, A, Moldova, vol. II, (1449-1486)*, București, 1986, p. 150.

⁴³ *DIRA, Moldova, veacul XVI, vol. III, (1571-1590)*, București, 1951, p. 232, 40; vol. IV, p. 135, 223.

ceva mai la sud de Petrești⁴⁴, din care cauză, cercetătorul nedocumentat temeinic, înțelege că în acest manuscris avem, în sfârșit, prima mențiune documentară a Petreștilor pe Prut. În realitate, în actul în cauză, este vorba de satul Petreștii "pe Stavnic, în ținutul Cârligăturii", menționat alături de un sat Mânzăști (deci, nume aproape identic cu Mânzăteștii pe Prut), Este o localizare care reese limpede din document și pe care o înțelege ca atare și distinsul cercetător A. I. Gonța⁴⁵.

La fel de încurcate sunt lucrurile și în cazul unui act datat cu 12 mai 1603, de la domnul Ieremia Movilă, în care un Costea și Vasile cumpărau de la nepoții lui Vlad o jumătate de sat Dragovani, *partea de jos, care se cheamă Medeleni și jumătate dintr-o poiană, din partea cea mare, despre răsărit, drept la apus, la drumul Petreștilor*⁴⁶.

La prima vedere, documentul în cauză conține câțiva indici clari privind o eventuală identitate a Petreștilor noștri: prezența *Medelenilor* și vecinătatea acestora cu un „*Drum al Petreștilor*”, precum și a *poienei*, par a face din această sursă prima atestare documentară certă a localității, lucru admis de unii istorici⁴⁷.

Cu regret, și în cazul de față, o serie de acte ulterioare, analizate comparativ, între care unul din 26 noiembrie 1627, arată că documentul din 12 mai 1603 se referă la satul Medelenii pe Răplăvăț, ținutul Tecuci, astăzi județul Bacău⁴⁸.

În ceea ce privește Medelenii pe Prut, trebuie observat că în toate actele sale de epocă este indicat bătrânul fluviu, ca reper geografic esențial întru localizare.

Cu privire la aceeași sursă, din 12 mai 1603, apare evidentă și confuzia cercetătorilor ieșeni V. Chirica și M. Tanasachi, care consideră că satul Dragovani a fost Medelenii la Prut, comuna Golăești, jud. Iași. În ceea ce privește *drumul Petreștilor*, însă, dâșii evită să-l catalogheze ca o posibilă primă mențiune scrisă a localității aflată în studiu, oferind pentru aceasta anul 1833⁴⁹.

Și subsemnatul, la un moment dat, am considerat satul Medeleni și drumul Petreștilor, din actul de la 1603, ca indici incontestabili privind existența satului Petrești pe Prut⁵⁰.

La fel de ambiguă este și opinia istoricului ieșean S. Iftimi. Domnia sa, la fel ca și cercetătorii menționați mai sus, acceptă documentul datat cu 12 mai 1603 ca

⁴⁴ Astăzi Mânzăteștii Vechi, Vasilica sau Bran, face parte din municipiul Ungheni, fiind situat în partea de nord a orașului. Peste Prut, localitatea omonimă este parte component a comunei Bosia, jud. Iași.

⁴⁵ Al. Gonța, *Indicele numelor de locuri...*, p. 190.

⁴⁶ DIRA, *Moldova, veacul XVII*, vol. I, p. 100.

⁴⁷ Al. Gonța, *Indicele numelor de locuri...*, p. 91; vezi și V. Chirica, M. Tanasachi, *Repertoriul arheologic al județului Iași*, vol. I, Iași, 1984, p. 152 (*Repertoriul arheologic Iași*).

⁴⁸ *Documenta Romaniae Historica, Moldova (DRH)*, vol. XIX, p. 364, d. 263. Vezi și DIRA, *Moldova, veacul XVI*, vol. IV, p. 278; *veacul XVII*, vol. I, p. 102, 117, vol. II, p. 9, 146, 255, 283, 298, vol. III, p. 23.

⁴⁹ *Repertoriul arheologic Iași*, vol. I, p. 152.

⁵⁰ V. Iucal, *Considerații asupra populării văii Prutului mijlociu în secolele XV-XVII*, în *Buletinul Muzeului de istorie și Etnografie Ungheni "Pyretus"*, nr. 1, Ungheni, 2001, p. 86 (*Pyretus*).

primă atestare a satului Petrești, cartându-l, în timp ce în lista localităților, întocmită de dumnealui în același studiu, indică pentru acesta anul 1712, iunie 12⁵¹.

În fine, Dicționarul Statistic al Basarabiei arată pentru Petreștii din stânga Prutului anul 1812⁵², iar o anchetă a Prefecturii plasei Fălești, adresată primăriei locale în anul 1944, menționează că Petreștii basarabeni au fost fundați în anul 1813⁵³.

Bineînțeles, deseori, în cazul multor localități, pentru a le accentua importanța istorică, se dorește o vechime cât se poate de venerabilă. De aici și comiterea unor erori de certificare. Se poate afirma însă cu certitudine că, uneori, asemenea eforturi nu-și au rostul, deoarece prima datare scrisă nu semnifică neapărat începutul existenței așezării. Nu este nici cazul satului Petrești la Prut, ținutul Iași, unde din timpuri străvechi și până în ajunul constituirii Țării Moldovei, constatăm, arheologic, o locuire aproape continuă. Și dacă actele scrise au întârziat să consemneze localitatea în cele dintâi veacuri ale existenței statului medieval moldovenesc, lucrul s-a datorat, probabil, implicării slabe a obștii locale în relațiile de schimb. Iată de ce credem că Petreștii pe Prut, ca și numeroase alte localități românești vechi, nu s-au „născut” spectaculos, într-o singură zi, cum își închipuie unii, cu tragere din arcuri sau aruncări de buzduhan etc. Ba mai mult, apariția sa nu a fost capriciul unei persoane, ci a unor condiții și frământări sociale îndelungate și complicate, prin care le-a fost dat să treacă înaintașilor locuitorilor actuali ai așezării.

Fapt e că în zorii existenței Moldovei medievale valea Prutului mijlociu, în comparație cu regiunile din vestul țării, apare populată sărac. Acest lucru însă nu i-a împiedicat pe unii istorici să presupună că spațiul respectiv ar fi constituit în vechime o formațiune prestatală organizată în jurul Iașului⁵⁴.

Într-adevăr, potrivit documentelor, la începutul veacului al XV-lea, în apropierea Iașului au existat o serie de aglomerări rurale, care, prin felul organizării lor teritoriale, sugerează prezența în zonă a unor obști teritoriale străvechi, fărâmițate ulterior pe sate. O astfel de concentrare a existat pe ambele părți ale Prutului mijlociu⁵⁵.

Înspre nord-est de vechiul târg al Iașilor, pe ambele maluri ale Prutului, se întindeau satele constituite din obștea Lăleștilor și Posadnicilor⁵⁶, în timp ce pe partea stângă a fluviului, cocoțată pe crestele dealurilor basarabene, se înșira obștea de codru, din care s-au născut satele lui Dragotă, Șandru, Mihăilă Roșca, Petre Bumbotă, Dobrocin și Bălan, constatate în acte domnești la 1437⁵⁷. Pe pârâul Șoltoiaia, ceva mai sus de actualul Petrești, la 1443, exista satul Cereucanii, Cioropcanii de astăzi⁵⁸. În dreapta Prutului, mai jos de satele Costuleni și Frăsinești, se așternea braniștea

⁵¹ S. Iftimi, *Buletinul "Ioan Neculce"* p. 63, vezi și nr. IV-VI, 1998-2001, p. 97.

⁵² *Dicționarul statistic al Basarabiei*, Chișinău, 1923, p. 52.

⁵³ ANRM. F. 120, inv. 1, d. 1917, p. 10.

⁵⁴ C. C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene*, București, 1967, p. 64.

⁵⁵ Laetiția Lăzărescu, *Numărul localităților vechi, constatate documentar în județul Iași* p. 207-227.

⁵⁶ S. Corlăteanu-Granciuc, *Satul Sculeni*, în *Pyretus*, I, p. 68-71.

⁵⁷ *DRH*, I, Buc. 1975, d. 174, p. 224-225.

⁵⁸ *Ibidem*, nr. 264, p. 374, nr. 278, p. 394-395; Vezi și S. Iftimi, *Ținutul Iașilor în Evul Mediu* (I), în *Buletinul Ioan Neculce*, serie nouă, nr. II-III, Iași, 1996-1997, p. 44.

Bohotinului⁵⁹, cu așezări vechi, desprinse dintr-o altă obște teritorială prestatală. În fine, în pitoreasca Vale a Prutului, pe amândouă părți ale râului, începând din jos, de la vechiul vad al Țuțorei și sfârșind în partea de sus cu Posadnicii (Sculenii de astăzi), de unde apoi, până în vechiul ținut al Cârligăturii, a existat o vastă obște teritorială - a Procelnicului. După destrămarea acesteia, din ea au rezultat o serie de sate. Pe stânga Prutului: Lăslăoani (Zagarancea), Delești și Găureni la gura Delei, Negoiești, Cernătești, Scuturiceani, Stancouții (toate așezări cuprinse în raza actualului oraș Ungheni). Pe partea dreaptă erau satele Bogdănești, Medeleni, Hovcești, Nedeani, Procelnici, Lazoreni, Nedeiani, Bogheasa, Drăgușeni, Cozmești, Oișani. În total, 18 sate. Pe acestea le constatăm în decursul veacului al XV-lea cu hotare vechi, *pe unde au umblat de veac*. Reprezentantul și continuatorul neamului Procelnicilor – Stoian – a fost membru fără dregătorie în sfatul marelui voievod moldovean Alexandru cel Bun, între anii 1404-1427⁶⁰.

În secolele XV-XVII obștea în cauză s-a aflat într-un continuu proces de dezagregare teritorială, fapt care a cauzat apariția sau formarea unor sate noi, răzășești, în preajma Petreștilor: Bălteni, Gârdești⁶¹, Titieni⁶², Dănești⁶³, Trilești⁶⁴, Roșieci, Răzoaia, Nemișai⁶⁵, Verdeșani, Bogdănești, Rogojani, Semeni ș. a. În veacurile următoare, unele dintre aceste comunități, fie au dispărut, fie au fost înghițite de satele vecine, topindu-se în negura vremii.

Deși documentele nu vorbesc direct, credem, totuși, că din noianul unor asemenea frământări, a fost posibilă apariția satului Petrești.

La mijlocul veacului XVII, pe timpul domniei lui Vasile Lupu, comunitățile răzășești s-au aflat în plină ruinare economică, procesul datorându-se vânzării pământului de către aceștia marilor proprietati funciari. În astfel de condiții s-a pomenit și un Ion Tutunarul cu frații săi: Melinte, Costanda și nepoata Ileana, *răzeși de Verdeșeni din ținutul Iașului de peste Prut, de pe Vladnic*⁶⁶. Mânați de oa-

⁵⁹ R. Rosetti, *Cronica Bohotinului*, București, 1905, p. 160-278.

⁶⁰ Despre Procelnicul, semnificația numelui acestuia, funcția și rolul său în perioada premergătoare formării Țării Moldovei, teritoriul stăpânit de neamul în cauză precum și satele sale vezi: A. Sacerdoțeanu, *Procelnicul, o instituție medievală românească*, în "Analele Universității "C. I. Parhon", Anul XV, 1966, p. 49-57; Al. Gonța, *Satul în Moldova medievală*, București, 1986, p. 92; Elena Gherman, *Un domeniu feudal în ținutul Cârligăturii*, în "Cercetări istorice" (serie nouă), XXIV-XXVI, Iași, 2010, p. 163-171; V. Iucal, *Ungheniul medieval*, în *Pyretus, II*, Ungheni, 2006, p. 68-69.

⁶¹ *Ibidem*, p. 71-72.

⁶² *Ibidem*, p. 110.

⁶³ *Catalog de documente din Arhivele Statului Iași, Moldova*, vol. I, 1398-1595, București, 1989, d. 1421, p. 519; *DIRA*, XVI, d.572, p. 466.

⁶⁴ A. Sava, *Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușnei*, p. 91.

⁶⁵ L.T. Boga, *Documente din Basarabia*, vol. II, Chișinău, 1938, p. 263-265.

⁶⁶ Documentul a fost scris la Iași, prin urmare sursa vorbește despre o acțiune derulată pe partea stângă a Prutului. Satul Verdeșani sau Verdeșeni pe Vladnic, este amintit în numeroase documente începând cu anul 1610 și până la începutul secolului XVIII, vezi *DIRA, Moldova, veac. XVII, vol. III*, p. 313, vol. IV, p. 140; *Moldova în epoca Feudalismului*, vol. III, Chișinău, 1983, p.138-140, 148, 236; *Arhivele Basarabiei*, nr. 1, Chișinău, 1934, p. 380.

recare nevoi, într-o zi a anului 1645, aceștia s-au înfățișat la Iași, la domnie, unde au vândut marelui spătar, Vasile Spancioc, o jumătate din satul ce le aparținea. Actul, deși zgârcit în detalii (nu conține nici măcar data emiterii), indică locul exact al amplasării localității în raport cu satele vecine, arătând că Verdeșanii se mărginea, *în partea din sus*, cu moșia Todireni, satul Todireștii de astăzi. *Dinspre răsărit*, cu moșia Rogojani, iar *în partea de jos* cu moșia Bogdănești și, în fine, *dinspre apus*, cu moșia Petreștii⁶⁷.

Constatăm, astfel, pentru prima oară, existența moșiei Petrești (în cazul dat, doar a unei părți) care se învecina, în partea de răsărit, cu Verdeșanii, sat dispărut între timp, fiind asimilat, probabil, de Petrești sau, poate, de Todireștii vecini.

La sud, așa cum este și astăzi, era satul Bogdănești, în timp ce în partea de nord-est apar Todireștii.

Așadar, în documentul din 1645, chiar dacă Petreștii sunt menționați tangențial, fiind amintită doar moșia acestuia, avem un context geografic clar, care nu lasă îndoială că este vorba de satul Petreștii pe Prut, ținutul Iași.

Prin urmare, deocamdată, până la apariția altor documente probatorii, actul în cauză este primul care atestă scris localitatea, această menționare, precum s-a spus deja, fiind una convențională și tardivă, satul deja având la acea dată o existență mai veche.

În sursa de la 1645 se vorbește doar de partea de est a moșiei satului, situată pe malul stâng al Prutului. Localitatea întreagă însă, cu vatră și țarină, se întindea pe ambele părți ale bătrânului fluviu, așa cum aflăm în două acte: unul din anul 1712⁶⁸, altul din 1829⁶⁹.

În această desfășurare a localității, totuși insuficientă pentru a crea o imagine clară a așezării Petreștilor în epoca medievală în raport cu satele megieșe, îndeajuns însă pentru a ne face o închipuire cât de vagă în privința amplasării sale generale, trebuie reținut un detaliu important, de structură teritorială internă – locul amplasării vetrei satului. În acest sens, nu este un fapt ieșit din comun, ci mai degrabă un lucru firesc pentru valea Prutului de mijloc, să constatăm că în perioada medievală, casele satului au fost așezate pe malul drept al Prutului, lucru confirmat cât se poate de clar de o serie de documente cartografice ale vremii, inclusiv de harta rusă a lui Bawr, întocmită între anii 1769-1772⁷⁰.

⁶⁷ *Arhivele Basarabiei*, anul VI, nr. 1, Chișinău 1934, p. 380.

⁶⁸ *Catalogul documentelor moldovenesti din Direcția Arhivelor Centrale*, vol. V, 1701-1720, București, 1974, d. 1097, p. 293.

⁶⁹ ANRM, F. 220, inv. 1, d. 914, p. 1.

⁷⁰ Carte de la Moldavie pour servir à l'histoire militaire de la guerre entre les Russes et les Turcs / Levée par l'Etat Major sous la direction de F. G. de Bawr, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b53058728k/f1.item.zoom>; Карта: Театр войны с 1788-го до 1790-го года. Собранный во время войны императорским российским майором фон Рааном. <http://oldchisinau.com/forum/viewtopic.php?f=18&t=42&start=100>; vezi și <https://yadi.sk/a/HN8iTDEL3UBYR-m/5ac85fa306e55a2d2cd9d151>

Revenind la întinderea moșiei localității pe amândouă părți ale râului, o constatare judecătorească din anul 1792, privitoare la satele din valea Prutului mijlociu, susținea ca aceasta era o regulă generală în zonă: „*Toate moșiile care porcesc de cea parte de Prut (partea stângă – n.n.), vin de trec Prutul de iastă parte, pâr în Drumul Măjilor*”⁷¹.

O cercetare a hotarului moșiei Mânzătești pe Prut din anul 1795, relevă întinderea sigură a unei părți a Petreștilor și pe malul drept al Prutului, arătând că moșia Procelnicilor se așternea în sus (potrivit cursului r. Prut), *prin capul Șocanilor, a Gârdeștilor, a Bogdăneștilor și a Simenilor, până în marginea cea din jos a Petreștilor*⁷².

Această existentă unitară din vechime a satului, proprie majorității localităților din valea Prutului mijlociu, a fost ruptă la începutul veacului XIX, în anul fatidic 1812, când Moldova, prin tratatul din 16 mai de la București, a fost dezmembrată în două de Imperiul Rus și Imperiul Otoman.

Copleșiți de povara unei situații nedrepte, alegându-se cu moșia sfârtecătă, locuitorii Petreștiului pe Prut au fost impuși să aleagă în ce țară vor locui mai departe. De veacuri, fiind așezați cu vatra satului pe malul drept al râului, cei mai mulți au rămas pe locul străbun, nădăjduind într-o reîntregire grabnică a țării. Alții, însă, au trecut peste râu, unde, pe partea de moșie rămasă în Basarabia, au întemeiat o nouă vatră, din care s-a dezvoltat satul Petreștii de astăzi.

Din păcate, nu cunoaștem în detalii cum s-au despărțit Petreștenii atunci. Bănuim doar că momentul a fost dureros. Informațiile răzlețe pe care le cunoaștem relevă urmările nefaste ale anexării Moldovei dintre Prut și Nistru în 1812 pentru localitate.

Datele primului recensământ din Basarabia anexată, efectuat de autoritățile țariste în anul 1817, nu au mai consemnat, ca altădată (la recensămintele din 1774 și 1803), existența satului Petrești, ci a unui grup de vreo 10 gospodării (pe partea stângă a Prutului), numit „*odaia*”⁷³ *pe moșia Petrești*⁷⁴, dovadă că pe vechea țarină a localității din stânga râului Prut, la începutul secolului al XIX-lea se năștea un sat nou care a preluat numele celui de odinioară. Acest adevăr este confirmat și de autorii Dicționarului Statistic al Basarabiei, care susțineau, în 1923, că Petreștii

⁷¹ T. Codrescu, „Uricarul” sau colecțiune de diferite acte care pot servi la istoria Românilor, vol XII, Iași, 1888, p. 316.

⁷² *Ibidem*, vol. XV, p. 344.

⁷³ „*Odaie*”, în rusă „*хутор*”: grup mic de case sau gospodării, așezat la marginea unei moșii. *Odaia*, de obicei, era o mică așezare de bejenari, așezați pe moșiile boierești și care se îndeletniceau cu creșterea vitelor pentru comerț. De regulă, locuitorii *odăilor* erau originari din Ucraina, Imperiul Țarist, polonezi. Aceștia veneau în Basarabia deoarece aici, în comparație cu Imperiul Țarist, viața era mai ușoară. Ulterior multe *odăi* s-au transformat în sate, cum a fost *odaia* de pe moșia Petrești a boierului Lupu Balș (pentru termenul de *odaie* vezi, de exemplu, *Odăi și cășle în Moldova începutului de secol XIX*: <https://harlau625.wordpress.com/2014/10/17/odai-si-casle-in-moldova-inceputului-de-secol-xix/>).

⁷⁴ *Труды Бессарабской ученой архивной Комиссии*, Том I, Кишинев, 1907, с.112.

din stânga Prutului au fost întemeiați în anul 1812⁷⁵, fapt cu totul credibil, de vreme ce documentele atestă că peste puțin timp, în anul 1818, proaspeții locuitori au construit biserica satului⁷⁶. De aceeași părere, în temeiul memoriei colective, rămasă încă vie în sat, erau și autoritățile Petreștiului în 1942⁷⁷.

Așadar, concluzionăm: analiza critică a surselor scrise relevă faptul, că prima atestare documentară a satului Petrești pe râul Prut, din fostul ținut al Iașilor, este anul 1645.

Numele așezării provine, probabil, de la un *Petru* – *întemeietorul* sau de la un grup social – *oameni de pe moșia unui proprietar de moșie*, *”locuitori din satul celui dintâi fondator”* sau *”oameni dintr-un sat cu un nume atribuit arbitrar”*.

De-a lungul secolelor, așezarea a existat pe ambele maluri ale Prutului. În urma anexării Moldovei dintre Prut și Nistru de către Rusia în anul 1812, țara a fost ruptă în două, iar odată cu aceasta s-au pomenit dezmembrate și localitățile așezate pe cursul de mijloc al bătrânului râu, inclusiv Petreștiul. În rezultatul acelei rupturi, o parte din locuitorii așezării au rămas să viețuiască pe vechea țarină a satului, din dreapta fluviului, în timp ce alții au ales să trăiască sub ruși, întemeind pe partea moșiei din stânga Prutului, rămasă goală, un nou sat, cu nume omonim – Petrești.

⁷⁵ *Dicționarul Statistic al Basarabiei*, Chișinău, 1923, p. 52.

⁷⁶ D. Bulancea, *Istoria bisericii ...*, p. 45.

⁷⁷ Eremia A., *Lexicul social-istoric în toponimia românească pruto-nistreană. 1. Toponime etnonimice, migratorice, antroponimice*, în *Revista de lingvistică și știință literară*, nr. 1–2, Chișinău, 2008, p. 83.

RECENZII

Maria DANILOV,
Carte și cenzură în Basarabia (1812-1917),
Editura Epigraf, Chișinău, 2018,
(Tipogr. Bons Offices), 400 p.

Istoria unei culturi naționale este o continuă reinterpretare de sine, o rescriere a temelor sale majore în funcție de contextele pe care le parcurge. Cunoașterea și evaluarea dintr-o perspectivă actuală a istoriei Basarabiei sub stăpânire țaristă, a problemelor ce țin de istoria culturii, de istoria cărții și cenzurii este o cercetare de interes major. Însă conceptualizarea problemelor actuale, în vederea cunoașterii trecutului istoric și identificarea unor soluții științifico-practice de soluționare ale acestora, presupune în mod imperativ și apelarea la aspectul istoric evolutiv al fenomenelor social-politice și istorice care au dominat acest spațiu istoric timp de mai bine de un secol.

Monografia *Carte și cenzură în Basarabia (1812-1917)*, elaborată de conf.

dr. Maria Danilov (post-mortem – doctor habilitat) este consacrată unei probleme actuale, de un interes deosebit, atât sub aspect teoretic, cât și sub aspect practic.

Inovația și originalitatea științifică a lucrării constă în elaborarea cadrului conceptual asupra fenomenului cărții și cenzurii țariste, a impactului cenzurii asupra cărții și culturii din Basarabia. Demn de remarcat este că scopul lucrării vizează examinarea și elucidarea fenomenului istoriei cărții din Basarabia sub stăpânirea țaristă, a cărții românești ca factor esențial în conservarea elementului de conștiință națională, iar obiectivele fixate reflectă o analiza exhaustivă

a istoriografiei temei, a componenței structurilor centrale și locale de cenzură, a formelor de control asupra cărții laice, religioase și străine, care au avut un impact dezastruos asupra tiparului, respectiv asupra componenței fondului de carte din bibliotecile publice și private, a cărții românești tipărite în Basarabia. După cum subliniază autorul, concluziile teoretice formulate în lucrare completează esențial, cu date noi, cunoștințele existente asupra cărții basarabene și pot servi drept bază teoretică și practică în cercetarea fenomenului cărții și cenzurii la alte popoare, care au făcut parte din Imperiul Rus.

Caracterul inovator al lucrării elaborate de Maria Danilov nu poate fi pus la îndoială, dat fiind că lucrarea este o primă investigație științifică de acest gen efectuată în Republica Moldova în care este pusă în discuție și, în fond, rezolvată problema privind *Cartea și cenzura în Basarabia (1812-1917)*, acoperindu-se prin aceasta golul existent în istoriografie.

Importanța teoretică și valoarea practică a monografiei conf. dr. Maria Danilov este determinată de faptul că rezultatele investigațiilor științifice pot fi utilizate atât în cadrul cursurilor normative și speciale universitare, în procesul de pregătire a licențiaților, masteranzilor și doctoranzilor, cât și la elaborarea lucrărilor de sinteză în domeniul istoriei culturii, istoriei cărții și cenzurii, în special, și a istoriei moderne a Basarabiei, în general, fiind de un real folos profesorilor, studenților și tuturor celor ce se interesează de istoria acestui spațiu.

Principiile științifice și metodele de cercetare aplicate de autor au facilitat studierea temeinică și analiza critică a izvoarelor și literaturii monografice. Evenimentele au fost expuse într-o consecutivitate logică. Concluziile la care a ajuns autorul sunt argumentate în baza unui bogat și variat material factologic și rezultă organic din analiza materialului studiat.

Fiind precedată de o introducere, care corespunde ca structură și conținut rigorilor înaintate față de asemenea studii monografice, lucrarea este logic structurată în cinci capitole, conținând optsprezece paragrafe și fiind suplimentată de 10 anexe, care includ date inedite asupra istoriei cărții, inclusiv o cronologie a cenzurii din Basarabia (1814-1916).

Expunerea materiei științifice este coerentă, concluziile de la sfârșitul fiecărui capitol corespund conținutului din capitole și sunt clar formulate, fiind întemeiate pe argumente solide și convingătoare. Același lucru se poate spune și în privința concluziilor și recomandărilor finale.

Capitolul I din lucrare – ***Repere istoriografice și surse istorice în problema cărții și cenzurii*** – cuprinde o analiza temeinică a istoriografiei temei, a surselor cercetate. Autorul cu multă atenție și spirit critic a observat că, în funcție de interesele puterii, perspectiva de interpretare și evaluare a fenomenului cărții și cenzurii în diferite etape istorice a fost supus unui înalt grad de subiectivism și parțialitate. Astfel, istoriografia problemei a fost clasificată în patru etape distincte: ***1) în prima etapă*** (1812-1917), se înscriu cercetările realizate în istoriografia oficială, imperială rusă și în istoriografia românească, inclusiv operele scrise în

rusește ale unor autori locali, basarabeni; **2) cea de a doua etapă** cuprinde istoria cărții și cenzurii pe segmentul interbelic: 1918-1940. În această etapă au fost realizate studii valoroase cu privire la patrimoniul de carte acumulat în bibliotecile parohiale și cele mănăstirești, au fost alcătuite primele bibliografii asupra cărții basarabene; **3) a treia etapă** cuprinde studiile realizate în perioada regimului sovietic, care, în opinia autorului, sunt marcate de clișeele dogmatice și doctrinale ale regimului **4) cea de a patra etapă** cuprinde cercetările istorice (sf. anilor '90 ai secolului al XX-lea – începutul secolului al XXI-lea), care se înscriu în contextul unui discurs inovator asupra istoriei cărții din Basarabia sub dominație țaristă.

Capitolul II – Instituția cenzurii imperiale și formele de control asupra cărții – conține un material factologic prețios, absolut necesar pentru cunoașterea și înțelegerea mecanismului funcționării instituției cenzurii imperiale. Autorul a urmărit atent procesul de instituționalizare a cenzurii în Imperiul Rus, în baza unei serii de regulamente (statut de cenzură), care, ulterior, s-au extins automat și asupra Basarabiei anexate de Imperiul Rus, în 1812. O atenție sporită s-a acordat primului Statut de cenzură, din 1804, care introduce cenzura preventivă asupra cărții, păstrată în vigoare (cu minime schimbări) pe tot parcursul secolului al XIX-lea. Cât privește *cenzura externă și internă a cărților în alte limbi* (subcapitolul al treilea), autorul a scos în evidență faptul că orice tipăritură editată în altă limbă decât rusa era supusă unor restricții speciale de cenzură care presupunea, de fapt, câteva etape de control, mai ales, în cazul cărților religioase.

Autorul a supus unei analize minuțioase activitatea comitetelor de cenzură internă, care activau în orașele mari ale imperiului, precum Moscova, Sankt Petersburg, Vilnius, Varșovia, Kazan, Tbilisi, Odesa și Kiev, a Comitetului de Cenzură Străină (1828-1917) din Sankt Petersburg, care avea în subordonare sa mai multe secțiuni organizate în funcție de principiul lingvistic. Astfel, s-a constatat că funcția de cenzor special pentru publicațiile de limbă română în Basarabia a fost instituită abia în 1908, în urma anulării cenzurii preventive (Manifestul din 17 octombrie 1905).

În **Capitolul III** al monografiei – **Impactul cenzurii țariste asupra cărții religioase în Basarabia** – se întreprinde o reabordare, o reinterpretare a unor aspecte insuficient cercetate din istoria tipăriturilor religioase apărute în Tipografia Duhovnicească a Basarabiei (1814-1917) și a restricțiilor de cenzură impuse cărții. În viziunea autorului, cărțile tipărite la Chișinău sunt de două categorii: *primele* sunt reproduceri parțiale după edițiile sinodale și, în acest sens, sunt lăsate sub supravegherea exarhului, pe când *celelalte* – alcătuiți sau traduceri noi – erau aprobate de cenzura duhovnicească (a Sf. Sinod). În atenția cercetătorului s-a aflat și fenomenul circulației tipăriturilor religioase aduse în Basarabia din alte provincii românești și interdicțiile de cenzură impuse cărții la trecerea hotarului de la Prut.

În mod special vom releva **Capitolul IV** al lucrării – **Cartea laică sub impactul cenzurii** – realizat, în mare parte, în baza unui material documentar inedit.

Au fost identificate registrele-catalog cu privire la cărțile interzise sau permise pentru public de către Comitetul de Cenzură din Sankt Petersburg (începând cu anul 1832). Acestea cuprind exclusiv ediții de carte străină în limbile franceză sau germană. Astfel, interpretările autorului sunt concludente: sursele cercetate, foarte rar au conservat listele cărților românești supuse cenzurii. Este evident că, în lipsa unor date oficiale cu privire la cărțile cenzurare, autorul a reconstituit doar parțial și fragmentar tabloul cărții românești intrate în Basarabia pe parcursul secolului al XIX-lea – începutul secolului XX. De altfel, un compartiment tematic special în cercetarea cărții basarabene l-a constituit literatura didactică basarabeană. Potrivit regulamentului de cenzură, toată literatura didactică era supusă cenzurii. Bucoavnele basarabene (1815, 1822, 1840, 1842, 1858, 1859, 1861) sunt ediții bilingve, textul românesc este o variantă tradusă, care indică direct sursa originalului: bucoavnele rusești aprobate de cenzură.

Capitolul V – Bibliotecile sub impactul cenzurii –, deși conceput de autor ca „un studiu de caz”, întregeste, de fapt, tabloul cărții și cenzurii în Basarabia sub dominația țaristă. Vom observa, că au fost cercetate și interpretate o serie de documente noi atât din arhivele de la Chișinău, cât și din cele de la Iași și București. Este meritorie contribuția autorului la identificarea bibliotecilor particulare (boierești) a lui Costache Tufescu (1794-1846), Alexandru Cotruță (1828-1910) și Paul Gore (1875-1927), a catalogului bibliotecii lui Dimitrie Govdelas (1780-1831), profesor ieșean, care și-a adus bogata sa bibliotecă în Basarabia, în 1821, însă despre care se cunoștea foarte puțin. Toate cărțile din biblioteca lui Dimitrie Govdelas au fost supuse cenzurii, catalogul fiind redescoperit în fondul Arhivei Nobilimii basarabene.

De asemenea, s-a constatat că una dintre cele mai bogate colecții de carte românească din Basarabia a fost biblioteca lui Paul Gore (1875-1927), constituită în câteva generații de cărturari. Catalogul cărților din biblioteca lui Paul Gore (păstrat în arhivele istorice din București) cuprinde 5014 titluri, ceea ce constituie 6456 de volume, dintre care: 2240 sunt cărți cu tematică istorică, ediții moderne în limbile română și franceză; 2123 – volume rusești; 651 – cărți referitoare la istoria Basarabiei în limbile rusă și română; 171 – diverse reviste, ediții în română și rusă. Sursele identificate scot în prim-plan valoarea cărților referitoare la Basarabia (651 de volume), apreciate „ca cele mai importante și mai prețioase”, marea lor majoritate, au completat biblioteca lui Paul Gore în perioada de până la anul 1918.

În condițiile unui aspru regim de cenzură, Paul Gore reușește să procure cărți de la Iași sau București. Fără îndoială, cărțile adunate cu atâta jertfire în cursul a două generații (tatăl și fiul) pot fi considerate adevărate valori patrimoniale nu numai în contextul istoriei cărții din Basarabia sau despre Basarabia „sub ruși”, ci într-un context mult mai larg al istoriei cărții românești și străine (despre români) deopotrivă. O parte dintre cărțile bibliotecii lui Paul Gore, actualmente se păstrează în patrimoniul Bibliotecii Centrale Universitare „Mihai Eminescu”

din Iași. Deocamdată, în repertoriul nostru sunt cuprinse 36 de volume (carte vechi românească și străină) și 5 manuscrise (*Carnet de însemnări, scrisori și fragmente de documente*), iar 11 titluri au fost identificate în colecția Bibliotecii Științifice Centrale a Academiei de Științe a Moldovei.

Relevante sunt și datele noi oferite în subcapitolul intitulat – *Biblioteca Comisiei Științifice Guberniale a Arhivelor din Basarabia (1898)*, – considerată de autor o bibliotecă științifică și apreciată ca un fenomen nou cu elemente de modernitate în mediul basarabean la răscrucea celor două secole – XIX și XX. Au fost identificate cca. 1120 de cărți și publicații periodice, inclusiv 179 volume (139 de titluri) în limba română, fiind unica instituție, care întreținea legături oficiale cu Academia Română și care primea literatură științifică editată de la această instituție științifică.

Considerăm că autorul a demonstrat și realizat o cercetare aprofundată asupra fenomenului cultural basarabean, ce ține de istoria cărții și cenzurii în perioada dominației țariste. Profunzimea interpretărilor asupra fenomenelor care au marcat destinul cultural al românilor basarabeni este evidentă, judecând după calitatea metodologică a cercetării, logica coerentă a structurării conținutului tematic pe capitole și a ideilor expuse.

Concluziile generale din monografia prezentată de conf. dr. Maria Danilov sunt argumentate temeinic, cu trimiteri la publicațiile autorului apărute în reviste naționale și internaționale, inclusiv dintre cele indexate în baze de date (EBSCO International Database). Sursele bibliografice utilizate acoperă un palier cronicologic de peste două secole, inclusiv surse recente din cercetările autorilor locali sau străini. Astfel, tabloul valoric al culturii române din Basarabia este refăcut și reconsiderat în funcție de datele noi aduse în discuție.

Recreând o imagine de ansamblu, de perspectivă asupra istoriei cărții basarabene și raportând-o la contextul general al epocii moderne la români, cercetătoarea constată ca această provincie românească aflată timp de peste un secol sub influența modelelor culturale și spirituale ale Imperiului Rus, și-a păstrat integritatea etnică și a cunoscut, sub raport cultural și științific, unele realizări relevante, contribuind la îmbogățirea patrimoniului cultural al românimii, mai ales prin cartea religioasă în limba română tipărită în Tipografia Duhovnicească a Basarabiei (1814-1882/1906-1917), dar și prin acumularea unui fond important de carte românească în bibliotecile parohiale și cele particulare (boierești).

Actualitatea cercetării istoriei cărții și cenzurii din Basarabia, aflată sub stăpânirea țaristă, constă în analiza unei experiențe istorice care arată dauna sau impactul negativ, care l-a avut cenzura asupra tipăririi și circulației cărții, asupra evoluției culturii în spațiul basarabean (1812-1917). Preluarea de către regimul totalitar sovietic a cenzurii, ca structură menită să țină sub un strict control cartea – ca purtător de adevăruri și de valori științifice și culturale – a amplificat și mai mult formele acesteia. Cenzura propriu-zisă, religioasă sau civilă, și-a lăsat amprenta asupra istoriei tiparului și cărții la toate etapele istorice.

Așadar, investigația realizată se înscrie pe un palier distinct al cercetării istorice și demonstrează stilul științific elevat, pregătirea profesională de calitate. Este vorba de un univers specific al istoriei cărții, care include valori spirituale create de basarabeni sub dominație străină, de valori transmise din generație în generație (cazul bibliotecii lui Paul Gore), sau din cele preluate și amplificate din experiența altor provincii românești (cazul bibliotecii lui Dimitrie Govdelas) sau a altor popoare. Aceste valori alcătuiesc în unitatea și diversitatea lor moștenirea noastră culturală-spirituală în orizontul lumii moderne.

Conținutul de bază al monografiei certifică capacitățile autorului de a înainta și de a rezolva, în mod independent, probleme de ordin științific, de a face o analiză temeinică și minuțioasă a izvoarelor și literaturii monografice folosite, de a face concluzii și generalizări.

Concomitent cu reușita incontestabilă a lucrării, considerăm necesar a releva unele **sugestii** în ce privește investigațiile ulterioare, pentru cercetătorii ce vor veni în urma Mariei Danilov, continuând această temă.

Deși Maria Danilov a folosit un număr mare de lucrări la tema lucrării, credem că poziția autorului față de lucrările predecesorilor consacrate temei de cercetare urma să fie mai pronunțată, iar polemica mai pregnantă. Același lucru urma să se facă și în partea introductivă a lucrării, în compartimentul Istoriografia problemei. Nu se observă poziția critică a autorului față de lucrările monografice folosite. Analiza critică a lucrărilor folosite, în special a celor scrise în perioada sovietică – ideologizată și reduționistă – i-ar fi dat posibilitate autorului să evidențieze mai clar valoarea științifică a lucrării și importanța problemelor puse în discuție de cercetătoare.

Din considerentul că în Odesa se afla reședința Guvernatorului general al Novorosiei și Basarabiei, care constituia veriga intermediară dintre instituțiile de stat regionale și cele imperiale, ar fi fost necesară studierea inclusiv a documentelor depozitate în această arhivă, comparându-le și confruntându-le cu documentele depozitate în fondurile Arhivei Naționale a Republicii Moldova și ale Arhivei Istorice de Stat din Rusia, ceea ce ar evidenția însemnătatea acestor izvoare în studierea problemelor abordate și ar răspunde la acele întrebări care, din lipsă de izvoare, n-au putut fi abordate în lucrare.

Tensiunea dintre cultură și putere, cultură și cenzură, carte și cenzură, inclusiv, este un mecanism interior de evoluție pentru toate culturile, mai ales, în spațiile politice dominate eminemamente de o putere imperială, de un sistem autocrat, precum a fost cel țarist, sub dominația căruia s-a aflat Basarabia timp de 106 ani. Scrierea unei istorii a cărții și cenzurii ridică numeroase probleme și dificultăți de documentare – tehnice și metodologice –, dar și de viziune și de perspectivă critică. Considerăm că acele probleme care nu și-au găsit o reflectare în lucrare, trebuiau să fie explicate și argumentate mai pe larg în partea introductivă a lucrării.

Nu poate fi vorba despre *circulația cărții* (a se vedea cap. 3 și 4), fără a vorbi și despre cartea intrată ilegal, pe căi ascunse, mai ales, în localitățile de frontieră sau

în zona de sud a Basarabiei, în cele trei județe reanexate la Imperiul Rus, în 1878.

Lucrarea elaborată de conf. dr. Maria Danilov atestă seriozitatea științifică a autorului, fiind o dovadă în plus a faptului că graba în investigațiile științifice nu este de natură să aducă limpezime și claritate în studierea problemelor majore legate de o tematică extrem de dificilă de cercetat, cum este cea a istoriei cărții și cenzurii în Basarabia sub dominație țaristă.

Lucrarea este concepută și scrisă într-o manieră academică. Materialul factologic bogat și destul de convingător pune în lumină o pagină necunoscută pentru cititorul din Republica Moldova.

Ne-am referit, succint, doar asupra aspectelor principale expuse în lucrarea Mariei Danilov. Nu am procedat la o critică de conținut, cum ar fi trebuit, din simplul considerent că obiecțiile și sugestiile principale le-am expus în cadrul discuțiilor la ședința Seminarului Științific de profil din cadrul Institutului de Istorie, unde a fost discutată lucrarea, și de care autorul a ținut cont la editarea monografiei. Din acest motiv, ne-am oprit doar la relevarea, caracteristizarea, aprecierea conținutului lucrării și la doar câteva sugestii pentru cei ce vor continua cercetarea subiectului. Suntem convinși că unele considerații și afirmații de conținut vor mai apărea în literatura istorică. Dincolo de orice observație critică, la final, se impune o concluzie: lucrarea Mariei Danilov este, fără îndoială, o concludentă reușită a rezultatelor unor cercetări temeinice și de reală valoare științifică.

*Valentin Tomuleț**

* **Valentin Tomuleț**, doctor habilitat în istorie, profesor universitar, cercetător științific principal, Institutul de Istorie.

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

MANIFESTĂRI ȘTIINȚIFICE ORGANIZATE DE INSTITUTUL DE ISTORIE CARE REFLECTĂ REFUGIUL REGELUI SUEDEZ CAROL AL XII-LEA (1709-1714) ÎN IMPERIUL OTOMAN

Unul din evenimentele care a marcat istoria românilor și a Europei a fost refugiul regelui suedez Carol al XII-lea, care fiind înfrânt în bătălia de la Poltava în 1709, pentru a-și salva viața sa și a ostașilor care i-au mai rămas devotați, a fost nevoit să se refugieze în Imperiul Otoman, unde a rămas timp de cca 5 ani. Cea mai mare parte a refugiului său regele l-a petrecut într-o tabără lângă zidurile cetății Bender, unde i s-a permis atât lui cât și suitei sale să construiască un orașel, pe care Carol al XII-lea l-a numit „Stockholmul Meu”. După instalarea regelui aici, locul a devenit pentru câțiva ani de facto noua capitală a Suediei.

În scopul discutării acestei probleme, în zilele de 21-23 mai 2019, Institutul de Istorie, în parteneriat cu alte instituții științifice din republică, a organizat mai multe manifestări care l-au avut drept centru de gravitație pe domnul Robert R. Denndorf, autorul unei lucrări monografice fundamentale despre refugiul regelui suedez Carol al XII-lea în Imperiul Otoman (1709-1714) și șederea sa la Varnița. La baza acestei lucrări au fost puse în special, gravuri, stampe și fotografii, precum și diverse documente inedite adunate în arhivele și bibliotecile din România și Suedia, note ale călătorilor străini și mărturii ale contemporanilor.

În acest context, pentru prezentarea metodologiei de studiere a gravurilor și de scriere propriu-zisă a acestei lucrări, precum și pentru analiza noilor detalii despre prezența regelui suedez la Varnița, Institutul de Istorie a organizat la 21 mai 2019, în incinta Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală, ședința Seminarului Științifico-Metodologic (epoca medievală și modernă), prezidată de către acad. Andrei Eșanu, în care dl Robert R. Denndorf a prezentat prelegerea *Refugiul regelui suedez Carol al XII-lea (1709-1714) în Imperiul Otoman. Calabalâcul de la Varnița*. Domnia sa a comunicat că pasiunea pentru identificarea gravurilor din secolele XV-XIX, care prezintă teritoriile dintre Tisa, Dunăre, Prut și Nistru, spațiul vital al românilor, l-au făcut să constate, că dacă până la 1709 nu sunt cunoscute practic gravuri, în perioada 1709-1714 au apărut foarte multe, care prezintă informații detaliate referitoare la cetatea moldovenească Tighina, denumită Bender, ceea ce coincide cu perioada de refugiu a regelui suedez. Ulterior, dl Robert R. Denndorf

a prezentat informații interesante despre șederea lui Carol al XII-lea la Varnița, inclusiv: baterea monedelor, deschiderea primei berării, brutării, închisori în regiune, despre prezența românilor în oastea suedeză, făcând parte din garda personală a regelui, fiind considerați „vârful de lance a avangardei suedeze”. Totodată, în prelegerea sa, Robert R. Denndorf a prezentat informații inedite despre transformarea Benderului în centru al diplomației europene, bătălia de la Stănilești și activitatea diplomatică a suedezilor la Constantinopol, calabalăcul de la Varnița și măsurile de apărare, retragerea regelui suedez și a suitei sale, precum și interferențele româno-suedeze, după cum susține autorul „prezența regelui Carol al XII-lea și a suitei sale pe meleagurile locuite de români a lăsat urme. La rândul lor, suedezii au luat cu ei deprinderi pe care le-au găsit utile”. Un aspect important al acestei lucrări este traducerea într-un limbaj accesibil a mărturiilor călătorilor germani și suedezi, precum și a însoțitorilor și militarilor lui Carol al XII-lea.

În cadrul Seminarului metodologic au avut intervenții dr. Valentin Constanținov, accentuând că avantajul lucrării constă în faptul că sunt utilizate scrisorile tuturor reprezentanților (Spania, Austria, Franța, Hanul Tătarilor etc.) care l-au vizitat pe Carol al XII-lea la Varnița.

Robert R. Denndorf a oferit și o donație de carte veche pentru biblioteca Institutului de Istorie, *Domnii români. După portrete și fresce contemporane*, adunate și publicate de președintele Comisiunii Monumentelor Istorice N. Iorga, Sibiu, 1930; Nicolae Bogdan, *Carol al XII-lea. Regele Suediei. Prototipul eroului modern*, București; V. Mihordea, *Carol al XII-lea la Tighina*, București; D. Russo, *Cronica Ghiculeștilor. Un nou letopiseț al Moldovei (1695-1754)*, București, 1915.

La 23 mai anul curent Institutul de Istorie a organizat lansarea cărții *Refugiul regelui suedez Carol al XII-lea (1709-1714) în Imperiul Otoman. Calabalăcul de la Varnița*, semnată de **Robert R. Denndorf**. Moderator al acestei manifestări științifice a fost dr. hab. Gheorghe Cojocaru, directorul Institutului de Istorie, care a adus sincere felicitări autorului pentru lucrarea realizată, constatând că aceasta este o lucrare fundamentală și importantă pentru istoriografia europeană, deoarece sunt analizate evenimente/procese care s-au desfășurat cu participarea mai multor state, cum ar fi Suedia, Imperiul Rus, Imperiul Otoman, Țara Moldovei, Țara Românească etc. În continuare asupra valorii lucrării s-au pronunțat istorici, reprezentanți ai organelor de administrație locală și Ambasadei Suediei la Chișinău.

Eugen Sava, directorul Muzeului de Istorie a Moldovei, a menționat că această lucrare vine să elucideze un gol existent în istoriografia românească, menționând că existența la Varnița a unei tabere suedeze a fost dovedită în urma săpăturilor arheologice din anul 1993, în anul 2013, muzeul a stabilit un parteneriat cu Muzeul Militar din Suedia, fiind organizată expoziția moldo-suedeză „Pe când Carol al XII-lea guverna Suedia din Moldova”, iar din anul 2016 s-au început noi cercetări la Varnița, s-au restaurat parțial unele monumente. Pentru completarea expoziției dedicate regelui suedez, deja existentă, Robert R. Denndorf a donat Muzeului de Istorie a Moldovei 2 gravuri din secolul al XVIII-lea, 2 hărți care

prezintă spațiul românesc și balcanic la începutul secolului al XVIII-lea și 2 medalii cu efigia lui Carol al XII-lea.

În continuare acad. Andrei Eșanu a comunicat că lucrarea are o valoare deosebită pentru că se referă la epoca marilor răsturnări, dispariția unor regate și imperii și apariția noilor, iar Carol al XII-lea și realizările sale reprezintă o verigă importantă a acestor evenimente și procese. Cartea este încărcată de noutate – a continuat acad. Eșanu – de noutatea documentelor germano-suedeze, de surse (gravuri, documente, hărți) inedite, mai puțin accesibile pentru cercetătorii din spațiul românesc.

Istoricul Dinu Poștarencu a comunicat că până în prezent nu a fost realizat un studiu special, consacrat în exclusivitate temei despre aflarea regelui Suediei Carol al XII-lea în Țara Moldovei, iar autorul prezentului volum, pasionat de istorie, propune cititorului un tablou amănunțit cu privire la acest subiect. Mai întâi, Robert R. Denndorf prezintă informații istorice despre cetatea Tighina/Bender, despre Războiul Nordic, început în 1700, și dezastrul armatei suedeze pe câmpul de luptă de la Poltava, refugiarea rămășițelor armatei lui Carol al XII-lea și a celei ucrainene a hatmanului Ivan Mazepa la Očakov, iar de aici – la Bender, precum și despre ocupațiile regelui pe durata șederii sale lângă Nistru și modul de guvernare a Suediei prin intermediul mesagerilor trimiși de Carol al XII-lea. La fel, istoricul Dinu Poștarencu a comunicat că Robert R. Denndorf a pus la dispoziția cititorului o suită de stampe și fotografii, care imprimă cărții o eleganță deosebită. Perioada șederii regelui Carol al XII-lea al Suediei pe malul drept al Nistrului este reflectată în paginile volumului pe baza unui bogat material documentar, acumulat cu mîgală din diverse surse. Studiul prezintă un viu interes prin readucerea în actualitate a acestui episod istoric, prin expunerea lui detaliată, prin numărul impunător de ilustrații pe care le conține.

Totodată, în această perioadă Institutul de Istorie, în parteneriat cu Facultatea de Istorie și Filosofie a Universității de Stat din Moldova a organizat o întâlnire a dlui Robert R. Denndorf cu profesorii, studenții, masteranzii și doctoranzii acestei facultăți, unde în cadrul unei mese rotunde, moderată de profesorul Valentin Tomuleț, au fost discutate cele mai interesante momente ale șederii regelui suedez, Carol al XII-lea, la Varnița și impactul asupra evenimentelor și proceselor europene.

Într-un final, constatăm că prin aceste activități științifice organizate de Institutul de Istorie s-a reușit să se discute și să se prezinte istoricilor și celor îndrăgostiți de istorie, noi detalii și informații privind o pagină importantă și puțin cunoscută a istoriei românilor, precum și valorificarea unor surse inedite (hărți, gravuri, monede, medalii) despre șederea lui Carol al XII-lea la Tighina, importante pentru patrimoniul național și european.

*Cristina Gherasim**

* **Cristina Gherasim**, doctor în istorie, cercetător științific superior, Institutul de Istorie.

CONFERINȚA ȘTIINȚIFICĂ „PACTUL MOLOTOV- RIBBENTROP – VERDE PENTRU DECLANȘAREA CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL (comemorarea a 80 de ani de la semnarea Pactului Molotov-Ribbentrop)

Anii 2018-2020 pentru români sunt ani ai Centenarului unor frumoase și importante evenimente, precum ar fi Marea Unire (1918) și recunoașterea internațională a Marii Uniri (1919-1920), care reprezintă puncte culminante ale istoriei noastre, adevărate exemple de înțelepciune politică, curaj, devotament manifestate de înaintașii noștri. Totodată, anul 2019 ne amintește despre unele evenimente care au afectat evoluția politică, social-economică și culturală a națiunii române, cu consecințe imediate și de durată. În acest context menționăm comemorarea a 80 de ani de la semnarea, la 23 august 1939, a Pactului Molotov-Ribbentrop și Protocolului adițional secret, precum și 75 de ani de la operația Iași-Chișinău și de la așa-zisă „eliberare” a Basarabiei.

În acest context Institutul de Istorie, Centrul de Excelență Institutul de Istorie Socială „ProMemoria”, Muzeul Național de Istorie a Moldovei, Academia Oamenilor de Știință din România (AOȘR), Asociația Istoricilor din Republica Moldova, au organizat la 21 august 2019, în incinta Muzeului Național de Istorie a Moldovei, conferința științifică „Pactul Molotov-Ribbentrop – verde pentru declanșarea celui de-Al Doilea Război Mondial”, care a avut ca scop discutarea la 80 de ani, despre consecințele semnării, între URSS și Germania, a tratatului de neagresiune și de fapt, împărțirea Europei în sfere de influență prin Protocolul adițional secret.

Manifestarea științifică a început cu convocarea unei conferințe de presă susținută de istoricii Anatol Petrencu, Ion Șișcanu, Ion Negrei și Octavian Țicu, precum și de avocatul Boris Druță și protoiereul Petru Buburuz, care în scurtele lor intervenții s-au referit la scopul organizării acestei manifestări științifice și importanța analizei consecințelor Pactului Molotov-Ribbentrop și a Protocolului adițional secret.

Sesiunea de comunicări a fost începută de profesorul Ion Șișcanu (Institutul de Istorie) care a analizat politica externă a Marilor Puteri în perioada interbelică, oprindu-se detaliat la contextul internațional al semnării Pactului Molotov-Rib-

bentrop, la 23 august 1939, declanșarea propriu-zisă a războiului la 1 septembrie aceluiași an, prin atacul Germaniei asupra Poloniei și intrarea în război a celorlalte state ale lumii, transformându-l în cea de a doua conflagrație mondială. În continuare dr. hab. Anatol Petrencu, (Centrul de Excelență Institutul de Istorie Socială „ProMemoria”) a analizat detaliat istoriografia românească, rusă și străină referitoare la Protocolul adițional secret al Pactului Molotov-Ribbentrop, identificând principalele teorii și probleme existente în abordarea acestui subiect de oamenii de știință.

Vorbitorii ulteriori au prezentat consecințele semnării Pactului Molotov-Ribbentrop. Astfel, dr. Octavian Țicu (Institutul de Istorie, Chișinău, deputat în Parlamentul Republicii Moldova) a prezentat impactul semnării acestor documente atât pentru trecut cât și pentru realitatea contemporană; istoricul Ion Negrei (Institutul de Istorie) s-a pronunțat asupra materializării punctului 3 al Protocolului adițional secret al Pactului Molotov-Ribbentrop, și anume „Privitor la Sud-estul Europei, atenția este atrasă de către partea Sovietică privitor la interesul acesteia în Basarabia. Partea Germană declară dezinteresul politic total în această regiune”, descriind procesul de ocupare de către sovietici, prin emiterea celor două note ultimative Guvernului român, la 26 și 28 iunie 1940, a Basarabiei, nordului Bucovinei și ținutului Herța și crearea ulterior a RSS Moldovenească. În continuare, istoricul Mihai Țurcanu (Institutul de Istorie) a abordat consecințele imediate ale Pactului Molotov-Ribbentrop pentru Basarabia și reflectarea acestora în diplomația americană, iar preotul-paroh Viorel Cojocaru a analizat consecințele eclesiastice ale acestui tratat. Asupra aspectelor morale ale semnării Tratatului de neagresiune sovieto-german s-a oprit profesorul Nicolae Enciu, care l-a catalogat ca „actul de brigandaj al secolului XX”. Domnia sa, la fel, a prezentat și tratarea incorectă și falsă în istoriografia pro-rusă (Istoria Moldovei, în trei volume) a acestor evenimente, și anume că prin semnarea Protocolului adițional secret al Pactului Molotov-Ribbentrop s-a contribuit la „eliberarea Basarabiei”. Un contraargument forte pentru promotorii ideii despre eliberarea Chișinăului în anul 1940 și 1944 a fost prezentat de către publicistul și cercetătorul istoric Gheorghe Mârzencu în comunicarea „Distrușarea Chișinăului în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial (1941, 1944)”. Domnia sa în baza documentelor inedite de arhivă, a fotografiilor a prezentat situația complicată a Chișinăului în timpul „eliberării de sovietici”, argumentând cu fotografii inedite care demonstrează distrugerea orașului și date concrete (numărul bombelor aruncate în oraș, numărul clădirilor distruse, numărul persoanelor decedate etc.)

Analiza evenimentelor din anul 1944, reocuparea Basarabiei de către URSS, desfășurarea operației Iași-Chișinău și lovitura de stat de la 23 august 1944 a fost prezentată de care istoricul Marian Zidaru (Universitatea „Andrei Șaguna”, Constanța, România).

În cadrul conferinței au fost prezentate mai multe lucrări și reviste de istorie cu impact major asupra istoriografiei românești. Una din lucrările prezentate este

semnată de dr. hab., profesorul Ion Șișcanu, *Relațiile sovieto-finlandeze (1918-1940)* (Cahul, 2018), în care sunt analizate relațiile dintre Finlanda și URSS, finalizând cu descrierea Războiului de Iarnă (1939-1940). O altă lucrare prezentată este semnată de Alexandru-Horațiu Frișcu, *Comunismul între utopie și delir. O istorie ilustrată a comunismului într-o altă abordare* (Chișinău, 2019), care se referă la utopia comunismului ajuns la putere în una din cele mai bogate țări ale lumii, Rusia, despre nenumăratele crime ale bolșevicilor (masacre în masă, asasinate, otrăvire ale persoanelor incomode, tentative de export de revoluție comunistă etc. La fel, istoricul Ion Negrei a prezentat volumul Petre V. Cazacu, *Moldova dintre Prut și Nistru (1918-1928). Zece ani de la Unire* (Chișinău, 2019) și *Revista de Istorie a Moldovei* nr. 1-2, ianuarie-iunie 2019.

La finele conferinței, Comitetul Organizatoric a propus celor prezenți o rezoluție cu referire la poziția societății și reprezentanților mediului științific față de semnarea Pactului Molotov-Ribbentrop și consecințele acestuia pentru societatea contemporană. Prin intermediul acestei rezoluții adoptate în unanimitate, participanții amintind despre faptul că ziua de 23 august - data semnării Pactului Molotov-Ribbentrop - conform deciziei Parlamentului European, este declarată zi a comemorării victimelor stalinismului și nazismului, au îndemnat să se abandoneze optica sovietică asupra semnificației zilei de 24 august 1944, să condamne ferm violările masive ale drepturilor omului comise de regimul comunist totalitar sovietic și să aducă omagiu victimelor acestui regim odios, să se abțină de la organizarea show-urilor propagandistice și să se ralieze la valorile civilizației europene, care pun preț pe valorile democratice, pe libertățile și drepturile omului.

În concluzie, conferința științifică „Pactul Molotov-Ribbentrop – verde pentru declanșarea celui de-Al Doilea Război Mondial” a avut un rol important în comemorarea a 80 de ani de la semnarea Pactului Molotov-Ribbentrop și Protocolului adițional secret, cu consecințe majore atât pentru Europa, cât și pentru spațiul românesc, fiind prezentată o analiză corectă, conform surselor de arhivă și mărturiilor contemporanilor.

Cristina Gherasim*

* Cristina Gherasim, doctor în istorie, cercetător științific superior, Institutul de Istorie.

AL XII-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE STUDII SUD-EST EUROPENE

În zilele de 2-6 septembrie curent, la București s-a desfășurat Congresul Internațional de Studii Sud-Est Europene, ediția a XII-a. Prestigioasa reuniune se întrunește periodic, o dată la patru ani, într-o altă locație, sub egida Asociației Internaționale de Studii Sud-Est Europene, organizație care include 25 de țări și promovează cercetările socio-umaniste ale arealului balcanic. Actuala ediție a avut genericul „Dinamici politice, sociale și religioase în Sud-Estul Europei”, reunind comunicări din domeniile arheologiei, istoriei, filologiei, literaturii, artelor vizuale, istoriei religiilor, patrimoniului cultural etc. Efortul organizatoric a fost asumat de colectivul Institutului de Studii Sud-Est Europene din București, împreună cu alte subdiviziuni ale Academiei Române, Universitatea din București, Biblioteca Sfântului Sinod, Muzeul Național de Istorie a României și alte instituții științifice. La congres au luat parte peste 400 de specialiști din România, Republica Moldova, Federația Rusă, Bulgaria, Serbia, Slovenia, Grecia, Polonia, Austria, Germania, Italia, Franța, Marea Britanie ș.a. Numărul impunător de participanți, între altele, a pus în lumină faptul că în diverse centre științifice de peste hotare activează cercetători preocupați de istoria și cultura românească, buni cunoscători ai limbii române.

Sesiunile de comunicări s-au desfășurat în ateliere consacrate unor importante procese istorice care au marcat popoarele Europei de Sud-Est, începând din Antichitate până în sec. XX. Tematica mai multor ateliere a evidențiat realități comune pentru Țările Române, statele balcanice și din Orientul Apropiat: „Negustorii în Balcani: solidarități familiale și geografice, rețele și tehnici comerciale”, „Marea Neagră și strămtorile sale: o permanență a istoriei Sud-Estului Europei”, „Devoțiune și donații pioase pentru locurile sfinte din Imperiul Otoman”, „Tiparul în și pentru Europa de Sud-Est” etc. Organizatorii au propus și câteva direcții noi de investigație, cu caracter interdisciplinar: „Retorica religioasă a puterii în Bizanț și în Sud-Estul Europei”, „Ortodoxia, de la imperiu la Biserică. Expresii sociale și forme culturale ale credinței”. Problematika respectivă se bucură de o considerabilă popularitate în istoriografia contemporană. Cercetătorii în domeniu pun în lumină strânsa relație dintre discursul religios și cel politic în epoca medievală, exploatarea subtilă a simbolurilor și ritualurilor creștine de către suverani, pentru a-și consolida autoritatea.

Congresul a reunit o pleiadă de savanți notorii – Acad. Ioan-Aurel Pop, Acad. Răzvan Theodorescu, Acad. Sabina Ispas, Andrei Pippidi, Tudor Teoteoi, Ioana Feodorov (București), Ivan Biliarsky, Lora Taseva, Anissava Miltenova (Sofia), Paolo Odorico (Paris), Paul Magdalino (St. Andrews), Michael E. Stone (Ierusalim), Basil Lourié (Leiden) ... Alături de aceste somități se remarcă prezența activă a tinerei generații de cercetători români. Unii sunt deja bine cunoscuți datorită cărților publicate (Ovidiu Cristea, Ovidiu-Victor Olar, Constanța-Vintilă Ghițulescu, Andrei Timotin, Emanuela Timotin ș.a.), alții își pregătesc monografiile care îi vor consacra (Oana Iacubovschi, Vladimir Crețulescu, Adrian Pirtea, ș.a.). Mulți au avut șansa de a studia la celebre universități occidentale, de a își însuși limbi antice și moderne, fapt care le permite să abordeze, la nivelul exigențelor științifice internaționale, probleme complexe de istorie universală.

Dintre cercetătorii arealului sud-est european nu lipsesc nici românii basarabeni. În programul forumului s-au regăsit și comunicări prezentate de istorici din Republica Moldova: Acad. Andrei Eșanu și dr. Valentina Eșanu („Țările Române și Imperiul Otoman în aria preocupărilor lui Dimitrie Cantemir după stabilirea sa în Rusia, 1711-1723”), dr. Lidia Cotovanu de la Institutul de Istorie „N. Iorga” („«Cele două corpuri» ale domnitorului Matei Basarab (1632-1654) și problema autonomiei lavrelor domnești din Țara Românească”) și subsemnatul („Visul suveranului ca pildă istorică în cronografele bizantine din Țările Române (sec. XV-XVI)”). La sesiunile de comunicări au participat două reputate cercetătoare, originare din Basarabia, care activează de câteva decenii la Institutul de Studii Sud-Est Europene din București – dr. Zamfira Mihail (coordonatoarea atelierului „Traducerile din literatura patristică în Sud-Estul Europei”) și dr. Elena Siupiur (responsabilă de secțiunea „Migrația. Condiție umană și politică în Sud-Estul Europei”). Distinsele doamne au editat recent două volume de referință: „Catalogul manuscriselor slavo-române și slave din Biblioteca Academiei Române”, vol. III, partea I-a, autori – P.P. Panaitescu și Zamfira Mihail; „Universitățile germane și formarea intelectualității din România și din statele sud-est europene în sec. 19” (în limba germană), semnat de Elena Siupiur.

În cadrul târgului de carte, organizat cu prilejul congresului, vizitatorii au avut ocazia să consulte mai multe volume semnate de istorici de la Chișinău: „Lumina cărții la români (sec. XIV-XIX)” de Acad. Andrei Eșanu și dr. Valentina Eșanu, „Estul spațiului românesc în perioada medievală și începutul celei moderne” de dr.hab. Ion Chirtoagă, „Dimitrie Cantemir – repere biografice”, autor – dr.hab. Victor Țvircun, „Geneza problemei basarabene – 1812” de dr. Vlad Mischevca, „În componența României întregite. Basarabia și basarabenii de la Marea Unire la notele ultimative sovietice”, autor – dr.hab. Nicolae Enciu ș.a. Lucrările au apărut în colecția „Basarabica”, inițiată de Editura Academiei Române și Editura „Istros”.

Programul divers al congresului (lansări de carte, expoziții, concerte, excursii) a evidențiat convingător aportul românilor la dezvoltarea studiilor consacrate

Europei de Sud-Est. Colecțiile de patrimoniu păstrate în România, – documente, manuscrise, tipărituri, hărți, obiecte de artă, – constituie izvoare indispensabile pentru cunoașterea mai profundă a trecutului popoarelor balcanice. Nicolae Iorga este întemeietorul primului Institut de Studii Sud-Est Europene din lume (1914) și a primelor reviste de profil (*Bulletin de l'Institut pour l'Étude de l'Europe Sud-Orientale*, redenumit apoi *Revue Historique du Sud-Est Européen*). Înființat după cel de-Al Doilea Război Balcanic (1913), institutul avea misiunea de a construi fundamentul păcii durabile în Balcani, bazată pe cunoașterea și respectul reciproc între națiunile din regiune. A XII-a ediție a Congresului Internațional de Studii Sud-Est Europene probează că, peste mai bine de un secol, domeniul științific inaugurat de marele Iorga are continuitate, reunind astăzi savanți de pe întreg mapamondul (la congres s-au regăsit până și cercetători din China și Japonia). Nu mai puțin important, studiile sud-est europene constituie una din ocaziile de a coagula eforturile creatoare ale românilor din Țară și din diasporă.

Andrei Prohin*

* **Andrei Prohin**, doctor în istorie, cercetător științific, Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală.

Adresa:
Institutul de Istorie,
str. 31 august 1989, nr. 82, of. 322, MD-2012, Chișinău, Republica Moldova.

Tel./ Fax.: (373 22) 23-45-41
www.history.asm.md

ISSN 1857-2022